

Wonen, wijken & interventies

Wonen, wijken & interventies

Krachtwijkenbeleid in perspectief

Karin Wittebrood
Matthieu Permentier

m.m.v.
Fenne Pinkster

Sociaal en Cultureel Planbureau
juni 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011

SCP-publicatie 2011-12

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: Bureau StijlZorg, Utrecht

Foto omslag: Paul van Eerd, Zeist, met dank aan BuitenRuimtevoorContact (www.brvc.nl)

ISBN 978 90 377 0065 7

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 Wonen, wijken & interventies	15
1.1 Maatschappelijke problemen in stadswijken	15
1.2 Wijkaanpak	16
1.3 Krachtwijkenbeleid	18
1.4 De 40 aandachtswijken	18
1.5 Opzet van het onderzoek	20
Noten	22
2 Effecten van wijkinterventies	24
2.1 Effectiviteit van interventies	24
2.2 Effectevaluatieonderzoek en methodologische criteria	25
2.3 Naar een quasi-experimenteel onderzoeksdesign	26
2.4 Effecten van herstructurering	30
2.5 Effecten van de verkoop van sociale huurwoningen	37
2.6 Effecten van groenaanleg	41
2.7 Effecten van sport- en speelvoorzieningen	45
2.8 Tot slot	50
Noten	51
3 Dynamiek in stedelijke woonbuurten	55
3.1 Sociale stijging en selectieve migratie	55
3.2 Sociaaleconomische positie van wijken en ontwikkelingen daarin	57
3.3 Sociale stijgers en dalers in de wijk	61
3.4 Selectieve in- en uitstroom van wijkbewoners	64
3.5 Selectieve migratie en etnische herkomst	69
3.6 Tot slot	70
Noten	72
4 Buurtbinding en verhuismotieven	
4.1 Motieven van bewoners	73
4.2 Theoretische achtergrond	74
4.3 Interviews met middenklassebewoners	77
4.4 Vestigingsmotieven en buurtbinding	78
4.5 Prettig wonen in een buurt met problemen	81
4.6 Relativering en gewenning	83
4.7 De rol van de buurt bij verhuisbeslissingen	87

4.8	Opvattingen over herstructurering	91
4.9	Tot slot	93
	Noot	95
5	Slotconclusies	96
	Summary	101
	Bijlagen (bijlagen D t/m F zijn te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)	
A	Overzicht aandachtswijken naar postcodegebied	106
B	Constructies van gebruikte variabelen	109
C	Selectie respondenten voor interviews	112
D	Gebruikte databestanden	
E	Tabellen behorend bij hoofdstuk 2	
F	Tabellen behorend bij hoofdstuk 3	
	Literatuur	117
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	122

Voorwoord

Het toenmalige ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Directoraat-Generaal Wonen, Wijken en Integratie heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in 2008 verzocht een onderzoek in te stellen naar ontwikkelingen in de aandachtswijken en dan met name naar de effectiviteit van ingezette interventies, veranderingen in de sociaaleconomische bevolkingssamenstelling van de wijk (veranderen de bewoners of komen er andere bewoners?) en de buurtbindingen die bewoners hebben met hun wijk. In deze studie hebben de gebruikte gegevens grotendeels betrekking op de periode voor de invoering van het krachtwijkenbeleid. In 2013 zal deze studie een vervolg krijgen, waarbij we ook gegevens gebruiken die gaan over de eerste jaren van het krachtwijkenbeleid.

Gezien de brede vraagstelling hebben we gebruikgemaakt van uiteenlopende informatiebronnen, waarbij we met verschillende partners hebben samengewerkt. In de eerste plaats hebben we in belangrijke mate gebruikgemaakt van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Dit deel van het onderzoek heeft plaatsgevonden in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Deze samenwerking heeft eerder geresulteerd in een publicatie over de mogelijkheden en beperkingen van het SSB om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden die in de voorliggende studie centraal staan (Permentier et al. 2010). We willen het CBS – en dan met name dr. Marjolijn Das, drs. Gelske van Daalen en prof. dr. Bart Bakker – hartelijk danken voor de intensieve samenwerking en het meedenken over oplossingen voor de datatechnische en inhoudelijke problemen die we gedurende het project tegenkwamen bij het analyseren van het SSB. In de tweede plaats hebben we gebruikgemaakt van informatie afkomstig uit gesprekken met huidige en voormalige middenklassebewoners uit aandachtswijken. Voor dit deel van het onderzoek hebben we samengewerkt met dr. Fenne Pinkster van de Universiteit van Amsterdam. Zij was verantwoordelijk voor dit onderdeel, waarvan het door haar geschreven hoofdstuk 4 het resultaat is. We willen haar bedanken voor haar enthousiasme en de prettige samenwerking.

De auteurs danken verder de leden van de begeleidingscommissie van het project voor hun constructieve commentaar: dr. Gideon Bolt (Universiteit Utrecht, voorzitter), prof. dr. Bart Bakker (CBS/Vrije Universiteit), dr. Marjolijn Das (CBS), dr. Mariël Droomers (RIVM), drs. Dick Kabel (ministerie van Financiën), prof. dr. Clara Mulder (Rijksuniversiteit Groningen) en, namens de opdrachtgever, drs. Arjen Verweij.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Het krachtwijkenbeleid dat sinds 2007 wordt gevoerd is gericht op zowel bestrijding van de maatschappelijke problemen in de 40 aangewezen aandachtswijken als verbetering van de positie van de inwoners van deze wijken. De centrale doelstelling van het wijkenbeleid is om de aandachtswijken binnen acht tot tien jaar te veranderen in wijken waar mensen kansen hebben en waar het prettig is om te wonen. Verschillende studies die de afgelopen tijd zijn verschenen, laten zien dat de positie van de aandachtswijken is verbeterd. De vraag die opkomt – en waar eerder onderzoek nog weinig zicht op biedt – is of de eventuele verbetering van de leefbaarheid en veiligheid van de wijken het gevolg is van het krachtwijkenbeleid. Misschien vinden in andere buurten wel vergelijkbare ontwikkelingen plaats. Ook is de vraag in welke mate wijkverbeteringen het gevolg zijn van veranderingen in de bevolkingssamenstelling van de wijk. Deze veranderingen kunnen plaatsvinden omdat de bewoners veranderen, bijvoorbeeld doordat hun sociaaleconomische positie verandert, of doordat bepaalde groepen bewoners hun buurt verlaten en daar andere groepen voor in de plaats komen. Bij dit laatste punt zijn, naast de feitelijke dynamiek, ook de overwegingen die bij de bewoners van aandachtswijken spelen interessant. Een belangrijk kenmerk van dit onderzoek is dat we ons niet alleen gericht hebben op de aandachtswijken, maar op alle woonbuurten in de G31-gemeenten. Bovendien hebben we deze buurten en hun bewoners retrospectief gevolgd over de periode 1999-2008 (soms 2009). Hierdoor zijn we in staat geweest de positie van aandachtswijken te relateren aan die van andere buurten.

Effecten van wijkinterventies

Voor uiteenlopende interventies die onderdeel uitmaken van het krachtwijkenbeleid, hebben we de effectiviteit onderzocht. We hebben ons daarbij gericht op herstructurering van de woningvoorraad, verkoop van sociale huurwoningen, groenaanleg en de aanwezigheid van sport- en speelvoorzieningen. Voor elke interventie hebben we een quasi-experiment opgesteld, waarbij we voor de buurten waarin een interventie plaatsvindt (experimentele buurten) een vergelijkbare controlebuurt hebben gezocht binnen dezelfde gemeente. Wanneer we voor de experimentele buurten in voldoende mate controlebuurten hebben kunnen vinden en deze daadwerkelijk goed vergelijkbaar zijn, dan wijzen verschillen in de ontwikkeling van die buurten op een effect van de ingezette interventie.

Herstructurering is de meest rigoureuze interventie die we hebben onderzocht: een deel van de woningvoorraad wordt gesloopt en vervangen door nieuwe woningen. Dit heeft gevolgen voor de bevolkingssamenstelling: het aandeel huishoudens met lage inkomsten neemt af en het aandeel niet-westerse migranten neemt minder snel toe. Deze effecten zijn sterker bij specifieke herstructurering waarbij huurwoningen worden vervangen door koopwoningen. Bij de verkoop van sociale huurwoningen zien we nauwelijks effecten op de bevolkingssamenstelling.

Deze twee interventies gericht op de woningvoorraad hebben als gemeenschappelijk doel om de sociale cohesie te vergroten en de leefbaarheid en veiligheid te verbeteren.

Bij herstructurering zien we een gunstig effect op de sociale cohesie. Dit effect is sterker bij specifieke herstructurering. Interessant is dat we bij de verkoop van sociale huurwoningen – wanneer de bevolkingssamenstelling van de buurt nauwelijks verandert – ook een gunstig effect zien op de sociale cohesie. Hierbij wordt niet de woningvoorraad aangepast, maar enkel de relatie tussen de bewoners en hun woning (de eigendomsverhouding verandert). Verondersteld wordt dat daardoor eigenaren meer investeren in hun woning en de woonomgeving. Bij zowel de herstructurering als de verkoop van sociale huurwoningen zien we verder gunstige effecten in relatie tot de criminaliteit, onveiligheidsbeleving en de tevredenheid van bewoners met de woonomgeving. Bij de verkoop van sociale huurwoningen vinden we tevens een gunstig effect op verloedering in de wijk. De aanpassingen in de woningvoorraad hebben nauwelijks effect op het aandeel sociale stijgers in de wijk: in de experimentele buurten en de controlebuurten zien we een vergelijkbare ontwikkeling. De interventies gericht op de woningvoorraad – herstructurering en de verkoop van sociale huurwoningen – hebben dus een gunstige invloed. Het is wel belangrijk om te realiseren dat deze interventies in verschillende typen wijken worden ingezet. Herstructurering vooral in de wat slechtere wijken en verkoop van sociale huurwoningen juist in de wat betere wijken.

Naast de interventies gericht op de woningvoorraad, hebben we ook interventies onderzocht die gericht zijn op de openbare ruimte: meer groen en de aanwezigheid van sport- en speelvoorzieningen. Beide zijn gericht op het vergroten van ontmoetingskanalen tussen bewoners en via deze weg op het verbeteren van de leefbaarheid en veiligheid. Uit onze bevindingen blijkt dat er nauwelijks sprake is van gunstige effecten op de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid. Wel zien we een gunstig effect van meer groen op de afname van geweld en diefstallen en een minder grote toename van geweld bij de aanwezigheid van een Cruyff Court, Krajicek Playground en/of een Jantje Beton Sprankelplek. Een mogelijke verklaring voor de bevindingen zou kunnen zijn dat dit soort aanpassingen aan de publieke ruimte niet alleen bewoners aantrekt die een positieve invloed hebben op de leefbaarheid en veiligheid, maar ook personen die zorgen voor een gevoel van onbekendheid bij de bewoners waardoor zij zich onveiliger voelen. Toch willen we hier benadrukken dat onze bevindingen het gevolg kunnen zijn van de wijze waarop de interventies zijn gemeten: de metingen sluiten minder goed aan bij wat we eigenlijk willen meten dan bij de interventies gericht op de woningvoorraad.

Dynamiek in stedelijke woonbuurten

Sociale stijging en selectieve migratie zijn belangrijke thema's in het krachtwijkenbeleid. Met name in de aandachtswijken wordt verondersteld dat sprake is van een verslechtering van de sociaaleconomische positie ten opzichte van andere stedelijke woonbuurten, waardoor de mogelijkheden tot sociale stijging in deze wijken achterblijven. Selectieve migratie, waarbij de middenklasse de aandachtswijken verlaat en de lage inkomstengroep de wijk instroomt en achterblijft, zou kunnen leiden tot een neerwaartse spiraal. Op basis van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) hebben we de ruim vijf miljoen bewoners van stedelijke woonbuurten uit 31 gemeenten retrospectief gevolgd over de periode 1999-2008. Het voor dit onderzoek geconstrueerde databestand bevat

demografische en sociaaleconomische kenmerken van personen en huishoudens en van de woonlocatie (viercijferig postcodegebied).

We hebben laten zien dat er grote stabiliteit is in de bevolkingssamenstelling in sociaaleconomisch opzicht, waarbij de onderlinge verschillen tussen de aandachtswijken en andere buurten de afgelopen tien jaar nauwelijks zijn veranderd. In zowel de aandachtswijken als de andere stedelijke woonbuurten is in geringe mate sprake van selectieve migratie: de vertrekkers worden ‘vervangen’ door nieuwe bewoners (vestigers) waarbij de vertrekkers een iets hogere sociaaleconomische positie hebben dan de vestigers. Dat de vestigers economisch gezien een zwakkere positie hebben dan de vertrekkers sluit aan bij de functie van stedelijke woonbuurten als springplank: personen die veelal aan het begin van hun carrière staan (arbeidsmarkt en huishouden) vestigen zich in deze wijken, terwijl mensen die een aantal jaar in de wijk hebben gewoond en carrière hebben gemaakt de wijk verlaten.

De migratie is wel op een andere manier selectief, namelijk naar etnische herkomst. Zo blijkt dat onder autochtone Nederlanders wel de midden- en hogere inkomstengroepen relatief vaak de wijk verlaten en dat daarvoor bewoners uit de lage inkomstengroep in de plaats komen. Onder de niet-westerse migranten is dit patroon – met name de laatste jaren – juist omgekeerd: het is de middenklasse (en in mindere mate de hoge inkomstengroep) die in de aandachtswijken komt wonen en het zijn de huishoudens uit de lage inkomstengroep die de wijk relatief vaak verlaten.

Het functioneren van stadswijken als springplank betekent dat, naast selectieve sociaaleconomische migratie, de bewoners hun sociaaleconomische positie kunnen verbeteren. Het aandeel sociale stijgers (rond de 20%) in de aandachtswijken is ongeveer even groot als in de andere buurten. We hebben dus geen aanwijzingen gevonden dat de mogelijkheden tot sociale stijging in de aandachtswijken veel geringer zijn. Ook hebben we geen indicatie gevonden dat de mogelijkheden tot sociale stijging de afgelopen tien jaar zijn afgenomen. Wel zien we dat het aandeel bewoners dat langdurig tot de lage inkomstengroep behoort in de aandachtswijken hoger ligt dan in de andere wijken. We kunnen op basis van onze bevindingen concluderen dat de sociaaleconomische positie van aandachtswijken nauwelijks is veranderd ten opzichte van de andere stedelijke woonbuurten. De effecten van individuele sociale stijging en daling, alsmede van selectieve migratie op de sociaaleconomische positie van wijken is beperkt. Onder de vrij stabiele bevolkingssamenstelling in buurten schuilt echter een grote individuele dynamiek.

Buurtbinding en verhuismotieven

Uit de grootschalige analyses over de selectieve migratie blijkt dat sociale stijgers en de middenklassehuishoudens de aandachtswijken zeker niet massaal verlaten en dat degenen die wel de wijk verlaten veelal vervangen worden door in sociaaleconomisch opzicht vergelijkbare bewoners. Toch is het niet vanzelfsprekend dat de middenklassegroepen in de aandachtswijken willen (blijven) wonen. Volgens een ‘ijzeren wet’ in de woningmarkt willen bewoners vroeg of laat hun sociale positie verzilveren door naar een betere woning en/of buurt te verhuizen. Om meer zicht te krijgen op de beweegredenen van deze groep, zijn 63 interviews gehouden met huidige en voormalige middenklasse-

bewoners uit aandachtswijken. Uit deze interviews komt een gedifferentieerd beeld naar voren van de manier waarop de woonomgeving in aandachtswijken een rol speelt bij de verhuisoverwegingen van middenklassebewoners.

Een eerste bevinding is dat lang niet alle middenklassebewoners in aandachtswijken dagelijks geconfronteerd worden met problemen op het gebied van leefbaarheid en veiligheid. Veel middenklassebewoners wonen relatief in de luwte, in enigszins afgeschermden buurten of in hoge appartementencomplexen die letterlijk boven de problemen van de straat uitstijgen. Maar ook bewoners die wel midden in probleemgebieden wonen, ondervinden daar lang niet altijd last van. De waardering van de woonsituatie wordt dus niet overheerst door sociale problemen in de buurt, ook al zijn de meeste respondenten zich wel bewust van deze problemen. Voor de meerderheid van de middenklasserespondenten geldt dat hun levens zich buiten de buurt afspeelen. Het lijkt dus niet zo te zijn dat sociale of emotionele binding het gebrek aan kwaliteit in de woonomgeving compenseert. De relatie is eerder andersom: het is het *gebrek* aan buurtbinding dat er voor zorgt dat bewoners voldoende afstand hebben tot de buurt en de problemen aldaar kunnen relativiseren.

Een tweede bevinding is dat als de beslissing is genomen om te verhuizen, de woonomgeving op verschillende manieren een rol speelt bij de afweging om in de buurt te blijven of te vertrekken. Onder vertrekkers worden de overwegingen vooral bepaald door hun woongeschiedenis in de buurt en de levensfase waarin zij verkeren. Vertrekkers met een lange woonduur oordelen vaak negatief over de veranderingen die hun buurt heeft doorgemaakt en beschrijven een gevoel van vervreemding van hun omgeving. Voor de vertrekkers met een kortere woonduur ligt dit anders. Hun vestiging in de aandachtswijk werd vaak bij voorbaat als tijdelijk gezien, als een tussenfase in hun wooncarrière, en zij hebben niet echt een band opgebouwd met hun buurt. Bij de meeste doorstromers is geen sprake van een slechte balans tussen levensfase en de daarbij in de ogen van respondenten ‘passende’ woonomgeving. Voor hen is de woning zelf vaak de aanleiding om te verhuizen vanwege de kwaliteit van de woning of vanwege de behoefte om een woning te kopen. Omdat er geen reden is om iets aan hun dagelijkse leefpatronen te veranderen, kiezen zij liever voor een woning in dezelfde woonomgeving.

Verder blijkt dat het proces van herstructurering op verschillende manieren de beslissing om te vertrekken kan versnellen: ofwel direct doordat herstructurering een directe aanleiding vormt om te verhuizen (vanwege sloop), ofwel indirect doordat de sociale problematiek van de buurt tijdelijk verergert en winkelvoorzieningen tijdelijk verdwijnen.

Krachtwijkenbeleid en aandachtswijken

In deze studie zijn veronderstellingen en verwachtingen geformuleerd, zoals die terugkomen in het krachtwijkenbeleid. In de eerste plaats wordt verondersteld dat het label ‘aandachtswijk’ een adequate manier is om wijken te selecteren en daar bepaald beleid te voeren. Los van de discussie over de selectie van deze wijken, willen we hier benadrukken dat de aandachtswijken vaak zeer heterogeen zijn en (mede daardoor) een verschillende aanpak vereisen. In de tweede plaats krijgen de aandachtswijken een speciale positie toegekend. Dat het hier een specifieke groep buurten betreft, staat buiten kijf. In de aandachtswijken wonen meer huishoudens met een laag inkomen en meer

niet-westerse migranten en de leefbaarheid en veiligheid is er ongunstiger. Toch hebben we aanzienlijk minder verschillen gevonden tussen de aandachtswijken en de andere wijken dan de verwachtingen van het krachtwijkenbeleid doen vermoeden. In de derde plaats is een belangrijke verwachting in het krachtwijkenbeleid dat sociale stijgers en de middenklasse als rolmodel kunnen fungeren voor andere wijkbewoners met een lage sociaaleconomische positie. Uit onze bevindingen blijkt dat het belang van de sociale stijgers en de middenklasse voor de buurt niet moet worden overschat.

1 Wonen, wijken & interventies

1.1 Maatschappelijke problemen in stadswijken

Begin 2007 maakte minister Vogelaar voor Wonen, Wijken en Integratie (wwi) van het kabinet-Balkenende IV bekend dat 40 wijken extra geld en aandacht krijgen met als doel in tien jaar van deze probleemwijken weer prachtwijken te maken (TK 2006/2007a). Bij de start van het krachtwijkenbeleid is vanuit het rijk extra geld toegezegd tot 2012. Inmiddels is duidelijk dat daarna vanuit het rijk geen geld meer beschikbaar is voor de aandachtswijken. De problematiek van de aangewezen wijken wordt in het Actieplan Krachtwijken als volgt omschreven:

In 40 wijken in 18 Nederlandse gemeenten blijft de kwaliteit van de leefomgeving door een cumulatie van problemen flink achter bij die van andere wijken in de stad. Complexe maatschappelijke problemen als schooluitval, een verloederde en eenzijdige woon- en leefomgeving met weinig mogelijkheden voor sociale contacten, hoge (jeugd) werkloosheid, een gebrekkige inburgering van nieuwkomers en achterblijvende emancipatie en participatie van vooral niet-westerse vrouwen, weinig werkgelegenheid in de buurt, ontoereikende jeugdzorg, gezondheidsachterstanden, criminaliteit en gevoelens van onveiligheid, en het ontbreken van relevante sociale netwerken en contacten, komen in deze wijken veelvuldig en naast elkaar voor. De problemen staan niet op zichzelf; de hardnekkigheid van de problematiek is vooral gelegen in de cumulatie van al deze problemen. (VROM / WWI 2007: 3)

Het zogenoemde krachtwijkenbeleid is gericht op zowel bestrijding van de maatschappelijke problemen in de 40 stadswijken als verbetering van de positie van de inwoners van deze wijken. Op basis van het actieplan hebben gemeenten – in samenspraak met lokale organisaties en bewoners – wijkactieplannen (WAP) opgesteld. Eind 2007 is het startsein gegeven voor de uitvoering van deze plannen. In 2008 zijn tussen rijk en de achttien gemeenten overeenkomsten gesloten over de gezamenlijke ambities (*charters*). Ook is hierin opgenomen wat de inzet van rijk en gemeente is om die ambities te realiseren. De centrale doelstelling van het krachtwijkenbeleid is om de 40 wijken binnen acht tot tien jaar te veranderen in wijken waar mensen kansen hebben en waar het prettig is om te wonen.

De wijkactieplannen bevatten zeer uiteenlopende beleidsmaatregelen die zijn toegespitst op de lokale problematiek. Er is bewust gekozen voor het inzetten van een breed en gevarieerd beleidsinstrumentarium omdat op voorhand niet duidelijk is welke beleidsmaatregelen het gewenste effect zullen hebben. Het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) / Wonen, Wijken en Integratie (wwi) heeft er dan ook voor gekozen verschillende onderzoeken te laten uitvoeren gedurende de looptijd van het krachtwijkenbeleid, zodat het beleid zo nodig kan worden bijgestuurd. De Algemene Rekenkamer gebruikt de term ‘beleidsleren’ voor deze werkwijze (TK 2008/2009: 17).

Het brede onderzoekstraject, waarbij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties/w w 1 als opdrachtgever optreedt, bestaat uit verschillende onderdelen die gezamenlijk meer zicht geven op de voortgang in de aandachtswijken. Om die te kunnen volgen heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de 'Outcomemonitor Wijkanaanpak' ontwikkeld. Voor uiteenlopende indicatoren wordt daarin nagegaan of de situatie in de 40 wijken verbetert en of die verbetering snel genoeg verloopt om het einddoel te halen. Daarnaast is er de Leefbaarometer die online informatie verschaft over alle wijken en buurten (www.leefbaarometer.nl). Sommige vragen kunnen niet met de Outcomemonitor of de Leefbaarometer worden beantwoord. Deze komen aan de orde in ander onderzoek dat op verzoek van w w 1 is uitgevoerd. Zo is er onderzoek gedaan naar de mogelijke verplaatsing van problemen; het is denkbaar dat door de inzet van maatregelen de situatie in aandachtswijken weliswaar verbetert, maar de problematiek zich verplaatst naar andere geografische gebieden. De resultaten van dit onderzoek zijn inmiddels verschenen (Leidelmeijer et al. 2009). Twee andere onderwerpen die zijn blijven liggen, staan centraal in deze studie. In de eerste plaats laat de Outcomemonitor niet zien of de eventuele verbetering van de leefbaarheid en veiligheid van de wijken het gevolg is van het krachtwijkenbeleid. Misschien vinden in andere buurten vergelijkbare ontwikkelingen plaats. In de tweede plaats blijft onduidelijk in welke mate wijkverbeteringen het gevolg zijn van veranderingen in de bevolkingssamenstelling van de wijk. Het centrale thema daarbij is: veranderen de bewoners of verschillen de bewoners die de wijk inkomen van de bewoners die de wijk verlaten? In paragraaf 1.5 werken we dit verder uit tot concrete onderzoeksvragen en lichten we toe hoe we deze gaan beantwoorden.

1.2 Wijkanaanpak'

De belangstelling van wetenschappers en beleidsmakers om door middel van de wijkanaanpak niet alleen fysieke, maar ook sociale problemen aan te pakken heeft in Nederland een lange traditie. Met name in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw kreeg de wijkanaanpak volop aandacht. Allereerst in het kader van de woningnood en de noodzaak veel nieuwe woningen te bouwen; later kreeg ook de leefbaarheid van bestaande wijken aandacht. Fysiek en sociaal beheer gingen steeds meer hand in hand. Bovendien kwamen halverwege de jaren zeventig stadsvernieuwing en het specifieke welzijnsbeleid en de welzijnsplanning hoog op de politieke agenda te staan (Veldheer 1996). In de eerste twee decennia na de oorlog lag het accent op nieuwbouw, nu richtte men zich vooral op het slopen en renoveren van bestaande huizen en het bouwen van nieuwe huizen in bestaande wijken. Die activiteiten werden in overleg met bewoners, winkeliers en woningcorporaties ondernomen; het was de tijd van het 'bouwen voor de buurt' (WRR 2005: 34). Ook in het welzijnsbeleid, dat toen breed werd gedefinieerd, kreeg de wijkanaanpak een centrale plaats. De lokale overheid ging beleid voeren in samenspraak met burgers en instellingen; inspraak en participatie waren geveugelde termen, het waren de hoogtijdagen van 'wijkwelzijnplanning'. In de jaren tachtig nam de politieke prioriteit voor de wijkanaanpak weer af onder meer als gevolg van het mislukken van de welzijnsplanning en de opkomst van de grotestedenproblematiek. De stadsvernieuwing werd opgevolgd door sociale vernieuwing (1989),

het grotestedenbeleid (1994) en stedelijke vernieuwing (1997). Deze beleidsinterventies lagen deels in elkaars verlengde, maar waren deels ook overlappend. De nadruk lag op de sociaaleconomische problematiek die om een oplossing vroeg. Waar het om een leefbare woonsituatie ging, bleef het fysieke beheer op wijkniveau permanent op de politieke agenda staan. De bestuurlijke vormgeving van met name het grotestedenbeleid vergde de nodige aandacht; eigenlijk stonden al sinds het specifieke welzijnsbeleid van de jaren zeventig divers bestuurlijke arrangementen op de politieke agenda, weliswaar niet hoog maar wel permanent.

Eind jaren tachtig ontstond er onder huisvestingsspecialisten een intensief debat over de vraag in hoeverre fysieke dan wel sociale factoren ten grondslag lagen aan de problemen in de wijk (zie Kullberg 2006). Het pleidooi om ook naar sociale kenmerken van bewoners te kijken en niet alleen naar stenen kreeg steeds meer aanhangers. Als uitvloeisel van deze discussie zien we begin jaren negentig de beleidsmatige aandacht voor wijkaanpak met de toevoeging *integraal* toenemen, onder meer in het kader van het sociale vernieuwingsbeleid en van het latere grotestedenbeleid, al zakt de belangstelling voor de wijkaanpak dan wat in, mede vanwege de onbruikbaarheid van het concept integrale wijkaanpak. Hoewel duidelijk was geworden dat niet alle problemen op wijkniveau zijn op te lossen en het adjectief integraal geen betekenis meer had, kwam de wijkaanpak een aantal jaren later met stip weer op de politieke agenda binnen. Met name werden oplossingen gezocht in de koppeling van fysieke interventies aan sociale maatregelen. Het dominante denken van het fysieke determinisme is eind jaren tachtig ten grave gedragen in het besef dat de fysieke omgeving weliswaar belangrijk is, maar dat er evenzo vele sociale, culturele en economische omstandigheden op het leefklimaat in de wijk van invloed zijn (Kullberg 2006: 48). Het afscheid van het fysiek determinisme leidde tot afzonderlijk sociaal beleid en tot een herijking van de stadsvernieuwing (Helleman 2011).

Van belang in de naoorlogse periode is de verschuiving die in het beleid is opgetreden. In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw werd het huisvestingsbeleid gekenmerkt door krotopruijing en reconstructie met als belangrijkste motief het ontwikkelen van de binnenstad tot een economisch centrum. Slechte woningen maakten plaats voor grote kantoorpanden en winkelboulevards met parkeergarages. Daarin paste ook de kaalslag ten behoeve van de aanleg van wegen om de binnenstad bereikbaar te maken. In de jaren zeventig (stadsvernieuwing) richtte men zich, door middel van sloop en renovatie eerst op de verbetering van de woningvoorraad en daarna op de combinatie van fysieke ingrepen en sociaal beleid (bouwen voor de buurt, sociale vernieuwing). Stedelijke vernieuwing in de jaren negentig was een voortzetting van de stadsvernieuwing uit de jaren zeventig, maar omvatte ook de herstructurering van – met name naoorlogse – wijken. Het doel was woningdifferentiatie te realiseren, zodat er een grotere variatie in soorten woningen zou komen, voor verschillende bewonersgroepen, en zo de vorming van achterstandswijken zou worden voorkomen. Overigens werden deze veronderstellingen over de beoogde effecten van herstructurering vanaf het begin door wetenschappers bekritiseerd, want empirisch bleek het moeilijk dit effect aan te tonen. Ook in het grotestedenbeleid werd gepoogd via een integrale aanpak van fysieke, sociale en economische problemen de leefbaarheid en veiligheid in de wijken te verbeteren.

Herstructurering was daarin een essentieel element, onder meer bedoeld om het wegtrekken van mensen met midden- en hoge inkomens uit de stad tegen te gaan (WRR 2005: 39). Deze dominante beleidsimpuls is thans nog even sterk.

1.3 Krachtwijkenbeleid

Zoals in de vorige paragraaf is weergegeven, kent Nederland een lange traditie in de wijkaanpak. De meeste initiatieven richten zich op wijken waar verschillende problemen tegelijkertijd voorkomen: vaak gaat het om een slechte fysieke gesteldheid van de woningen en de buurt, gecombineerd met een sociaaleconomische achterstand van de bevolking ten opzichte van die in de rest van de stad (De Vries et al. 2006a). Over het aantal probleemwijken circuleren tal van cijfers. In de nota *Stedelijke vernieuwing* (TK 1996/1997) werd gesproken over 170 wijken; enige jaren later werden 56 prioriteitswijken benoemd (VROM 2003). In 2006 gaf minister Winsemius van VROM aan dat er 140 probleemwijken zouden zijn, waarvan 40 'brandhaarden' (TK 2006/2007a). Begin 2007 maakte minister Vogelaar voor Wonen, Wijken en Integratie de 40 wijken bekend die nu onderdeel uitmaken van het krachtwijkenbeleid en extra geld en aandacht krijgen met als doel in tien jaar van deze probleemwijken weer prachtwijken te maken (TK 2006/2007b).

In het begin van dit hoofdstuk hebben we al aangegeven dat deze wijken zijn geselecteerd omdat daar sprake is van een cumulatie van uiteenlopende problemen, variërend van hoge (jeugd)werkloosheid en gebrekkige inburgering tot gezondheidsachterstanden en een verloederde leefomgeving. In het Actieplan Krachtwijken heeft het rijk op vijf thema's doelen benoemd die samen met de gemeenten moeten worden bereikt. Het gaat om de volgende thema's: wonen, werken, leren en opgroeien, integreren en veiligheid. De doelen hebben betrekking op zowel het bestrijden van de maatschappelijke problemen van de aandachtswijken als het verbeteren van de maatschappelijk positie van individuele bewoners in die wijken.

Binnen het krachtwijkenbeleid wordt de functie van de stad als emancipatiemachine benadrukt. In veel probleemwijken zou de 'route om mensen te ondersteunen bij het stijgen op hun sociale en maatschappelijke ladder' nu slecht functioneren. Dit was een van de conclusies uit het advies *Stad en stijging* dat de VROM-raad in 2006 heeft uitgebracht en zou zich onder andere uiten doordat mensen met middeninkomens wegtrekken naar andere, betere wijken, terwijl mensen met lagere inkomens en kansarmen instromen of achterblijven. Binnen het krachtwijkenbeleid wordt daarom enerzijds beoogd bewoners te stimuleren tot het bereiken van een betere maatschappelijke positie en anderzijds deze sociale stijgers en de middenklasse te (blijven) binden aan de wijk.

1.4 De 40 aandachtswijken

Omdat in het huidige krachtwijkenbeleid – en ook in ons onderzoek – de 40 aandachtswijken centraal staan, besteden we kort aandacht aan de selectie van deze wijken (in bijlage A is een overzicht gegeven van deze wijken) en beschrijven we de positie van deze aandachtswijken ten opzichte van andere wijken in Nederland.

Het ministerie van vROM heeft op basis van verschillende databronnen (met gegevens uit 2002 en 2006) op het niveau van viercijferige postcodegebieden voor achttien indicatoren gegevens geanalyseerd. Deze indicatoren hebben betrekking op de fysieke achterstand en de sociaaleconomische achterstand (volgens registraties) en op sociale en fysieke problemen (gebaseerd op het oordeel van de bewoners). De gebruikte indicatoren zijn weergegeven in tabel 1.1. Vervolgens zijn de wijken geordend en zijn de 40 meest ongunstige wijken geselecteerd. Deze selectie is nog op een aantal punten aangepast en de uiteindelijke selectie van 40 wijken die zijn aangewezen tot aandachtswijk bestaat uit 83 postcodegebieden.²

Tabel 1.1

Gebruikte indicatoren

thema	indicatoren
fysieke achterstanden	kleine woningen oude woningen goedkope woningen
sociaaleconomische achterstanden	inkomen werk opleiding
fysieke problemen	tevredenheid woning tevredenheid woonomgeving verhuisgeneigdheid geluidsoverlast overlast door vervuiling verkeersoverlast verkeersveiligheid
sociale problemen	bekladding vernieling overlast burens overlast omwonenden onveiligheidsbeleving

Bron: vROM 2007a

Gegeven de criteria die gebruikt zijn om de aandachtswijken te selecteren, zal het geen verbazing wekken dat de 40 aandachtswijken afwijken van de andere wijken in de G31 en dat de stedelijke woonbuurten verschillen van die in de rest van Nederland (tabel 1.2). In de eerste plaats zien we dit aan de woningvoorraad. Het aandeel huurwoningen en meergezinswoningen is in de aandachtswijken aanzienlijk hoger dan in de overige buurten in de G31 en dat ligt ook weer veel hoger dan in de rest van Nederland. Wanneer we de bouwperiode in ogenschouw nemen zijn de verschillen niet zo groot: alleen in de aandachtswijken staan beduidend meer woningen uit de vroegnaoorlogse periode. Kijken we naar de bevolkingssamenstelling dan is duidelijk dat in de stedelijke woonbuurten het aandeel huishoudens met lage inkomsten veel hoger ligt dan in de rest van Nederland en dat deze groep nog sterker is oververtegenwoordigd in de

aandachtswijken. Hetzelfde beeld zien we voor de niet-westerse migranten. De leeftijdsopbouw verschilt nauwelijks. Verschillen tussen de wijken zien we wel duidelijk terug bij de leefbaarheid en veiligheid. Het is duidelijk dat deze in de stedelijke woonbuurten veel ongunstiger is dan in de rest van Nederland en de aandachtswijken springen daar in negatieve zin nog meer bovenuit.

Tabel 1.2

Kerncijfers over de woningvoorraad, bevolkingssamenstelling en de leefbaarheid en veiligheid in aandachtswijken, overige stedelijke woonbuurten in de G31 en de wijken in de rest van Nederland, 2008 (in procenten)

	aandachtswijken	overige stedelijke woonbuurten in G31	wijken in de rest van Nederland
woningvoorraad			
huurwoningen	74	50	28
meergezinswoningen	70	41	11
bouwjaar < 1945	31	27	28
bouwjaar 1945-1970	41	25	25
bevolkingssamenstelling			
huishouden met lage inkomsten	35	24	16
15-19-jarigen	6	6	6
65-99-jarigen	12	14	14
niet-westerse migranten	46	14	4
leefbaarheid en veiligheid			
vermogenscriminaliteit	25	14	5
gewelddcriminaliteit	11	5	2
verloedering	34	24	15

Bron: CBS (SSB'08); ABF'08; CBS (IVM'09) SCP-bewerking

1.5 Opzet van het onderzoek

Verschillende studies van de afgelopen tijd laten zien dat de positie van de aandachtswijken is verbeterd. Zo kan uit onder meer de Outcomemonitor (CBS) afgeleid worden dat de bevolkingssamenstelling in aandachtswijken is veranderd en uit de Leefbaarometer (ministerie van VROM/WWI) dat de leefbaarheid in veel stadswijken (waaronder de aandachtswijken) de afgelopen jaren is verbeterd. Dergelijke onderzoeken – die de ontwikkelingen alleen op het niveau van de wijk volgen – hebben twee nadelen die we in deze studie willen ondervangen: onduidelijk blijft of de eventuele verbetering van de wijken het gevolg is van ingezette maatregelen en welke dynamiek mogelijk verantwoordelijk is voor de gesignaleerde veranderingen. Bij dit laatste aspect is niet alleen de feitelijke dynamiek interessant, maar ook de overwegingen die bij bewoners een rol

spelen. Om hierop zicht te krijgen, worden in deze studie de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

- 1 In welke mate zijn interventies, zoals die ook terugkomen in het krachtwijkenbeleid, een effectief instrument om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren?
- 2 In welke mate is de sociaaleconomische positie van buurten gewijzigd door een verandering in de sociaaleconomische positie van individuele bewoners en door een selectieve in- en uitstroom van bewoners?
- 3 Welke overwegingen spelen bij huidige en voormalige bewoners van aandachtswijken met middeninkomens een rol om al dan niet in hun buurt te blijven wonen?

De onderzoeksvragen worden beantwoord op basis van informatie over de G31-gemeenten. Dit zijn de vier grootste steden en de vijftien middelgrote steden die in 1995 in het kader van het grotestedenbeleid (GSB) een convenant hadden afgesloten met het kabinet over een gezamenlijk aanpak van de grootstedelijke problemen, aangevuld met de twaalf steden die in de jaren daarna aansluiting hebben gevonden bij de GSB.³

In ons onderzoek vormen woonbuurten de belangrijkste analyse-eenheid. Voor het onderscheiden van buurten maken we gebruik van de indeling naar viercijferige postcodegebieden. Een groot voordeel van postcodegebieden is dat de begrenzingen ervan door de tijd redelijk stabiel blijven. Bovendien zijn de 40 aandachtswijken die centraal staan in het krachtwijkenbeleid eveneens samengesteld uit postcodegebieden (zie § 1.4). Er is ook een nadeel: postcodegebieden zijn in sommige gemeenten relatief omvangrijk en daardoor heterogener naar onder meer woningvoorraad en bevolkingssamenstelling (voor meer informatie over deze indeling en een vergelijking met de landelijke wijk- en buurtenindeling, zie Wittebrood en Van Dijk 2007: 11-12). Voor dit onderzoek zijn we geïnteresseerd in stedelijke woonbuurten. Landelijke gebieden en industriegebieden of bedrijventerreinen – ook al liggen deze binnen de gemeentegrenzen – zijn voor ons onderzoek niet relevant. Tot de stedelijke woonbuurten rekenen we alle viercijferige postcodegebieden in de G31-gemeenten waarin de woningvoorraad ten minste 500 woningen bedraagt. In 2008 behoorden van alle 818 postcodegebieden in de G31 er 695 tot de stedelijke woonbuurten (85%).⁴ We zullen de termen postcodegebied, buurt en wijk als synoniemen gebruiken in deze studie.

De onderzoeksvragen worden in drie afzonderlijke hoofdstukken beantwoord en vormen gezamenlijk een soort drieluik. In hoofdstuk 2 richten we ons op de doelstellingen van het krachtwijkenbeleid om de leefbaarheid en veiligheid in wijken te vergroten. We gaan na in welke mate maatregelen effectief zijn om deze doelen te halen. Hiervoor hebben we een quasi-experimenteel onderzoek opgezet. We hebben gestreefd naar een opzet waarin we de uitkomstmaten (leefbaarheid en veiligheid, maar ook bevolkingssamenstelling en sociale cohesie) van een buurt zowel voor als na de interventie vaststellen en de uitkomsten vergelijken met die in (overeenkomstige) buurten waar de interventie niet heeft plaatsgevonden. Het zal duidelijk zijn dat we in dit onderzoek te maken hebben met een ‘natuurlijke setting’ (en niet met een laboratoriumexperiment): interventies hebben niet altijd een duidelijk begin- en eindpunt en gaan vaak samen met andere initiatieven om de leefbaarheid en veiligheid in de buurt te verbeteren. In hoofdstuk 2 lichten we onze werkwijze verder toe.

Vanzelfsprekend levert inzicht in de effectiviteit van de interventies die ook terugkomen in het krachtwijkenbeleid, nog geen duidelijkheid op over de achterliggende mechanismen. Met name blijft onduidelijk hoe het individuele bewoners is vergaan. Vanuit het beleid is duidelijk geformuleerd waarom de ingezette interventies zouden moeten leiden tot meer leefbare en veilige wijken. Als het inderdaad zo is dat door de ingezette interventies de middeninkomensgroep groter wordt (en de sociale bindingen versterken) en daardoor de leefbaarheid en veiligheid verbetert in de aandachtswijken, blijft de vraag of de bewoners van de wijk sociaal zijn gestegen of dat de bewoners met lage inkomens zijn vertrokken en er bewoners met hogere inkomens voor zijn teruggekomen. Om hierop meer zicht te krijgen, volgen we hen – retrospectief – over de periode 1999-2008. We maken daarvoor gebruik van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Hierin is voor alle geregistreerde Nederlanders informatie beschikbaar over hun persoonlijke situatie (sekse, leeftijd, etnische herkomst, huishoudentype), hun sociaaleconomische situatie (belangrijkste inkomstenbron en de inkomsten zelf) en hun woonsituatie (locatie, eigendomspositie woning). Met deze gegevens kunnen we zien in welke mate de in- en uitstroom van bewoners naar sociaaleconomische kenmerken verschilt. Ook zal duidelijk worden waar bewoners van aandachtswijken naartoe verhuizen: zijn dat vergelijkbare wijken of migreren ze naar betere wijken? In hoofdstuk 3 wordt hiervan verslag gedaan. Niet alleen de feitelijke dynamiek is belangrijk, ook de overwegingen van bewoners spelen een rol bij de beslissing om al dan niet te verhuizen. Dergelijke overwegingen blijken niet uit de registratiegegevens die we in hoofdstuk 3 gebruiken. Om hier toch zicht op te krijgen zijn 63 interviews gehouden met huidige en voormalige middenklassebewoners uit aandachtswijken. Wat zijn de redenen van deze middenklassebewoners om in hun wijk te blijven dan wel te vertrekken? En welke rol speelt de buurt bij deze beslissing? De bewoners die zijn geïnterviewd wonen of woonden in verschillende vooroorlogse en naoorlogse aandachtswijken in Amsterdam, Den Haag, Dordrecht en Schiedam. In hoofdstuk 4 wordt verslag gedaan van de interviews. Tot slot zullen in hoofdstuk 5 de onderzoeksvragen worden beantwoord en zullen we tot meer algemene conclusies komen door de bevindingen uit de verschillende onderdelen te verbinden.

Noten

- 1 Deze paragraaf is overgenomen uit Wittebrood en Veldheer (2008).
- 2 Omtrent de kwaliteit van de indicatoren voor de selectie van krachtwijken heeft de nodige discussie plaatsgevonden (zie TK 2008/2009: 41).
- 3 Het gaat om de steden Alkmaar, Almelo, Amersfoort, Amsterdam, Arnhem, Breda, Deventer, Dordrecht, Eindhoven, Emmen, Enschede, Groningen, Den Haag, Haarlem, Heerlen, Helmond, Hengelo, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Leiden, Lelystad, Maastricht, Nijmegen, Rotterdam, Schiedam, Sittard-Geleen, Tilburg, Utrecht, Venlo, Zaanstad en Zwolle.

- 4 Per hoofdstuk varieert het aantal stedelijke woonbuurten waarop we onze analyses baseren. In hoofdstuk 2 – waarin de effecten van interventies centraal staan – willen we ook uitbreidingen van de stad met grootschalige nieuwbouw uitsluiten. We hebben daar de eis gesteld dat alle postcodegebieden over een langere periode, namelijk 1999-2008, de woningvoorraad steeds ten minste 500 woningen moet hebben bedragen. Het gaat dan over 655 buurten. In hoofdstuk 3 is die aanvullende eis niet nodig en hebben we gesteld dat in één van de jaren de woningvoorraad ten minste 500 woningen moet hebben bedragen. We komen dan uit op 695 buurten.

2 Effecten van wijkinterventies

2.1 Effectiviteit van interventies

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal of interventies, zoals die ook terugkomen in het krachtwijkenbeleid, effectieve instrumenten zijn om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren. De Outcomemonitor van het CBS laat zien dat de aandachtswijken zich de afgelopen jaren over het algemeen gunstig hebben ontwikkeld op deze terreinen (Copinga et al. 2010), maar we willen graag weten of deze ontwikkelingen een gevolg zijn van de ingezette interventies.

Nagaan of de ingezette interventies effectief zijn, is een ingewikkelde exercitie. Uit een inventarisatie van de wijkactieplannen blijkt onder meer dat: 'de ingediende wijkactieplannen [...] zeer verschillend [zijn]. Sommige zijn uitgebreid en zeer concreet, andere plannen zijn juist erg compact, waarbij enkele omschrijvingen zeer cryptisch zijn' (NIGZ 2008: 2). De belangrijkste reden dat ook de ingezette interventies sterk verschillen tussen buurten is dat recht kan worden gedaan aan de lokale situatie (VROM/WWI 2007: 12). Deze gevarieerdheid maakt het lastig een oordeel te geven over de effectiviteit van het krachtwijkenbeleid als geheel. Daarnaast is het krachtwijkenbeleid pas recent van start gegaan en voor sommige onderdelen zal het enige tijd duren voordat effecten zichtbaar zijn. Om onze onderzoeksvraag toch zo goed mogelijk te kunnen beantwoorden, richten we ons op afzonderlijke interventies die terugkomen in het krachtwijkenbeleid, in voldoende wijken worden ingezet en soms al deel uitmaakten van eerder wijkbeleid. Om de effectiviteit van de interventies te onderzoeken, hebben we een methodiek gebruikt die al eerder is toegepast. Deze is uitgebreid beschreven in de studie *Aandacht voor de wijk*, waarin effecten van herstructurering op leefbaarheid en veiligheid zijn geanalyseerd (Wittebrood en Van Dijk 2007). In dit onderzoek hebben we ons gericht op uiteenlopende interventies die gezamenlijk een goed beeld geven van het krachtwijkenbeleid. Uiteindelijk hebben we gekeken naar de effecten van herstructurering en naar de verkoop van sociale huurwoningen. Daarnaast hebben we twee interventies geselecteerd die veranderingen in de openbare ruimte betreffen, namelijk uitbreiding van groenvoorzieningen en de aanwezigheid van sport- en speelvoorzieningen. Hierbij vragen we ons af of de eerder gebruikte methodiek niet alleen toepasbaar is voor interventies in de woningvoorraad, maar ook voor andersoortige interventies. Voor alle interventies kijken we naar de effecten op de bevolkingssamenstelling (percentage huishoudens met lage inkomsten, percentage sociale stijgers, percentage niet-westerse migranten en leeftijdsopbouw), sociale cohesie en naar de leefbaarheid en veiligheid (criminaliteit en verloedering, onveiligheidsbeleving en tevredenheid met de woonomgeving).¹ Onze onderzoeksvraag richt zich weliswaar op de leefbaarheid en veiligheid, maar veelal wordt verondersteld dat verandering van de bewonerspopulatie en vergroting van de sociale cohesie de leefbaarheid en veiligheid verbeteren. Daarom hebben we ook de effecten op de bevolkingssamenstelling en de sociale cohesie onderzocht. Andere aspecten waarover we informatie probeerden te verkrijgen, waren onder meer toezicht in de wijk (bv. politie, straatcoaches en camera's) en de aanwezigheid van brede

scholen, maar over deze interventies zijn (nog) geen geschikte gegevens beschikbaar. Daarnaast hebben we voor twee interventies een quasi-experiment uitgevoerd, maar uiteindelijk besloten dat deze onvoldoende kwaliteit had om conclusies te kunnen trekken over de effectiviteit. Bij 'Achter de voordeur'-projecten bleek dat de meeste nog in de opstartfase verkeerden en er een dusdanige heterogeniteit tussen de projecten was, dat we het trekken van inhoudelijke conclusies niet gerechtvaardigd vonden.² Daarnaast hebben we de effecten van de interventie 'Aandachtswijk' onderzocht. De wijze waarop aandachtswijken worden aangepakt verschilt onderling sterk maar er is één belangrijke overeenkomst tussen de aangewezen gebieden: ze zijn 'aandachtswijk'. Dit betekent dat er van rijkswege (in ieder geval tot 2012) extra middelen beschikbaar zijn gesteld om de kwaliteit van de buurten te verbeteren. Het bleek echter voor slechts een beperkt deel van de aandachtswijken mogelijk om een vergelijkbare controlebuurt te vinden.³ Dat is op zich niet zo verrassend omdat de aandachtswijken zijn aangewezen op basis van een selectie van indicatoren; er zijn blijkbaar nauwelijks buurten waar extra aandacht voor de hand ligt en dat niet is gegeven.⁴ Dit maakt het echter onmogelijk om een geschikt quasi-experiment te ontwikkelen en conclusies te trekken over de effectiviteit van de interventie 'aandachtswijk'.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. We beginnen met een schets van methodologische criteria die aan effectevaluaties mogen worden gesteld (§ 2.2). Vervolgens maken we duidelijk hoe we binnen deze studie onze evaluatie – in de vorm van een quasi-experimenteel onderzoek – globaal hebben opgezet (§ 2.3). In paragraaf 2.4 bespreken we uitgebreid de opzet en de uitkomsten van het quasi-experiment naar de effecten van herstructurering. In de daarna volgende paragrafen bespreken we minder gedetailleerd de opzet van het quasi-experiment naar de andere interventies om niet in herhaling te vervallen. We sluiten het hoofdstuk af met een korte beschouwing (§ 2.8).

2.2 Effectevaluatieonderzoek en methodologische criteria

Omdat het bij effectiviteitstudies gaat om de vraag of er een causale relatie bestaat tussen de maatregel en het beoogde effect, vraagt dit type studie om een experimentele onderzoeksopzet. Het klassieke werk van Cook en Campbell (1979) over (quasi-)experimenteel onderzoek heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het effectevaluatieonderzoek (zie ook Rossi et al. 2004). Een effectevaluatie moet uitwijzen of na invoering van een bepaalde maatregel het beoogde effect is bereikt en of dat effect veroorzaakt is door die maatregel of door iets anders. Daarnaast is het van belang dat ze duidelijkheid geeft over mogelijke neveneffecten. De kwaliteit van effectevaluaties is afhankelijk van verschillende criteria, waarbij de interne validiteit en de externe validiteit in deze context het meest belangrijk zijn (zie ook Farrington 2003).⁵ We lichten deze criteria nu eerst toe.

De interne validiteit verwijst naar de mate waarin de gebruikte onderzoeksopzet geschikt is om na te gaan of een bepaalde maatregel de gewenste verandering heeft veroorzaakt. Naarmate dit met meer zekerheid kan worden vastgesteld, is de interne validiteit hoger.⁶ In een effectevaluatie is het daarom belangrijk dat zowel voor als na de invoering van de maatregel de uitkomstvariabele is gemeten. Daarnaast is het

nodig rekening te houden met alternatieve verklaringen voor een eventueel gevonden effect: misschien wordt de verandering door iets anders veroorzaakt dan de ingezette maatregel. Om deze reden wordt vaak gebruikgemaakt van een controlegroep. Deze controlegroep (het kan gaan om een groep mensen, maar ook om woonbuurten) moet vergelijkbaar zijn met de experimentele groep, maar krijgt de desbetreffende maatregel niet opgelegd. Er wordt dan gesproken van een quasi-experimentele opzet. Wanneer bijvoorbeeld de leefbaarheid in de experimentele buurt sterker toeneemt dan in de controlebuurt, kan geconcludeerd worden dat de ingezette maatregel effectief is in die buurt. Naarmate er meer experimentele en controlebuurten in de evaluatie betrokken zijn en er bovendien rekening wordt gehouden met kenmerken van die buurten die de leefbaarheid mogelijk beïnvloeden, vindt een sterkere toetsing plaats van alternatieve verklaringen. Een opzet waarin groepen *at random* al dan niet een maatregel krijgen opgelegd, vormt de beste manier om inzicht te krijgen in de effectiviteit van die maatregel. In de praktijk komt deze laatste onderzoeksopzet nauwelijks voor bij het evalueren van maatregelen gericht op situaties of gebieden.⁷ Niet alleen de interne validiteit is van belang voor de kwaliteit van effectevaluaties, maar ook de externe validiteit. Naarmate de bevindingen uit de evaluatie ook gelden voor andere situaties (gebieden, individuen, tijdstippen, enz.), is de externe validiteit hoger.

2.3 Naar een quasi-experimenteel onderzoeksdesign

Om inzicht te krijgen in de effectiviteit van het wijkenbeleid ter vergroting van de leefbaarheid en veiligheid, hebben we verschillende quasi-experimentele onderzoeken opgezet. Ons streven is geweest de uitkomstmaten – leefbaarheid en veiligheid, maar ook de samenstelling van de bevolking en de sociale cohesie – in een buurt zowel voor als na de interventie vast te stellen en de uitkomstmaten te vergelijken met die in (overeenkomstige) buurten waar de betreffende interventie niet heeft plaatsgevonden. We lichten onze werkwijze toe in deze paragraaf; de precieze werkwijze bespreken we bij de afzonderlijke interventies in het vervolg van dit hoofdstuk. Een toelichting op de gebruikte uitkomstmaten is te vinden in bijlage B.

2.3.1 Voor, tijdens en na de interventie

Een cruciaal aspect in het opzetten van het quasi-experiment is het vaststellen van de interventieperiode en (dus) het moment van de voor- en nameting. Een combinatie van overwegingen hebben bij de gemaakte keuzen steeds een rol gespeeld. De vraag wanneer de interventie plaatsvond, is soms lastig te beantwoorden omdat de huidige aandachtswijken vaak ook aan voorgaande vernieuwingsprogramma's meededen in het kader van de stedelijke vernieuwing (Kullberg et al. 2004: 526-529). Bovendien geschieden fysieke aanpassingen vaak over een lange periode en zijn allerlei aanpassingen die in het kader van het wijkenbeleid zijn gestart, nog steeds in volle gang. Er is dus niet altijd een duidelijk begin- en eindpunt van de interventie. Bovendien worden verschillende maatregelen vaak gelijktijdig in gang gezet: ingrepen in de woningvoorraad gaan samen met aanpassingen van de publieke ruimte en van voorzieningen, en ook met

uiteenlopende sociale initiatieven. Dit betekent dat de interventie die centraal staat in het quasi-experiment niet volledig kan worden geïsoleerd van eerder in gang gezette en van andere interventies. De begin- en eindpunten, zoals genoemd in tabel 2.1, zijn derhalve door ons vastgesteld en vallen niet altijd samen met het daadwerkelijk begin- en eindpunt (toelichting volgt verderop).

2.3.2 Experimentele buurten

Bij het opzetten van de quasi-experimentele onderzoeken is steeds een verschillende selectie van experimentele buurten gemaakt. Bij sommige interventies zijn de experimentele buurten de postcodegebieden waar de betreffende interventie is ingevoerd (terwijl dat in andere buurten niet is gebeurd). We zien dit bijvoorbeeld bij de Cruyff Courts, Krajicek Playgrounds en Jantje Beton Sprankelplekken. Bij andere interventies zien we dat deze in vrijwel alle buurten plaatsvinden, maar dat de mate waarin verschilt tussen buurten. Sloop en nieuwbouw van woningen vindt bijvoorbeeld in vrijwel elke woonbuurt plaats, maar alleen als dit op grote schaal gebeurt, spreken we van herstructurering. In deze gevallen zijn de experimentele buurten de postcodegebieden waar een interventie 'intensief' wordt ingezet. Of een interventie intensief is ingevoerd, hebben we per interventie bepaald en wordt verderop in dit hoofdstuk toegelicht.

Tabel 2.1

Overzicht van interventies die in het onderzoek centraal staan

interventie	beginpunt interventie	eindpunt interventie	aantal experi- mentele buurten	ww. aandachtswijk	
				N =	%
herstructurering					
algemeen	1 januari 2000	31 december 2006	100	43	43
specifiek	1 januari 2000	31 december 2006	64	46	72
verkoop sociale woningen	1 januari 2000	31 december 2006	104	14	13
groenaanleg	1 mei 2000	1 mei 2006	94	14	15
sport- en speelvoorzieningen					
	1 januari 2005	31 december 2009	114	29	25

Bron: SCP

Interessant is dat de interventies die we hebben onderzocht niet alleen in de aandachtswijken worden ingezet; sommige worden zelfs vooral in andere buurten ingezet. De verkoop van sociale huurwoningen is hiervan een mooi voorbeeld. Deze interventie heeft in de periode 2000-2006 in 104 buurten plaatsgevonden; slechts 14 daarvan zijn later aangewezen als aandachtswijk. Daarnaast zien we dat de interventies in verschillende combinaties worden ingezet. In het Amsterdamse Osdorp (postcode 1069) vindt bijvoorbeeld herstructurering plaats, verkoop van sociale huurwoningen en groenaanleg. In Rotterdam zijn enkele aandachtswijken waar geen van de onderzochte interventies plaatsvindt.

2.3.3 Controlebuurten

Met welke buurten kunnen we de experimentele buurten het beste vergelijken? Zoals eerder opgemerkt, is het belangrijk te vergelijken met buurten die overeenkomstige kenmerken hebben, maar waar geen interventie heeft plaatsgevonden. Het is dus geen goed idee om de experimentele buurten te vergelijken met alle andere stedelijke woonbuurten in de G31-gemeenten.⁸ De experimentele buurten en de andere buurten verschillen immers onderling nogal naar fysieke en sociale structuur en ook naar leefbaarheid en veiligheid, zoals we hierna zullen laten zien.

Een voor de hand liggende alternatieve manier is om elke experimentele buurt te koppelen aan een vergelijkbare controlebuurt. Bij traditionele matching vindt koppeling plaats op basis van afzonderlijke kenmerken: een experimentele buurt met een hoog percentage huurwoningen wordt bijvoorbeeld gekoppeld aan een buurt met eveneens een hoog percentage huurwoningen, maar waar geen interventie plaatsvond. Deze manier van matchen heeft twee grote nadelen. In de eerste plaats: hoe meer kenmerken gebruikt worden om te matchen, hoe kleiner de kans op het vinden van een match. In de tweede plaats – en dat geldt in sterke mate in dit onderzoek – vinden interventies plaats in buurten met specifieke kenmerken, zoals een eenzijdige woningvoorraad, een concentratie van bewoners met een laag inkomen en problemen met de leefbaarheid. Het vinden van buurten die in al deze kenmerken exact gelijk zijn aan de experimentele buurten zonder dat er is ingegrepen, is dan ook een lastige, zo niet onmogelijke, opgave.

De omstandigheid dat de experimentele groep bij voorbaat al verschilt van de controlegroep is niet uniek voor dit onderzoek en komt regelmatig voor. Om dit probleem op te lossen is begin jaren tachtig van de vorige eeuw een methode ontwikkeld waarmee een controlegroep kan worden geselecteerd die bij benadering vergelijkbaar is met de experimentele groep (Rosenbaum en Rubin 1983, 1985; zie ook Rosenbaum 2002). Deze methode, genaamd Propensity Score Matching (PSM), werd in eerste instantie vooral in het arbeidsmarktonderzoek toegepast en recentelijk ook binnen andere disciplines, bijvoorbeeld in onderzoek naar sociale processen op buurtniveau (Greenbaum en Tita 2004; Harding 2003). In dit onderzoek hebben we eveneens gebruikgemaakt van de PSM-aanpak.

Bij PSM worden problemen van traditionele matching vermeden door alle kenmerken waarop wordt gematcht, samen te voegen in een *propensity score*. De matching op basis van die score is dan per koppel mogelijk niet perfect, maar de combinatie van kenmerken die in de experimentele buurten zichtbaar is, wordt ook waargenomen in de controlebuurten. De eerste stap is voor alle buurten een *propensity score* te berekenen; dit kan door een logistisch regressiemodel te schatten. De afhankelijke variabele heeft de waarde 0 als er geen interventie heeft plaatsgevonden en de waarde 1 als dat wel het geval is. De onafhankelijke variabelen in het model zijn metingen waarvan verondersteld wordt dat zij invloed hebben op zowel de kans dat in een buurt een interventie (*treatment*) plaatsvindt als de leefbaarheid en veiligheid (*outcome*) vóórdat de interventie plaatsvindt.⁹ We houden in ons model in ieder geval rekening met kenmerken die beleidsmatig een rol spelen bij de interventie, zoals een eenzijdige woningvoorraad en een concentratie van huishoudens met lage inkomsten,¹⁰ maar ook met minder formele criteria zoals

criminaliteit en verloedering. De gegevens zijn afkomstig uit verschillende databronnen, waaronder de ABF-monitor, het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) en het Woon Onderzoek Nederland (WoOn). Voor meer informatie over de gebruikte bestanden zie bijlage D (www.scp.nl onder *Wonen, wijken & interventies*).

Voor elke buurt is op basis van het geschatte model vervolgens de kans berekend dat daar de betreffende interventie plaatsvindt (*propensity score*).¹¹ Op grond van de *propensity scores* kunnen de experimentele buurten worden gekoppeld aan geschikte controlebuurten. Deze koppeling kan op uiteenlopende manieren plaatsvinden (zie bv. Rosenbaum 2002).¹² We hebben gekozen voor een combinatie van methoden. Deels hebben we gekozen voor een exacte match door een experimentele buurt altijd te koppelen aan een controlebuurt die in dezelfde gemeente ligt. We denken dat experimentele buurten beter vergelijkbaar zijn met controlebuurten in dezelfde gemeente dan met die in andere gemeenten, omdat we daarmee in zekere zin controleren voor het lokale beleid dat in een gemeente wordt gevoerd.¹³ Binnen de gemeente hebben we geprobeerd aan elke experimentele buurt een controlebuurt te koppelen, die een *propensity score* heeft die het dichtst in de buurt komt en maximaal 0,05 afwijkt (radius matching).¹⁴ De mate waarin dit gelukt is, verschilt tussen de interventies en we rapporteren daarover in de afzonderlijke paragrafen.

2.3.4 Kwaliteit van de matching

De kwaliteit van de matching kunnen we op verschillende aspecten beoordelen. In de eerste plaats kan worden nagegaan in hoeverre de experimentele buurten waarvoor geen vergelijkbare controlebuurt te vinden is binnen dezelfde gemeente, afwijken van de experimentele buurten waarvoor dat wel mogelijk is. Met name een vergelijking van woningvoorraad, bevolkingssamenstelling en de leefbaarheid en veiligheid is daarbij relevant. Bij de meeste onderzochte interventies zien we dat de experimentele buurten die we niet konden koppelen aan een vergelijkbare controlebuurt afwijken van de experimentele buurten die we wel konden koppelen. De mate van selectieve uitval van de experimentele buurten verschilt tussen de onderzochte interventies: we zien dit bijvoorbeeld het sterkst bij de herstructurering en nauwelijks bij de uitbreiding van groenvoorzieningen. Dit betekent dat de kwaliteit van de quasi-experimenten onderling ook verschilt. Een andere manier om de kwaliteit van de match te beoordelen, is te bekijken hoe vergelijkbaar de gekoppelde experimentele en controlebuurten zijn. Naarmate de voormetingen beter overeenkomen, is de kwaliteit van de match ook beter. Verder geven statistische maten over de *propensity score* (zoals het gemiddelde) inzicht in de kwaliteit van de match.¹⁵

Het is uiteraard mogelijk dat de buurten waar de interventies worden ingezet, afwijken van de controlebuurten op kenmerken die wij niet in de quasi-experimenten betrekken. We hebben dan – ondanks een kwalitatief goede match – belangrijke variabelen gemist. Hierbij denken we vooral aan leefbaarheids- en veiligheidsontwikkelingen van buurten in de periode voorafgaande aan de invoering van de interventies. Misschien worden interventies juist ingezet in wijken die zich in een negatieve spiraal hebben ontwikkeld en zijn de controlebuurten stabiel; in de quasi-experimenten matchen we beide

buurten op een vast moment in de tijd. Een mogelijk gevolg is dat de resultaten daardoor ongunstiger uitpakken voor de experimentele buurten dan de controlebuurten.

2.3.5 Effecten

Op basis van het quasi-experiment – de experimentele buurten en de vergelijkbare controlebuurten – kan vervolgens worden nagegaan in hoeverre de verschillende interventies effectief zijn geweest op het gebied van de bevolkingssamenstelling, de sociale cohesie en leefbaarheid en veiligheid in de buurt.¹⁶ Door de opzet van het quasi-experiment kunnen we in principe de nametingen van de experimentele buurten en de controlebuurten direct met elkaar vergelijken. Wanneer in de experimentele buurten de uitkomstmaten gunstiger zijn dan in de controlebuurten, mogen we concluderen dat dit het gevolg is van de betreffende interventie. We hebben ook de verandering in de experimentele buurten en de verandering in de controlebuurten met elkaar vergeleken (*Difference in Difference – DiD*), omdat de voormetingen van beide typen buurten niet altijd volledig aan elkaar gelijk zijn.

Aangezien we te maken hebben met een relatief klein aantal buurten, kunnen we niet goed uit de voeten met toetsen voor statistische significantie: de effecten moeten daarvoor wel heel groot zijn. Daarnaast is de vraag in hoeverre we met steekproeffouten te maken hebben. Ons onderzoek is immers gebaseerd op de volledige populatie stedelijke woonbuurten in de G31. De verschillen die we vinden, zouden daarom geïnterpreteerd kunnen worden als werkelijke (zij het geringe) verschillen, ook al zijn zij soms gebaseerd op enquêtegegevens.

2.4 Effecten van herstructurering

2.4.1 Veronderstellingen en eerder onderzoek

Een van de maatregelen die worden ingezet om probleemwijken leefbaarder en veiliger te maken, is het veranderen van de kwaliteit en samenstelling van de woningvoorraad in een buurt door woningen te slopen en nieuwe woningen te bouwen. Dergelijke fysieke ingrepen vormen de kern van het herstructureringsbeleid, dat is ingezet met de nota *Stedelijke vernieuwing* (TK 1996/1997) en komen nadrukkelijk terug in het Actieplan Krachtwijken. Hoewel de doelstellingen binnen het herstructureringsbeleid niet altijd even expliciet zijn en bovendien aan veranderingen onderhevig, is in het algemeen de veronderstelling dat door het tot stand brengen van meer verscheidenheid in de woningvoorraad de sociale samenhang en het sociale kapitaal in de buurt kunnen worden vergroot en dat daardoor ook de leefbaarheid en veiligheid toenemen.

De effectiviteit van herstructurering is regelmatig onderzocht.¹⁷ Zo laten verschillende studies zien wat de invloed is op de bevolkingssamenstelling (voor een uitgebreider overzicht hiervan zie Wittebrood en Van Dijk 2007).¹⁸ Ouweland en Davis (2004) hebben de demografische ontwikkelingen van zes naoorlogse herstructureringsbuurten vergeleken met de gemeentelijke trend in vijf steden. Volgens deze studie leidt een herprofilering van de woningvoorraad niet tot een (relatieve) afname van de concentratie van armoede

en etnische minderheden. Vergelijkbaar onderzoek is verricht door Bolt en Torrance (2005) in herstructureringswijken In Utrecht en Den Haag. In Utrecht – waar de sloop en nieuwbouw bescheiden van omvang was – waren nauwelijks veranderingen in de bevolkingsamenstelling. In het Haagse Bouwlust was het aandeel huishoudens met een laag inkomen sterker afgenomen dan in Den Haag als geheel en het aandeel migranten groeide minder hard dan in de meeste andere wijken van Den Haag. Kleinhans (2005) heeft in drie Rotterdamse wijken de effecten van herstructurering onderzocht. Hij laat zien dat het aandeel leden van etnische minderheden niet of nauwelijks is veranderd in de onderzoeksperiode. Verder blijkt dat vooral kapitaalkrachtige migranten in de wijk zijn komen wonen en dat de niet-westerse middenklasse behouden bleef voor de buurt. Wittebrood en Van Dijk (2007) hebben buurten in de G30 waarin herstructurering plaatsvond (substantiële sloop en nieuwbouw) vergeleken met overeenkomstige buurten zonder herstructurering. Zij laten zien dat in buurten waar is geherstructureerd het aandeel niet-westerse migranten minder sterk is toegenomen dan in de andere buurten. Verder bleek dat in buurten waarin vooral sociale huurwoningen werden gesloopt en vervangen door koopwoningen, het aandeel huishoudens met een laag inkomen relatief sterk was afgenomen. In recent onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving wordt geconcludeerd dat vooral de herstructurering van bestaande stadswijken succesvol kan worden ingezet voor een grotere menging van de wijkbevolking naar inkomen en huishoudensamenstelling (Van Dam et al. 2010)

Een andere reden om via aanpassingen aan de woningvoorraad de samenstelling van de bevolking te veranderen, is het idee dat door toename van de menging van de bevolking de sociale cohesie binnen de buurt verbetert. In een overzicht van empirisch onderzoek naar de effecten van herstructurering op sociale cohesie concluderen Bolt en Torrance (2005: 14) echter dat ‘bevindingen uit de Nederlandse en buitenlandse literatuur weinig reden tot optimisme geven over de sociale gevolgen van stedelijke herstructurering’. Studies van Ouwehand en Davis (2004), Van der Graaf en Duyvendak (2005), Bolt en Torrance (2005), Van Beckhoven en Van Kempen (2002, 2006), Kleinhans et al. (2000), Wittebrood en Van Dijk (2007) en Van Bergeijk et al. (2009) ondersteunen deze conclusie. Het is dus niet waarschijnlijk dat er in de herstructureringswijken grote veranderingen in de sociale cohesie zullen optreden als gevolg van de herstructurering.

Concrete onderzoeksresultaten over de effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid zijn er maar in beperkte mate. In de studie van Kleinhans et al. (2000) rapporteren de bewoners zelf dat de leefbaarheid (in de zin van schoon, heel en veilig) flink is verbeterd als gevolg van de fysieke ingrepen. Van Bergeijk et al. (2009) vinden in hun onderzoek onder bewoners van zes herstructureringswijken in verschillende steden juist geen vooruitgang en soms zelfs achteruitgang. Alleen in de studies van Ouwehand en Davis (2004) en Van der Graaf en Duyvendak (2005) komen expliciet indicatoren van leefbaarheid en veiligheid aan de orde en zijn deze ook op meer momenten vastgesteld. Hun bevindingen zijn niet eenduidig, maar wijzen niet op een duidelijk positief effect op de leefbaarheid en veiligheid. Wittebrood en van Dijk (2007) wijzen op een geringe positieve bijdrage van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid. Positieve effecten zijn vooral zichtbaar bij criminaliteit en verloedering en niet bij de beleving van onveiligheid en de tevredenheid van bewoners over hun woonomgeving.

2.4.2 Quasi-experiment

Het quasi-experiment om de effecten van herstructurering vast te stellen is een replicatie van het onderzoek van Wittebrood en Van Dijk (2007: hoofdstuk 5).¹⁹ In dit geval hebben we ervoor gekozen ons te concentreren op aanpassingen in de woningvoorraad uitgevoerd in de periode 2000-2006. Deze periode van zeven jaar is lang genoeg om een substantiële ingreep te laten plaatsvinden. Tegelijkertijd biedt deze periode de mogelijkheid de gegevens over eerdere jaren die we ter beschikking hebben, te gebruiken als voormeting en zijn er na de interventie nog voldoende jaren voor een nameting. Met name voor de effecten op de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid zou de ingreep bij voorkeur al enige tijd moeten zijn 'afgerond'.

Tabel 2.2

Samenvatting quasi-experimenten herstructurering

	algemene herstructurering	specifieke herstructurering
interventieperiode	1 januari 2000 – 31 december 2006	1 januari 2000 – 31 december 2006
interventie	aandeel onttrokken woningen minimaal 3% van de woningvoorraad in 2000 + minimaal 100 woningen onttrokken en minimaal 100 woningen nieuw gebouwd	additioneel criterium: aandeel onttrokken sociale huurwoningen minimaal 3% afgenomen en aandeel koopwoningen minimaal 3% toegenomen
aantal experimentele buurten	100 (wv. 43 aandachtswijk)	64 (wv. 33 aandachtswijk)
aantal experimentele buurten in quasi-experiment	70	46
verklaarde variantie		
voorspellingsmodel (in %)	36	35

Bron: SCP

In vrijwel alle stedelijke woonbuurten in de G31 hebben kleinere of grotere veranderingen in de woningvoorraad plaatsgevonden. In het kader van deze studie zijn we vooral geïnteresseerd in de buurten waar een ingreep van voldoende omvang is uitgevoerd en waar woningen zijn onttrokken en nieuw gebouwd.²⁰ Wanneer zowel onttrekkingen als nieuwbouw van voldoende omvang in hetzelfde gebied hebben plaatsgevonden, veronderstellen we dat het daar om herstructurering gaat die (in ieder geval deels) is afgerond. We spreken van een substantiële ingreep wanneer het aantal onttrekkingen minimaal 3% van de oorspronkelijke woningvoorraad (in 2000) betreft. Daarnaast moet de ingreep ook in absolute zin omvangrijk zijn: we stellen als voorwaarde dat in de interventieperiode minimaal 100 woningen moeten zijn onttrokken én minimaal 100 woningen nieuw zijn gebouwd. Van alle stedelijke woonbuurten voldoen er 100 aan deze criteria. Hiervan behoren er 43 tot een aandachtswijk (tabel 2.2).

De aanpassingen aan de woningvoorraad in de experimentele buurten verschillen in aard en omvang, onder meer afhankelijk van de doelstellingen die beoogd worden met de ingreep. In sommige buurten zal deze vooral het verbeteren van de kwaliteit van woningen ten doel hebben, maar in andere buurten zal de ingreep expliciet gericht zijn op het veranderen van de sociale samenstelling van de bevolking om concentratie van kansarmen tegen te gaan. Omdat we in eerste instantie geen onderscheid maken tussen de uiteenlopende herstructureringsmaatregelen, gebruiken we in het vervolg soms de term *algemene ingreep*. We willen echter ook kijken naar de effecten van een *specifieke ingreep*, waarbij sociale huurwoningen worden onttrokken en koopwoningen nieuw gebouwd. De achterliggende gedachte van een dergelijke specifieke ingreep is veelal dat door nieuwe woningen in een andere prijsklasse te bouwen, oorspronkelijke bewoners worden gedwongen de buurt te verlaten en voor hen bewoners met andere sociale kenmerken ('kapitaalkrachtigen') in de plaats komen. We willen nagaan of in deze buurten de leefbaarheid en veiligheid sterker is verbeterd dan in de buurten met een algemene ingreep. We besteden daarom afzonderlijk aandacht aan buurten waar in de interventieperiode het aandeel sociale huurwoningen meer dan 3% is afgenomen en het aandeel koopwoningen meer dan 3% is toegenomen. Van de 100 buurten met een algemene herstructureringsingreep voldoen er 64 aan deze additionele criteria. Hiervan zijn er 33 tevens aandachtswijk.

Hoe kunnen de experimentele buurten worden getypeerd naar hun fysieke en sociale kenmerken in de periode vlak voor de herstructurering? We mogen verwachten dat zij verschillen van de andere woonbuurten in de G31-gemeenten: er moet immers een reden zijn om in een buurt de woningvoorraad via sloop en nieuwbouw aan te passen (tabel E.1, zie bijlage E op www.scp.nl onder *Wonen, wijken & interventies*). De woningvoorraad van de experimentele buurten wordt gekenmerkt door een relatief hoog percentage huur- en meergezinswoningen en er staan meer vooroorlogse en vroegnaoorlogse (t/m 1970) woningen dan in de andere stedelijke woonbuurten. De sociale structuur is eveneens verschillend. In de experimentele buurten wonen relatief veel huishoudens met lage inkomsten en veel niet-westerse migranten; het aandeel ouderen is iets lager dan gemiddeld. Verder is – zoals verwacht kan worden – de criminaliteit (geweld en diefstal) en verloedering er aanzienlijk hoger dan in de andere stedelijke woonbuurten. Ook zien we dat de experimentele buurten dichter bevolkt zijn. In de 64 experimentele buurten waar vooral sociale huurwoningen zijn onttrokken en koopwoningen nieuwgebouwd, zien we dat het aandeel huurwoningen voor de ingreep nog iets hoger is dan in de andere experimentele buurten. Ook het aandeel vroegnaoorlogse woningen is er relatief hoog, evenals het aandeel niet-westerse migranten.

Om inzicht te krijgen in de effecten van herstructurering koppelen we de experimentele buurten aan vergelijkbare controlebuurten. Zoals in paragraaf 2.3.3 al is aangegeven, maken we daarvoor gebruik van Propensity Score Matching (PSM). Uit de analyses blijkt dat de kans dat er een algemene herstructureringsingreep in een buurt plaatsvindt, met name wordt bepaald door de aanwezigheid van een eenzijdige woningvoorraad (huurwoningen en voor- en vroegnaoorlogse woningen) en een concentratie van arme huishoudens. Dit zien we eveneens bij de analyses voor de specifieke ingreep. Het meest opvallende verschil is dat hierbij het aandeel niet-westerse migranten ook een belangrijke voorspeller is. Voor alle stedelijke woonbuurten is vervolgens de kans berekend dat er een

algemene of specifieke ingreep heeft plaatsgevonden (de *propensity score*). Uiteindelijk zijn van de 100 experimentele buurten met een algemene fysieke ingreep, er 70 aan een controlebuurt gematcht (en 30 dus niet). Voor de specifieke ingreep hebben we aan 46 experimentele buurten een vergelijkbare controlebuurt kunnen koppelen; voor 18 buurten is dit niet gelukt.

De kwaliteit van de match kunnen we op verschillende aspecten beoordelen. In de eerste plaats zijn we nagegaan in hoeverre de experimentele buurten waarvoor geen vergelijkbare controlebuurt te vinden is binnen dezelfde gemeente, afwijken van de experimentele buurten waarvoor dat wel mogelijk is. De eerstgenoemde buurten worden vooral gekenmerkt door een relatief laag aandeel vooroorlogse en een hoog aandeel vroegnaoorlogse woningen (alleen bij de algemene ingreep). Ook is het aandeel huishoudens met lage inkomsten (met name bij de specifieke ingreep) en het aandeel niet-westerse migranten er hoger dan in de experimentele buurten die we wel konden koppelen, en is de leefbaarheid en veiligheid er geringer (zie de voormetingen in tabel 2.3 en 2.4). Dat de experimentele buurten die we niet kunnen koppelen een uitzonderlijke positie innemen, zien we ook terug in de relatief hoge *propensity scores* (zie bijlage E.3 en E.4). Onderzoeksmatig kan deze 'selectieve uitval' van de experimentele buurten als een probleem worden gezien: het betekent immers dat de bevindingen betrekking hebben op relatief 'gunstige' buurten, en dat de buurten waar de grootste effecten kunnen worden verwacht, buiten beschouwing blijven. Beleidsmatig is het echter interessant om te zien dat er blijkbaar nauwelijks buurten zijn waar ingrijpen voor de hand ligt en toch niet heeft plaatsgevonden. Een andere manier om de kwaliteit van de match te beoordelen, is te bezien hoe vergelijkbaar de gekoppelde experimentele buurten en de controlebuurten zijn. Tabellen 2.3 en 2.4 geven hier uitsluitsel over. In het algemeen is het matchen behoorlijk gelukt. De voormetingen in de groep met een algemene ingreep komen goed overeen: soms scoren de experimentele buurten iets hoger en soms de controlebuurten. In de groep met de specifieke ingreep komen de voormetingen nog beter overeen.²¹

2.4.3 Effecten

In hoeverre is de interventie effectief geweest op het gebied van de bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid? We beginnen met een blik op de veranderingen in de woningvoorraad (tabellen 2.3 en 2.4). Het zal niet verrassen dat als gevolg van de herstructureringsmaatregelen de woningvoorraad is veranderd: het aandeel huur- en meergezinswoningen is verminderd en ook het aandeel vooroorlogse- en vroegnaoorlogse woningen is verkleind (meer dan in de controlebuurten). Specifieke herstructurering leidt vooral tot minder huur- en vroegnaoorlogse woningen. Verder kunnen we concluderen dat herstructurering een effect heeft op de bevolkingssamenstelling: het aandeel huishoudens met lage inkomsten en het aandeel niet-westerse migranten neemt in de experimentele buurten minder snel toe dan in de controlebuurten. Opvallend is dat we geen effect van herstructurering zien op het aandeel sociale stijgers. Het aandeel sociale stijgers daalt in de experimentele buurten zelfs iets meer dan in de controlebuurten. De sociale cohesie blijkt na de herstructurering te zijn toegenomen; bij de specifieke ingreep is dit effect groter dan bij de algemene ingreep.

Tabel 2.3
 Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na herstructurering (algemene ingreep)

	niet te koppelen experimentele buurten N = 30		gekoppelde experimentele buurten N = 70		controlebuurten N = 70		effect interventie ^a				
	voor	na	Δ	voor	na	Δ	na	DiD			
woningvoorraad											
% huurwoningen	78,5	68,3	-10,2	74,2	63,0	-11,2	75,1	67,5	-7,6	4,5	3,6
% meergezinswoningen	62,3	60,5	-1,8	61,5	60,3	-1,2	63,0	63,2	0,2	2,9	1,4
% bouwjaar < 1945	29,9	26,0	-3,9	38,8	34,8	-4,0	36,8	35,7	-1,1	0,9	2,9
% bouwjaar 1945-1970	44,7	38,6	-6,1	34,6	29,2	-5,4	33,1	30,7	-2,4	1,5	3,0
bevolkingssamenstelling											
% huishoudens met lage inkomsten	32,8	34,0	1,2	30,1	30,5	0,4	31,1	32,9	1,8	2,4	1,4
% sociale stijgers	20,7	19,9	-0,9	20,4	19,4	-1,0	20,6	19,7	-0,9	0,3	0,1
% 15-19-jarigen	6,3	6,6	0,3	5,4	5,8	0,4	5,4	5,8	0,4	0,0	0,0
% ≥ 65 jaar	13,6	12,7	-0,9	14,3	13,6	-0,7	14,1	13,1	-1,0	-0,5	-0,3
% niet-westerse migranten	34,4	40,2	5,8	23,5	27,7	4,2	24,5	30,4	5,9	2,7	1,7
sociale cohesie	53,3	55,0	1,7	56,0	58,7	2,7	54,8	56,9	2,1	-1,8	-0,6
leefbaarheid en veiligheid											
gewelddiscriminaliteit	12,6	11,1	-1,5	9,6	7,1	-2,5	11,2	10,0	-1,2	2,9	1,3
diefstalcriminaliteit	31,7	23,5	-8,2	28,8	18,2	-10,6	27,6	19,4	-8,2	1,2	2,4
verloedering	38,8	33,5	-5,3	38,9	28,7	-10,2	39,9	29,3	-10,6	0,6	-0,4
% voelt zich wel eens onveilig	43,7	29,2	-14,5	44,3	23,9	-20,4	41,5	26,5	-15,0	2,6	5,4
% tevreden met woonomgeving	68,7	64,5	-4,2	74,6	75,3	0,7	74,0	73,1	-0,9	-2,2	-1,6

^a Lichtblauwe cel is een gunstig effect; donkerblauwe cel is ongunstig effect.
 Δ na = nameting controlebuurten minus nameting gekoppelde experimentele buurten.
 DiD = Difference in Difference = Δ controlebuurten minus Δ gekoppelde experimentele buurt.

Tabel 2.4

Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid vóóren na herstructurering (specifieke ingreep)

	niet te koppelen experimentele buurten N = 18			gekoppelde experimentele buurten N = 46			controlebuurten N = 46			effect interventie ^a	
	voor	na	Δ	voor	na	Δ	voor	na	Δ	Δ na	DiD
woningvoorraad											
% huurwoningen	80,3	68,7	-11,6	76,8	63,4	-13,4	76,8	68,6	-8,2	5,2	5,2
% meergezinswoningen	69,4	65,9	-3,5	61,3	59,5	-1,8	61,5	61,4	-0,1	1,9	1,7
% bouwjaar < 1945	31,7	26,8	-4,9	31,9	28,6	-3,3	31,9	30,3	-1,6	1,7	1,7
% bouwjaar 1945-1970	40,5	34,0	-6,5	41,1	33,6	-7,5	41,0	39,1	-1,9	5,5	5,6
bevolkingssamenstelling											
% huishoudens met lage inkomsten	35,2	36,6	1,4	29,8	30,2	0,4	30,9	33,4	2,5	3,2	2,1
% sociale stijgers	21,3	19,8	-1,5	19,8	19,1	-0,7	20,4	19,9	-0,5	0,8	0,2
% 15-24-jarigen	6,8	7,1	0,3	5,4	5,8	0,4	5,6	5,9	0,3	0,1	-0,1
% ≥ 65 jaar	11,7	11,2	-0,5	15,7	14,8	-0,9	15,0	13,4	-1,6	-1,4	-0,7
% niet-westerse migranten	40,7	47,0	6,3	25,2	30,0	4,8	25,7	33,3	7,6	3,3	2,8
sociale cohesie	51,5	53,3	1,8	54,4	58,1	3,7	52,7	54,1	1,4	-4,0	-2,3
leefbaarheid en veiligheid											
gewelddiscriminaliteit	12,8	13,1	0,3	9,1	6,9	-2,2	8,7	10,4	1,7	3,5	3,9
diefstalcriminaliteit	31,5	23,1	-8,4	28,3	18,8	-9,5	26,9	23,0	-3,9	4,2	5,6
verloedering	39,8	32,8	-7,0	38,0	29,3	-8,7	39,3	30,6	-8,7	1,3	0,0
% voelt zich wel eens onveilig	43,2	32,2	-11,0	42,8	24,6	-18,2	44,7	29,4	-15,3	4,8	2,9
% tevreden met woonomgeving	65,9	62,6	-3,3	72,3	72,7	0,4	72,0	67,2	-4,8	-5,5	-5,2

a Lichtblauwe cel is een gunstig effect.

Δ na = nameting controlebuurten minus nameting gekoppelde experimentele buurten.

DiD = Difference in Difference = Δ controlebuurten minus Δ gekoppelde experimentele buurt.

Bron: ABF (ABF monitor '99, '08); BZK/Justitie (PMB '99, '01, '05/'06); CBS (SB '99/'08); CBS (SB '99/'08); VROM (VOIS '99/'08; WBO '98; WOON '09) SCP-bewerking

Ook de leefbaarheid en veiligheid heeft zich door de herstructurering veelal gunstig ontwikkeld. In de experimentele buurten is de gewelds- en diefstalcriminaliteit, de verloedering en de onveiligheidsbeleving verminderd en deze daling is sterker dan in de controlebuurten (m.u.v. verloedering). De tevredenheid met de woonomgeving is in de experimentele buurten iets toegenomen, terwijl in de controlebuurten deze tevredenheid is afgenomen. Met name bij de specifieke ingreep zien we dat bewoners in de controlebuurten minder tevreden zijn geworden.

Eerder in deze paragraaf hebben we al geconstateerd dat een deel van de buurten in de beide quasi-experimenten niet te koppelen is aan controlebuurten en dat deze enigszins afwijken van de experimentele buurten die we wel konden koppelen. De buurten waar een algemene ingreep plaatsvond – en waarvoor we geen vergelijkbare controlebuurt konden vinden – worden gekenmerkt door een relatief laag aandeel vooroorlogse en een hoog aandeel vroegnaoorlogse woningen. Ook is het aandeel niet-westerse migranten daar aanzienlijk hoger. De buurten waar een specifieke ingreep plaatsvond wijken niet zozeer af in woningvoorraad, maar vooral in bevolkingssamenstelling: het aandeel huishoudens met lage inkomsten en het aandeel niet-westerse migranten is daar hoger dan in de experimentele buurten die we wel konden koppelen. In grote lijnen zijn de ontwikkelingen in de niet-gekoppelde buurten vergelijkbaar met die in de andere experimentele buurten. Wel zien we dat de leefbaarheid en veiligheid daar iets minder is gedaald; ook de afname in het aandeel bewoners dat zich onveilig voelt is geringer. Verder zien we dat de tevredenheid met de woonomgeving in de niet-koppelbare buurten zich ongunstig ontwikkeld heeft, terwijl die in de andere experimentele buurten een geringe verbetering laat zien.

2.5 Effecten van de verkoop van sociale huurwoningen

2.5.1 Veronderstellingen en eerder onderzoek

In het Actieplan Krachtwijken wordt niet expliciet een voorkeur uitgesproken voor de verkoop van sociale huurwoningen door woningcorporaties. Toch is de verkoop van huurwoningen rechtstreeks gekoppeld aan het huidige wijkenbeleid. Een van de belangrijkste motieven van woningcorporaties om een deel van hun bezit te verkopen, is het financieren van de herstructurering. Daarnaast komen de beoogde doelen van verkoop overeen met het wijkenbeleid. Zo wordt verwacht dat verkoop leidt tot een meer gedifferentieerde woningvoorraad, waardoor de midden- en hogere-inkomensgroepen voor de stad worden behouden en dat sociale bindingen in en met de wijk worden behouden wanneer huurwoningen worden verkocht aan zittende bewoners (KEI 2010). Verder wordt vaak verondersteld dat het eigenwoningbezit er voor zorgt dat de eigenaren zich meer zullen inzetten voor hun 'eigen' huis en hun leefomgeving dan huurders (Bonnerman et al. 2002).

Tot nu toe is een tweetal studies verschenen naar de effecten van verkoop van sociale huurwoningen. Hierin is ook enige aandacht voor de leefbaarheid en veiligheid (Papa et al. 2002; Neele en De Wild 2008). Op basis van onderzoek in opdracht van de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (Papa et al. 2002) wordt geconcludeerd dat de verkoop

van sociale huurwoningen vooral een instrument lijkt te zijn om de oplopende mutatiegraad te stoppen en daarmee de bestaande sociale structuur in stand te houden en niet zozeer een instrument om een buurt in verval een positieve impuls te geven. Het onderzoek heeft plaatsgevonden in een meer ontspannen woningmarktgebied (de Achterhoek en Emmen) en een meer gespannen woningmarkt (Rotterdam). In de studie van Neele en De Wild (2008) laten de geïnterviewden weten dat verkoop van huurwoningen leidt tot een grotere betrokkenheid van de kopers met de wijk, een grotere woningdifferentiatie en dat mensen met middeninkomens eerder in de buurt blijven of door het aanbod van koopwoningen worden aangetrokken. Voor zover we weten zijn er geen studies verschenen waarin de effecten op leefbaarheid en veiligheid kwantitatief zijn onderzocht.

2.5.2 Quasi-experiment

Of de verkoop van sociale huurwoningen een effectief middel is om de leefbaarheid en veiligheid van stedelijke woonbuurten te verbeteren, staat centraal in deze paragraaf. Het gaat hierbij om woningen die in bezit zijn van woningbouwcorporaties en door deze corporaties worden verkocht aan de zittende huurders of aan nieuwe bewoners.

Tabel 2.5

Samenvatting quasi-experiment, verkoop van sociale huurwoningen

interventieperiode	1 januari 2000 – 31 december 2006
interventie	aandeel verkochte sociale huurwoningen minimaal 3% van de woningvoorraad in 2000 + minimaal 100 woningen verkocht
aantal experimentele buurten	104 (wv. 14 aandachtswijk)
aantal experimentele buurten in quasi-experiment	55
verklaarde variantie voorspellingsmodel (in %)	38

Bron: SCP

Net als in de vorige paragraaf over de effecten van herstructurering, is de interventieperiode van de verkoop van sociale huurwoningen vastgesteld op de periode 2000-2006. Er is geen duidelijk begin- en eindpunt van de interventie, maar in tegenstelling tot herstructurering is de verkoop van sociale huurwoningen een meer recent fenomeen: het is pas in de tweede helft van de jaren negentig van de vorige eeuw goed op gang gekomen (Neele en De Wild 2008). Zo zijn in de stedelijke woonbuurten die in ons onderzoek centraal staan, in de interventieperiode jaarlijks ruim 6000 sociale huurwoningen verkocht.²² Voor ons quasi-experiment spreken we van een substantiële verkoop van sociale huurwoningen in een buurt als er minimaal 100 sociale huurwoningen in de periode 2000-2006 verkocht zijn en dit aantal minimaal 3% van de totale woningvoorraad (in 2000) uitmaakt. In totaal voldoen 104 stedelijke woonbuurten aan deze criteria; 14 hiervan zijn tevens aandachtswijk (tabel 2.5).

Zoals verwacht kan worden, vindt de verkoop van sociale huurwoningen vooral plaats in buurten waar relatief veel huurwoningen te vinden zijn (zie bijlage E.5). Ook betreft

het buurten waar relatief veel na 1970 is gebouwd. Hoewel het percentage huishoudens met lage inkomsten nauwelijks verschilt tussen de buurten waar sociale huurwoningen worden verkocht en waar dat niet gebeurt, zien we dat het aandeel niet-westerse migranten in de interventiebuurten gemiddeld lager ligt. Met de verloedering is het iets minder gunstig gesteld in de experimentele buurten; de criminaliteit verschilt nauwelijks van de andere buurten. Al met al zijn de verschillen tussen de experimentele buurten en alle andere stedelijke woonbuurten beperkt en in ieder geval veel geringer dan bij herstructurering. Een mogelijke verklaring is dat woningcorporaties vanuit winst oogmerk vooral woningen verkopen die in de 'betere' wijken zijn gelegen. Zoals we hierboven al lieten zien, zijn maar een beperkt aantal van de experimentele buurten tevens aandachtswijk, terwijl in aandachtswijken relatief veel sociale huurwoningen staan.

Voor elk van de 104 experimentele buurten hebben we geprobeerd vergelijkbare controlebuurten te vinden. Opnieuw hebben we daarvoor gebruikgemaakt van Propensity Score Matching. De uitkomsten van de analyses staan in tabel E.6. Met de buurtkenmerken die we geselecteerd hebben, kunnen we redelijk voorspellen of in een buurt sociale huurwoningen zullen worden verkocht: we hebben een verklaarde variantie van 38%. De belangrijkste voorspeller is het aandeel huurwoningen in een buurt. Geen invloed heeft de samenstelling van de bevolking: noch het aandeel huishoudens met lage inkomsten, noch het aandeel niet-westerse migranten. Met onze aanpak konden we van de 104 experimentele buurten er 55 koppelen aan een vergelijkbare controlebuurt (en 49 dus niet).

Wat betekent dit voor de kwaliteit van het quasi-experiment? Het aantal koppelingen is niet bijzonder hoog te noemen: 53% van de experimentele buurten is te koppelen aan een vergelijkbare controlebuurt. Ter vergelijking: bij de algemene herstructureeringsingreep is dit 70%. Wanneer we de experimentele buurten en de controlebuurten vergelijken op de belangrijkste kenmerken (tabel 2.6), zien we dat ze voorafgaand aan de interventie redelijk overeenkomen. Over de hele linie verschillen de experimentele buurten wel iets van de controlebuurten: minder huishoudens met lage inkomsten, minder niet-westerse migranten, minder criminaliteit en verloedering en minder bewoners die zich onveilig voelen. Zoals al is aangegeven, kunnen we niet voor alle experimentele buurten een geschikte controlebuurt vinden. Opmerkelijk is dat met name de samenstelling van de woningvoorraad in deze niet-koppelbare buurten sterk afwijkt: er staan aanzienlijk minder vooroorlogse en vroegnaoorlogse woningen.

2.5.3 Effecten

We zijn vooral geïnteresseerd in de effecten van de verkoop van sociale huurwoningen op de bevolkingssamenstelling, sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid. De woningvoorraad zelf verandert nauwelijks, met uitzondering natuurlijk van het aandeel huurwoningen. In tabel 2.6 is het aandeel huurwoningen inderdaad behoorlijk afgenomen: in de experimentele buurten met 13 en in de controlebuurten met 9 procentpunten. In de bevolkingssamenstelling zien we wel veranderingen voor en na de interventie (iets meer huishoudens met lage inkomsten en niet-westerse migranten), maar deze verschillen nauwelijks tussen de experimentele en de controlebuurten.

Tabel 2.6

Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na verkoop van sociale huurwoningen

	niet te koppelen experimentele buurten N = 49		gekoppelde experimentele buurten N = 55		controlebuurten N = 55		effect interventie ^a				
	voor	na	Δ	voor	na	Δ	Δ na	DiD			
woningvoorraad											
% huurwoningen	71,0	56,8	-14,2	70,1	57,4	-12,7	72,7	63,8	-8,9	6,4	3,8
% meergezinswoningen	43,5	43,0	-0,5	49,8	49,6	-0,2	53,1	52,3	-0,8	2,7	-0,6
% bouwjaar < 1945	11,6	10,9	-0,7	24,7	23,3	-1,4	26,1	24,4	-1,7	1,1	-0,3
% bouwjaar 1945-1970	21,5	19,8	-1,7	35,1	31,5	-3,6	35,6	32,2	-3,4	0,7	0,2
bevolkingssamenstelling											
% huishoudens met lage inkomsten	22,5	24,1	1,6	25,5	26,9	1,4	27,4	28,6	1,2	1,7	-0,2
% sociale stijgers	19,3	18,6	-0,7	19,5	18,6	-0,9	19,6	18,7	-0,9	0,1	0,0
% 15-19-jarigen	6,9	6,6	-0,3	5,6	5,9	0,3	5,7	6,2	0,5	0,3	0,2
% ≥ 65 jaar	11,9	13,1	1,2	14,5	14,8	0,3	14,2	14,1	-0,1	-0,7	-0,4
% niet-westerse migranten	19,5	24,2	4,7	18,7	23,3	4,6	20,1	24,1	4,0	0,8	-0,6
sociale cohesie	57,3	60,8	3,5	58,4	61,8	3,4	58,9	57,5	-1,4	-4,3	-4,8
leefbaarheid en veiligheid											
gewelddiscriminaliteit	5,8	4,4	-1,4	6,3	5,6	-0,7	7,1	7,1	0,0	1,5	0,7
diefstalcriminaliteit	19,9	14,2	-5,7	23,9	16,1	-7,8	24,4	17,0	-7,4	0,9	0,4
verloofdering	36,1	27,2	-8,9	34,8	27,1	-7,7	34,3	27,1	-7,2	0,0	0,5
% voelt zich wel eens onveilig	38,4	20,5	-17,9	35,1	20,2	-14,9	38,4	24,2	-14,2	4,0	0,7
% tevreden met woonomgeving	79,0	77,5	-1,5	79,9	76,3	-3,6	78,3	73,1	-5,2	-3,2	-1,6

a Lichtblauwe cel is een gunstig effect.

Δ na = nameting controlebuurten minus nameting gekoppelde experimentele buurten

DiD = Difference in Difference = Δ controlebuurten minus Δ gekoppelde experimentele buurt

Bron: ABF (ABF monitor '99, '08); BZK/Justitie PMB '99, '01, '05/'06; CBS (SSB '99/'08); VROM (VOIS '99/'08) scp-bewerking

Interessant is de toename van sociale cohesie in de experimentele buurten (zowel de gekoppelde als de niet-gekoppelde) en de afname daarvan in de controlebuurten. We zien hier dus een duidelijk gunstig effect van de verkoop van sociale huurwoningen. Net als in de vorige paragraaf zien we tevens gunstige effecten van de interventie – hoewel geringer – op de criminaliteit, verloedering en onveiligheidsbeleving. Opvallend is dat we over de hele linie een afname zien van het aandeel bewoners dat tevreden is met de woonomgeving; deze afname is echter groter in de controlebuurten dan in de experimentele buurten.

In de buurten waar sociale huurwoningen zijn verkocht en waarvoor we geen vergelijkbare controlebuurt konden vinden, neemt de geweldscriminaliteit en de verloedering iets sterker af en is het aandeel bewoners dat zich onveilig voelt ook meer afgenomen. We hebben eerder al aangegeven dat in de buurten waarvoor we geen vergelijkbare controlebuurt konden vinden, vooral de samenstelling van de woningvoorraad afwijkt: er staan aanzienlijk minder vooroorlogse en vroegnaoorlogse woningen. Met andere woorden, het gaat relatief vaak om buurten die (grotendeels) na 1970 zijn gebouwd. Voor de Amsterdamse Bijlmer en het Utrechtse Lunetten konden we bijvoorbeeld geen vergelijkbare controlebuurt vinden en dat geldt ook voor de Wesselerbrink in Enschede.

2.6 Effecten van groenaanleg

2.6.1 Veronderstellingen en eerder onderzoek

Binnenstedelijk groen wordt als onmisbaar gezien voor een goede woon- en werkomgeving, zoals ook al in de Nota Stedelijke vernieuwing is geconstateerd (TK 1996/1997). Ook in het Actieplan Krachtwijken wordt het tekort aan groen in veel aandachtswijken als een probleem aangemerkt (VROM/WWI 2007: 6). In het algemeen wordt verondersteld dat meer groen in de wijk een positieve invloed heeft op de sociale cohesie en op de leefbaarheid en veiligheid. Flap en Völker (2005) hebben in hun onderzoek openbaar groen als een ontmoetingsplaats opgevat en concluderen dat meer groen in een buurt samengaat met minder verloedering. Informele sociale controle staat centraal in hun verklaring voor deze samenhang. Zij bevestigen daarmee eerder onderzoek van Sampson et al. (1997). Het is niet zozeer dat het elkaar ontmoeten in de groene openbare ruimte leidt tot nieuwe sociale contacten, maar wel tot het herkennen van de medebuurtbewoners. Deze familiariteit heeft tot gevolg dat men genoeg informatie heeft om andere wijkbewoners te herkennen en inzicht heeft in de sociale plaats van deze bewoners. Een buurt met veel ontmoetingsplaatsen, bijvoorbeeld parken, leidt tot een grotere buurtbinding van de bewoners (Völker et al. 2007). Maas et al. (2009) onderzochten de relatie tussen groen en de mate waarin bewoners zich onveilig voelen. Zij concludeerden dat meer groen in de wijk positief doorwerkt op de veiligheidsbeleving van de bewoners. Alleen als het gesloten groen betreft (waarbij mensen niet meer goed zichtbaar zijn, bijvoorbeeld door dichte hoge begroeiing) dat in sterk stedelijke gebieden is gelegen, is er een negatief effect op de veiligheidsbeleving. De onderzoekers stellen dat investeren in groen de sociale veiligheid in stedelijke woonbuurten zou kunnen bevorderen. Met groen in de wijk kunnen bewoners zich vaker en langer in de wijk

begeven (hond uit laten, wandelen), waardoor er meer ‘ogen’ op straat zijn (Maas et al. 2009: 1764). Uit onderzoek van Alterra (Vreke et al. 2010) in stedelijke woonwijken in tien Nederlandse gemeenten blijkt dat de totale omvang van groenvoorzieningen niet samenhangt met de mate van cohesie. Wel blijkt het voor de sociale cohesie van belang te zijn welk type groen in een wijk aanwezig is. Alle onderscheiden typen groen (natuurlijk groen, plantsoen, volkstuin) en water hangen positief samen met de sociale cohesie in de buurt. Enige uitzondering hierop zijn parken (groen groter dan 3 hectare), die juist negatief samenhangen met de cohesie in een buurt.

2.6.2 Quasi-experiment

De aanleg van groen staat centraal in dit quasi-experiment. Om te bepalen of er sprake is van groenaanleg maken we gebruik van informatie over het bodemgebruik in Nederland. Wij zijn vooral geïnteresseerd in zogenaamd stedelijk groen. De gegevens waarover we kunnen beschikken hebben betrekking op verschillende typen groen en betreffen het aantal hectares en het aandeel (ten opzichte van de totale oppervlakte) binnen een postcodegebied. We hebben verschillende typen groen bij elkaar opgeteld, namelijk bos, parken en plantsoenen, grasterrein en open nat terrein. In de experimentele stedelijke woonbuurten in ons onderzoek bestaat het groen vooral uit park en plantsoen (79%). Om de effecten van groen te onderzoeken, richten we ons op groenaanleg (verandering in de mate waarin groen aanwezig is in de wijk). We hebben ervoor gekozen om de interventieperiode vast te stellen op de periode 2000-2006. De belangrijkste overweging daarvoor is dat de meest recente informatie over het bodemgebruik uit 2006 afkomstig is. We spreken van substantiële groenaanleg als het aandeel groen met minimaal 10% is toegenomen (ten opzichte van 2000). Daarnaast moet de groenaanleg ook absoluut voldoende omvangrijk zijn: we stellen dat de uitbreiding minimaal 2 hectare moet zijn. In enkele buurten was de groenaanleg zeer omvangrijk (bijvoorbeeld een toename van groen met tientallen hectaren). Het bleek hierbij om wijken te gaan met een relatief groot oppervlakte in combinatie met weinig woningen (maar wel minimaal 500 woningen). Dit soort buurten hebben een dusdanige unieke positie, dat we besloten hebben ook een bovengrens te stellen aan de groenaanleg: postcodegebieden waar de toename van groen meer dan 20 hectaren is geweest, hebben we uitgesloten. We realiseren ons dat we een nogal grove maat van groenaanleg gebruiken. Wanneer effecten worden verwacht op sociale cohesie en op de leefbaarheid en veiligheid, is het uiteraard relevant wat de functie van het groen is en of er voorzieningen binnen het groen zijn (zoals bankjes of een speelplaats). Helaas is dit soort informatie niet beschikbaar. Ook als het groen kwalitatief verbetert – bijvoorbeeld door beter groenonderhoud of een andere groeninrichting – blijft dit buiten ons zicht, terwijl dit mogelijk wel effect heeft op de sociale cohesie en op de leefbaarheid en veiligheid. Bij de bespreking van de bevindingen zullen we hiermee rekening houden. De reden dat we de louter kwantitatieve uitbreiding van groen toch in ons onderzoek betrekken, is dat uit eerder onderzoek blijkt dat groen van veel waarde blijkt voor de leefbaarheid van de woonomgeving en door bewoners vaak wordt genoemd als kenmerk voor een prettige leefomgeving (Visser en Van Dam 2006).

Tabel 2.7

Samenvatting quasi-experiment, uitbreiding van groenvoorziening

interventieperiode	1 mei 2000 – 1 mei 2006
interventie	toename minimaal 10% (minimaal 2 en maximaal 20 hectare)
aantal experimentele buurten	94 (wv. 14 aandachtswijk)
aantal experimentele buurten in quasi-experiment	81
verklaarde variantie voorspellingsmodel (in %)	12

Bron: SCP

Van alle stedelijke woonbuurten in de G31 voldoen er 94 aan de gestelde criteria. Veertien van deze wijken zijn tevens aandachtswijk (tabel 2.7). De experimentele buurten worden vooral gekenmerkt door een naoorlogse woningvoorraad, minder criminaliteit en minder verloedering dan in andere buurten (tabel E.8). Met de door ons gebruikte variabelen zijn we niet goed in staat om te voorspellen of er in een buurt meer groen is gekomen (een verklaarde variantie van 12%). Desondanks kunnen we voor 81 van de 94 experimentele buurten (86%) een vergelijkbare controlebuurt vinden en dat is duidelijk hoger dan bij de andere interventies. Vergelijking van de experimentele buurten en de controlebuurten laat zien dat ze tijdens de voormeting behoorlijk op elkaar lijken (tabel 2.8). Uit een vergelijking van de gekoppelde en niet-gekoppelde experimentele buurten blijkt dat de buurten waarvoor we geen controlebuurt konden vinden, vooral afwijken in de woningvoorraad (meer huur- en meergezinswoningen, en minder vooroorlogse en vroegnaoorlogse woningen). Verder is het aandeel huishoudens met lage inkomsten, alsmede de criminaliteit, geringer dan in de buurten waarvoor we wel een vergelijkbare controlebuurt konden vinden.

Tabel 2.8

Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na uitbreiding van groenvoorziening

	niet te koppelen experimentele buurten N = 13		gekoppelde experimentele buurten N = 81		controlebuurten N = 81		effect interventie ^a				
	voor	na	Δ	voor	na	Δ	na	DiD			
woningvoorraad											
% huurwoningen	66,3	56,2	-10,1	62,9	53,9	-9,0	63,1	54,4	-8,7	0,5	0,3
% meergezinswoningen	53,1	52,3	-0,8	44,8	44,4	-0,4	48,4	48,4	-0,0	4,0	0,4
% bouwjaar < 1945	10,4	10,4	-0,0	20,7	19,1	-1,6	21,6	20,3	-1,3	1,2	0,3
% bouwjaar 1945-1970	25,8	23,7	-2,1	36,3	33,0	-3,3	36,2	33,1	-3,1	0,1	0,2
bevolkingssamenstelling											
% huishoudens met lage inkomsten	18,2	20,1	1,9	22,4	24,1	1,7	23,6	24,9	1,3	0,8	-0,4
% sociale stijgers	18,9	17,5	-1,4	18,6	18,1	-0,5	19,1	18,4	-0,7	0,3	-0,2
% 15-19-jarigen	5,9	6,3	0,4	5,5	6,0	0,5	5,5	5,8	0,3	-0,2	-0,2
% ≥ 65 jaar	12,5	13,7	1,2	15,1	14,8	-0,3	14,2	14,1	-0,1	-0,7	0,2
% niet-westerse migranten	14,5	19,4	4,9	14,5	19,4	4,9	16,4	20,4	4,0	1,0	-0,9
sociale cohesie	61,4	62,7	1,3	60,6	61,3	0,7	59,5	61,9	2,4	-0,6	1,7
leefbaarheid en veiligheid											
gewelddiscriminaliteit	3,0	4,6	1,6	5,2	4,7	-0,5	4,9	5,3	0,4	0,6	0,9
diefstalcriminaliteit	15,3	11,2	-4,1	22,3	15,2	-7,1	22,2	16,9	-5,3	1,7	1,8
verloedering	32,2	23,9	-8,3	33,0	25,6	-7,4	32,9	25,3	-7,6	-0,3	-0,2
% voelt zich wel eens onveilig	31,7	18,5	-13,2	36,1	22,1	-14,0	37,6	20,6	-17,0	-1,5	-3,0
% tevreden met woonomgeving	83,0	78,5	-4,5	80,9	77,7	-3,2	81,7	79,1	-2,6	1,4	0,6

a Lichtblauwe cel is een gunstig effect; donkerblauwe cel is ongunstig effect.

Δ na = nameting controlebuurten minus nameting gekoppelde experimentele buurten.

DiD = Difference = Δ controlebuurten minus Δ gekoppelde experimentele buurt.

Bron: ABF (ABF monitor '99, '08); BZK/Justitie PMB '99, '01, '05/'06; CBS (SSB '99/'08); VROM (VOIS '99/'08) SCP-bewerking

2.6.3 Effecten

Van deze interventie verwachtten we vooral effecten op de sociale cohesie en op de leefbaarheid en veiligheid (tabel 2.8). De sociale cohesie is in alle buurten toegenomen, maar we zien hierbij geen effect van de groenaanleg: in de experimentele buurten is de toename immers het geringst. Wel zien we een gunstig effect van meer groen in de afname van geweld en diefstallen. Ongunstige effecten zijn er op de verloedering, onveiligheidsbeleving en de tevredenheid van bewoners. Hoewel de experimentele buurten waarvoor we geen vergelijkbare controlebuurt konden vinden afwijken op de woningvoorraad (relatief veel woningen na 1970 gebouwd), zien we dat de ontwikkelingen in sociale cohesie en in leefbaarheid nauwelijks verschillen met die in de gekoppelde experimentele buurten.

In welke mate de bevindingen het gevolg zijn van onze grove maat voor groenaanleg blijft vooralsnog onduidelijk. Helder is dat meer groen niet vanzelfsprekend leidt tot meer sociale cohesie en een grotere leefbaarheid en veiligheid. Maas et al. (2009) en Vreke et al. (2010) hebben al laten zien dat effecten op onveiligheidsbeleving en op sociale cohesie kunnen verschillen naar type groen. Een mogelijke verklaring voor de beperkte effecten van groenaanleg kan zijn dat vooral de inrichting of het onderhoud van het groen zorgt voor een gevoel van onveiligheid ('eng' groen) of verloedering ('broken windows'-gedachte). Omdat we over de inrichting en het onderhoud van het groen geen informatie hebben, kunnen we hierover alleen maar speculeren. Ook ander onderzoek geeft hierover geen uitsluitsel. Een andere verklaring voor onze bevindingen is dat niet alleen buurtbewoners van de voorziening gebruikmaken, maar ook passanten van buiten de buurt. Deze passanten plegen wellicht geen criminaliteit (juist hierbij vinden we immers gunstige effecten), maar kunnen wel zorgen voor een gevoel van onbekendheid bij de bewoners waardoor zij zich onveiliger voelen. Tot slot, zou een deel van het groen betrekking kunnen hebben op afgesloten gebieden die alleen toegankelijk zijn voor direct omwonenden. Het is niet waarschijnlijk dat dit type groen effecten heeft op de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid van de hele buurt, zoals wij dat hebben bekeken. Wellicht zouden de baten van groen voor de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid enerzijds op een hoger schaalniveau moeten worden gemeten (de grotere stadsparken) en anderzijds juist op een lager schaalniveau, zoals de straat en het woningblok.

2.7 Effecten van sport- en speelvoorzieningen

2.7.1 Veronderstellingen en eerder onderzoek

Vanuit het overheidsbeleid worden aan sport- en speelvoorzieningen verschillende functies binnen de wijk toebedeeld. Zo staat in de nota *Samen voor sport*: 'Sport is niet alleen een belangrijk aandachtsgebied voor voldoende bewegen, maar ook een ontmoetingsplaats bij uitstek. Door sport ontstaan kansen op binding, integratie en sociale cohesie.' (vws 2006: 17). In het Actieplan Krachtwijken wordt het belang van sport- en speelvoorzieningen eveneens onderkend (vrom/wwi 2007: 6). Verondersteld wordt

dat bij het sporten en spelen contacten ontstaan tussen mensen die elkaar anders niet zouden ontmoeten. Dit onderling contact zou tot wederzijds begrip en saamhorigheid moeten leiden. Niet alleen de sociale samenhang en cohesie zou hierdoor verbeteren, maar ook de sociaal-culturele integratie zou worden bevorderd.

In verschillende onderzoeken is stilgestaan bij de effecten van sport- en speelvoorzieningen. Belangrijk daarbij is het onderscheid tussen formele en informele sport- en speelruimte (Van Lindert et al. 2009). Formele openbare sport- en speelruimte is de ruimte die hoofdzakelijk is bedoeld als speelruimte en door iedereen als dusdanig wordt (h)erkend. Het gaat hier om ruimte waar de gemeente of andere officiële instanties het beheer over hebben. Informele sport- en speelruimte wordt echter niet door iedereen als zodanig (h) erkend (bv. parken, stoepen en woonerven).

Nederlands onderzoek naar de effecten van sport- en speelvoorzieningen gaan vooral over de formele voorzieningen en zijn verricht door het Mulier Instituut. We gaan hier in op het onderzoek naar de effecten op de leefbaarheid en veiligheid. Breedveld et al. (2009) hebben zich gericht op Cruyff Courts in Almere en Nijmegen. Zij concluderen dat politiecijfers en cijfers uit wijkpeilingen uitwijzen dat er geen vermeerdering of vermindering plaatsvindt van crimineel gedrag in de wijk waarin het Cruyff Court gelegen is, wanneer dit wordt afgezet tegen de rest van de stad. In de beleving van betrokkenen is het Cruyff Court wel degelijk een overlast verminderende factor in de wijk. Dit gevoel leeft onder een groot deel van de bewoners en betrokkenen. Spelers daarentegen geven niet aan dat zij zich beter zijn gaan gedragen sinds de aanleg van het veldje. Verder voert het Mulier Instituut momenteel een evaluatieonderzoek uit naar vier verschillende sport- en speelplekken in Rotterdam in de deelgemeente Delfshaven. Voorlopige resultaten laten zien dat zo'n plek een rol kan spelen bij het verminderen van overlast van jongeren in de wijk (Van Lindert et al. 2009).

2.7.2 Quasi-experiment

In dit onderzoek kijken we naar de aanwezigheid van drie specifieke types sport- en speelvoorzieningen in een buurt: Cruyff Courts, Krajicek Playgrounds en Jantje Beton Sprankelplekken. We realiseren ons dat we hiermee slechts een deel van de formele sport- en speelvoorzieningen meenemen en dat de informele speelruimte helemaal buiten beschouwing blijft. Gezien het doel van deze studie – inzicht in de effecten van interventies die deel uitmaken van het krachtwijkenbeleid – hebben we gekozen voor sport- en speelvoorzieningen die specifiek gericht zijn op het vergroten van de sociale cohesie in sociaal zwakke wijken. De Cruyff Courts en Krajicek Playgrounds zijn vooral bedoeld om te sporten, terwijl de Jantje Beton Sprankelplekken meer gericht zijn op het spelen.

Tabel 2.9

Samenvatting quasi-experiment, aanwezigheid sport- en speelvoorzieningen

interventieperiode	2005-2009
interventie	aanwezigheid van Cruyff Court, Krajicek Playground en/of Jantje Beton Sprankelplek
aantal experimentele buurten	114 (wv. 29 aandachtswijk)
aantal experimentele buurten in quasi-experiment	90
verklaarde variantie voorspellingsmodel (in %)	23

Bron: SCP

Er is gekozen om de interventieperiode vast te stellen op de periode 2005-2009. Voor elke van de drie voorzieningen zien we vanaf 2005 een sterke toename in het aantal voorzieningen.²³ Als in deze periode in een wijk minimaal één van de drie bovengenoemde voorzieningen in gebruik is, spreken we van een interventie. Van alle woonbuurten in de G31 voldoen er 114 wijken aan dit criterium (tabel 2.9). Van deze 114 wijken zijn er 29 die tevens aandachtswijk zijn. De experimentele buurten verschillen – net als bij de hiervoor onderzochte interventies – van de overige stedelijke woonbuurten (tabel E.11). Zo verschilt de woningvoorraad (hoog aandeel huur- en meergezinswoningen en veel woningen uit de vroegnaoorlogse periode), wonen in de experimentele buurten relatief veel niet-westerse migranten en komt criminaliteit en verloedering daar vaker voor. Wanneer we de kans schatten dat in een buurt een Cruyff Court, Krajicek Playground en/of Jantje Beton Sprankelplek aanwezig is, blijken het aandeel meergezinswoningen en het aandeel vooroorlogse woningen deze kans te verkleinen en het aandeel niet-westerse migranten deze kans te vergroten (zie tabel E.12). In vergelijking met de modellen voor de kans op herstructurering en verkoop van sociale huurwoningen, is de verklaarde variantie om de genoemde sport- en speelvoorzieningen te voorspellen met 23% niet hoog. Uiteindelijk konden we van de 114 experimentele buurten er 89 koppelen aan een vergelijkbare controlebuurt (en 25 dus niet). Met een koppelpercentage van 78 kunnen we spreken van een geslaagde match. Hoe zit het met de kwaliteit van deze match? Wanneer we de voormetingen van de experimentele en de controlebuurten vergelijken, zien we dat deze vrij goed is: ze ontlopen elkaar niet veel (tabel 2.10). Net als bij de voorgaande interventies zien we dat de niet-gekoppelde buurten afwijken van de wel gekoppelde buurten: er staan relatief veel vroegnaoorlogse woningen, er wonen veel niet-westerse migranten en de leefbaarheid en onveiligheid is er gunstiger.

2.7.3 Effecten

Net als bij de groenaanleg verwachtten we bij deze interventie vooral gunstige effecten op de sociale cohesie en op de leefbaarheid en veiligheid. In tegenstelling tot deze verwachting zien we dat de aanwezigheid van de onderzochte sport- en speelvoorzieningen een ongunstig effect heeft op de sociale cohesie. In de gekoppelde experimentele buurten is deze zelfs afgenomen (tabel 2.10). Ongunstige effecten zijn er ook op de diefstalcriminaliteit, verloedering, onveiligheidsbeleving en de tevredenheid met de

woonomgeving. Op de geweldscriminaliteit zien we daarentegen een gering gunstig effect van de sport- en speelvoorzieningen: in de experimentele buurten neemt de geweldscriminaliteit minder toe dan in de controlebuurten. Zoals we eerder al aangaven, verschillen de niet-gekoppelde experimentele buurten van de wel gekoppelde buurten. Zo is de criminaliteit en onveiligheidsbeleving in de niet-gekoppelde buurten hoger. Ook is de toename van de criminaliteit daar groter, is de onveiligheidsbeleving vrijwel constant en is de tevredenheid over de woonomgeving onder de bewoners sterker afgenomen. Hoe kunnen we deze voornamelijk ongunstige effecten interpreteren? Een mogelijke verklaring zou net als bij de groenaanleg kunnen zijn, dat dit soort aanpassingen aan de publieke ruimte niet alleen (jonge) bewoners aantrekt die een positieve invloed hebben op de leefbaarheid en veiligheid, maar ook andere gebruikers die zorgen voor overlast en de onveiligheidsbeleving negatief beïnvloeden. Ook kunnen er irritaties ontstaan tussen bewoners en gebruikers of tussen verschillende gebruikers onderling waardoor er overlast en zelfs onveiligheidsgevoelens worden ervaren. De mate waarin er begeleiders aanwezig zijn op de sport- en speelvoorzieningen is hierop van invloed. Verder is het natuurlijk belangrijk op te merken dat de sport- en speelvoorzieningen uiteenlopende doelstellingen hebben (zoals meer bewegen), waarvan het vergroten van de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid slechts een deel vormt.

Tabel 2.10 Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na aanwezigheid van sport- en speelvoorzieningen

	niet te koppelen experimentele buurten N = 24		gekoppelde experimentele buurten N = 90		controlebuurten N = 90		effect interventie ^a				
	voor	na	Δ	voor	na	Δ	Δ na	DiD			
woningvoorraad											
% huurwoningen	71,5	68,2	-3,3	63,4	60,7	-2,7	62,5	59,9	-2,6	-0,8	0,1
% meergezinswoningen	57,9	57,4	-0,5	54,2	54,3	0,1	53,6	53,5	-0,1	-0,8	-0,2
% bouwjaar < 1945	15,1	14,5	-0,6	28,3	27,7	-0,6	27,0	26,8	-0,2	-0,9	0,4
% bouwjaar 1945 – 1970	50,9	48,5	-2,4	30,0	29,1	-0,9	31,8	30,8	-1,0	1,7	-0,1
bevolkingssamenstelling											
% huishoudens met lage inkomsten	31,1	32,5	1,4	27,7	28,5	0,8	27,2	27,7	0,5	-0,8	-0,3
% sociale stijgers	20,4	19,5	-0,9	20,6	19,2	-1,4	20,0	18,9	-1,1	-0,3	0,3
% 15-19-jarigen	6,6	6,6	0,0	5,9	6,0	0,1	5,9	5,9	0,0	-0,1	-0,1
% 65 jaar en ouder	13,1	13,0	-0,1	13,5	13,5	0,0	14,2	14,4	0,2	0,9	0,2
% niet-westerse migranten	40,3	40,9	0,6	26,9	27,4	0,5	24,7	25,2	0,5	-2,2	0,0
sociale cohesie	54,0	54,9	0,9	59,5	58,1	-1,4	59,5	59,8	0,3	1,7	1,7
leefbaarheid en veiligheid											
gewelddiscriminaliteit	6,3	9,8	3,5	5,6	6,8	1,2	5,4	6,9	1,5	0,1	0,3
diefstalcriminaliteit	22,5	24,0	1,5	18,2	18,7	0,5	19,2	18,1	-1,1	-0,6	-1,6
verloedering	37,2	34,5	-2,7	33,0	30,4	-2,6	33,6	27,2	-6,4	-3,2	-3,8
% voelt zich wel eens onveilig	32,9	33,0	0,1	31,8	25,6	-6,2	32,9	22,1	-10,8	-3,5	-4,6
% tevreden met woonomgeving	65,6	63,8	-1,8	74,2	73,6	-0,6	74,1	73,2	-0,9	-0,4	-0,3

a Lichtblauwe cel is een gunstig effect; donkerblauwe cel is ongunstig effect.

Δ na = meting controlebuurten minus meting gekoppelde experimentele buurten.

DiD = Difference in Difference = Δ controlebuurten minus Δ gekoppelde experimentele buurt.

Bron: ABF (ABF monitor '99, '08); BZK/Justitie PMB '99, '01, '05/'06; CBS (SSB '99/'08); VROM (VOIS '99/'08) SCP-bewerking

2.8 Tot slot

In dit hoofdstuk hebben we op basis van een quasi-experimentele opzet gestreefd naar meer inzicht in de effecten van uiteenlopende interventies die terugkomen in het krachtwijkenbeleid. We hebben ons daarbij gericht op herstructurering, verkoop van sociale huurwoningen, groenaanleg en de aanwezigheid van sport- en speelvoorzieningen. Voor elke interventie hebben we een quasi-experiment opgesteld, waarbij we voor de buurten waarin een interventie plaatsvindt (experimentele buurten) een vergelijkbare controlebuurt hebben gezocht.

Herstructurering is de meest rigoureuze interventie die we hebben onderzocht: een deel van de woningvoorraad wordt gesloopt en vervangen door nieuwe woningen. Dit heeft gevolgen voor de bevolkingssamenstelling: het aandeel huishoudens met lage inkomsten en het aandeel niet-westerse migranten nemen minder snel toe. Deze effecten zijn sterker bij specifieke herstructurering, waar huurwoningen worden vervangen door koopwoningen. Bij de verkoop van sociale huurwoningen, zien we nauwelijks effecten op de bevolkingssamenstelling.

Beide interventies gericht op de woningvoorraad hebben als gemeenschappelijk doel de sociale cohesie te vergroten en de leefbaarheid en veiligheid te verbeteren. Bij herstructurering zien we een gunstig effect op de sociale cohesie. Dit effect is sterker bij specifieke herstructurering. Interessant is dat we bij de verkoop van sociale huurwoningen – waar de bevolkingssamenstelling van de buurt nauwelijks verandert – ook een gunstig effect zien op de sociale cohesie. Hierbij wordt niet de woningvoorraad aangepast, maar enkel de relatie tussen de bewoners en hun woning (de eigendomsverhouding verandert). Verondersteld wordt dat eigenaren meer investeren in hun woning en de woonomgeving. Bij zowel de herstructurering als de verkoop van sociale huurwoningen zien we gunstige effecten op de criminaliteit, verloedering, onveiligheidsbeleving en de tevredenheid van bewoners met de woonomgeving. De aanpassingen in de woningvoorraad hebben nauwelijks effect op het aandeel sociale stijgers in de wijk: zowel in de experimentele buurten als in de controlebuurten zien we een vergelijkbare ontwikkeling. Beide interventies gericht op de woningvoorraad – herstructurering en de verkoop van sociale huurwoningen – hebben dus een gunstige invloed op de leefbaarheid en veiligheid. Het is wel belangrijk om te realiseren dat deze interventies in verschillende typen wijken worden ingezet. Herstructurering vooral in de wat slechtere wijken en de verkoop van sociale huurwoningen juist in de wat betere wijken.

Naast de interventies gericht op de woningvoorraad, hebben we ook interventies onderzocht die gericht zijn op de openbare ruimte, namelijk meer groen en de aanwezigheid van sport- en speelvoorzieningen. Beide zijn gericht op het vergroten van ontmoetingskansen tussen bewoners en via deze weg op het verbeteren van de leefbaarheid en veiligheid. Uit de bevindingen in dit hoofdstuk blijkt dat er nauwelijks sprake is van gunstige effecten op de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid. Wel zien we een gunstig effect van meer groen op de afname van geweld en diefstallen en een minder grote toename van geweld bij de aanwezigheid van een Cruyff Court, Krajicek Playground en/of Jantje Beton Sprankelplek. Toch willen we benadrukken dat onze bevindingen het gevolg kunnen zijn van de wijze waarop de interventies zijn gemeten: de metingen

sluiten minder goed aan bij wat we eigenlijk willen meten dan de interventies gericht op de woningvoorraad.

Noten

- 1 We spreken van een sociale stijging als de huishoudmaandinkomsten minimaal 5 percentielen zijn toegenomen (voor meer informatie zie bijlage B).
- 2 Partners en Pröpper hebben in opdracht van vrom/w w1 (2010) een inventarisatie gemaakt van alle buurten in de G31 waarin sprake is van 'Achter de voordeur'-projecten. Wij hebben deze inventarisatie gebruikt om de experimentele buurten voor ons quasi-experiment te selecteren. Omdat de studie van Partners en Pröpper niet met dit doel was opgezet, hebben we een aantal beslissingen moeten nemen over wat een experimentele buurt is in ons onderzoek en wat niet. In totaal voldoen 66 buurten aan de door ons gestelde criteria. Van deze 66 experimentele buurten is een groot deel ook aandachtswijk, namelijk 43. De verklaarde variantie van het voorspellingsmodel is 40% (voor toelichting zie § 2.3). Op grond van het voorspellingsmodel konden we 32 van de 66 experimentele buurten koppelen aan een vergelijkbare controlebuurt. Vergeleken met de andere interventies is dit een matige koppeling.
- 3 De verklaarde variantie van het voorspellingsmodel (voor toelichting zie § 2.3) is met 73% nogal hoog in vergelijking met de andere interventies. Dit is niet heel verrassend omdat de criteria die het ministerie van vrom gebruikt heeft voor de selectie van de aandachtswijken een sterke overlap vertoont met de door ons gebruikte variabelen. De goede voorspelbaarheid heeft echter ook een keerzijde. Van de 83 experimentele buurten is slechts voor 17 een vergelijkbare controlebuurt te vinden (en voor 66 dus niet). Alleen al hierdoor kan van een goede match geen sprake zijn.
- 4 Toch zien we postcodegebieden die deel uitmaken van een aandachtswijk die een bijzonder lage *propensity score* hebben, bijvoorbeeld Rubroek (postcodegebied 3031) en Bergpolder (postcodegebied 3038) in Rotterdam (*propensity score* van respectievelijk 0,02 en 0,06) en Velve-Lindenhof (postcodegebied 7533) in Enschede (0,02). Daarnaast zien we ook gebieden die niet tot een aandachtswijk behoren en een bijzonder hoge *propensity score* hebben, bijvoorbeeld Oostbroek-Zuid in Den Haag (postcodegebied 2571, score 0,92).
- 5 Andere relevante criteria zijn de descriptieve validiteit, statistische validiteit en begripsvaliditeit. Zo is een adequate verslaglegging van de uitgevoerde evaluatie uitermate belangrijk (descriptieve validiteit). Dit betekent dat duidelijk en volledig een beschrijving moet worden gegeven van onder meer het gebruikte onderzoeksdesign, de steekproefgrootte, de metingen van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen, de onderzoeksperiode en de effectgrootte, alsmede een beschrijving van de maatregel en de uitvoering daarvan, en van de eventuele opdrachtgever van het onderzoek. Hoe uitgebreider en preciezer de verslaglegging, hoe beter de kwaliteit van de evaluatie kan worden beoordeeld. Verder is de statistische validiteit relevant, waarbij de voornaamste vraag is of de maatregel en het beoogde effect daadwerkelijk gerelateerd zijn of dat de samenhang op toeval berust. De effectgrootte en de bijbehorende betrouwbaarheidsintervallen moeten daarom kunnen worden berekend. Ook significantietoetsen zijn van belang, maar omdat significante effecten kunnen wijzen op zowel kleine effecten in een grote steekproef als grote effecten in een kleine steekproef, is het belang verhoudingsgewijs gering. Vooral te kleine steekproeven en veel heterogeniteit in de onderzoeksgroep maken het lastig effecten van maatregelen aan te tonen. De mate waarin de meting van de begrippen een adequate afspiegeling vormt van de theoretische begrippen die ten

grondslag liggen aan de maatregel en de uitkomsten, is een ander aspect dat de kwaliteit van de evaluatie beïnvloedt (begripsvaliditeit). Het gaat vooral om de betrouwbaarheid en de validiteit van de gegevens.

- 6 Om effectevaluaties op hun interne validiteit te beoordelen, kan gebruik worden gemaakt van de (Maryland) Scientific Methods Scale (SMS). Dit is een 5-puntsschaal die op een eenvoudige en heldere manier duidelijk maakt dat de methodologische kwaliteit verschilt tussen effectevaluaties (Farrington et al. 2002). Voor een toepassing hiervan zie: Wittebrood en Van Beem (2004) en Van Noije en Wittebrood (2008).
- 7 Bij maatregelen die op individuele (potentiële) daders gericht zijn, komt deze experimentele onderzoeksopzet vaker voor (zie Sherman et al. 2002).
- 8 In dit hoofdstuk staan de viercijferige postcodegebieden in de G31 centraal, waarin de woningvoorraad in de periode 1999-2008 steeds 500 woningen of meer heeft bedragen. Uitbreidingen van de stad met grootschalige nieuwbouw, landelijke gebieden en industriegebieden of bedrijventerreinen – ook al liggen deze binnen de gemeentegrenzen – zijn voor dit hoofdstuk niet relevant. Van alle 818 postcodegebieden in de G31 behoren er dan 655 tot de stedelijke woonbuurten. In het merendeel van de 163 niet-stedelijke woonbuurten staan aanzienlijk minder dan 500 woningen: met voornamelijk industriegebied/bedrijventerrein en/of agrarisch gebied/natuurgebied. Daarnaast zijn er gebieden waarin het aantal woningen sinds 1999 (sterk) is toegenomen en in 2008 ver boven de 500 ligt. Het gaat hierbij om grootschalige nieuwbouwwijken, zoals Leidsche Rijn in Utrecht en Ypenburg in Den Haag. In hoofdstuk 3 nemen we deze uitbreidingsgebieden overigens wel mee in het onderzoek. Tot slot zijn er gebieden die niet in de drie eerder genoemde categorieën zijn in te delen, maar die duidelijk geen (voldoende grote) woonbuurten zijn.
- 9 Welke variabelen dienen te worden opgenomen in de logistische regressiemodellen is een aandachtspunt. Zo hebben Heckman et al. (1997) laten zien dat het weglaten van belangrijke variabelen serieuze consequenties heeft. Bryson et al. (2002: 24) betogen dat alleen variabelen moeten worden opgenomen die zowel de deelname aan de interventie als de uitkomstmaat beïnvloeden. Variabelen die noch van invloed zijn op de deelname aan de interventie noch op de uitkomstmaat, zijn irrelevant en hoeven dus niet in het model te worden opgenomen. Als een variabele alleen de deelname aan de interventie beïnvloedt, is het niet nodig voor verschillen tussen de experimentele groep en de controlegroep te controleren: de uitkomstmaat wordt er immers niet door beïnvloed. Als een variabele alleen de uitkomstmaat beïnvloedt, is het ook niet nodig daarvoor te controleren, omdat er geen significante verschillen gevonden worden tussen de experimentele buurten en de controlebuurten. Alleen variabelen die zowel de deelname aan de interventie als de uitkomstmaat beïnvloeden, zullen significant verschillen tussen de experimentele buurten en de controlebuurten. Omdat de onderlinge samenhang tussen sommige variabelen hoog is, zijn we steeds nagegaan – door de Variance Inflation Factors (VIF) te berekenen – in welke mate er sprake is van multicollineariteit. In geen enkel geval was sprake van een bijzonder hoge VIF-waarde.
- 10 In dit hoofdstuk (in tegenstelling tot hoofdstuk 3) hebben we het percentage huishoudens met lage inkomsten niet gecorrigeerd voor huishoudenssamenstelling.
- 11 In alle modellen hebben we postcodegebied 7523 uit de analyses verwijderd. In dit Enschedese postcodegebied ligt Roombeek, waar op 13 mei 2000 een vuurwerkcramp plaatsvond en enkele honderden woningen zwaar beschadigd raakten of zelfs volledig verwoest. Bij de analyses naar de effecten van herstructurering zal Roombeek dusdanig afwijken van de andere buurten met een substantiële fysieke ingreep, dat dit gebied de resultaten kan beïnvloeden. We verwachten dat de opbouw van

- deze buurt ook zorgt voor afwijkende effecten bij de andere interventies. We hebben daarom besloten dit gebied in geen enkel quasi-experiment mee te nemen. Daarnaast is ook postcodegebied 1831 (Koedijk/De Weijdt, gemeente Alkmaar) niet meegenomen in de quasi-experimenten: voor dit postcodegebied ontbraken gegevens van de voormeting met betrekking tot criminaliteit en verloedering.
- 12 We noemen hier de drie meest voorkomende. De eerste methode is die van de *nearest neighbor*: een experimentele buurt wordt gekoppeld aan een controlebuurt waarvan de *propensity score* het dichtst in de buurt komt. Hoewel niet noodzakelijk, kunnen controlebuurten op deze manier meerdere malen worden gekoppeld aan een experimentele buurt. Het nadeel van deze methode is dat de meest dichtbij zijnde controlebuurt soms toch een *propensity score* kan hebben die sterk afwijkt van die van de experimentele buurt, waardoor de match nogal slecht is. Andere methoden houden hier rekening mee. Bij *radius matching* moet de *propensity score* van een controlebuurt binnen een bepaalde range vallen om te kunnen worden gekoppeld aan een experimentele buurt. Deze range mag niet te groot zijn, omdat anders – net als bij *nearest neighbor matching* mogelijk is – de match van slechte kwaliteit is; de range mag ook niet te klein zijn omdat dan mogelijk geen controlebuurten beschikbaar zijn voor koppeling aan de experimentele buurten. De derde methode is *kernel matching*, waarmee alle experimentele buurten worden gematcht met alle controlebuurten die worden gewogen met een factor die omgekeerd evenredig is aan de afstand tussen de *propensity score* van de experimentele buurt en de controlebuurt.
 - 13 We hebben de experimentele buurten ook gematcht zonder de eis dat de controlebuurt in dezelfde gemeente ligt. De kwaliteit van die matches is vrijwel even goed als van degene die binnen de dezelfde gemeente zijn gematcht. Ook komen we tot vergelijkbare bevindingen.
 - 14 Als we het criterium 0,05 verruimen tot 0,10 kunnen we meer buurten koppelen. De kwaliteit van de match wordt daardoor over het algemeen wel slechter.
 - 15 We hebben ook enkele statistische kenmerken van de *propensity scores* vergeleken (zie bijlage E). Naarmate deze kenmerken meer op elkaar lijken bij experimentele en controlebuurten, is de kwaliteit van de match groter.
 - 16 De gegevens over criminaliteit en verloedering, alsmede de onveiligheidsbeleving zijn bij de voormetingen afkomstig uit de Politie-monitor Bevolking (PMB). In 2005 is dit bevolkingsonderzoek onderdeel gaan uitmaken van de Veiligheidsmonitor (VMR) en vanaf 2008 van de Integrale Veiligheidsmonitor (IVM). Voor de nameting hebben we gebruikgemaakt van de IVM. Het is inmiddels bekend dat er sprake is van trendbreuken tussen de verschillende databronnen. We veronderstellen in dit hoofdstuk dat deze trendbreuk in de gebruikte indicatoren niet verschilt tussen de wijken onderling en dat we dus de veranderingen tussen experimentele buurten en controlebuurten kunnen vergelijken.
 - 17 Herstructureringsbeleid wordt niet alleen in Nederland gevoerd, maar ook in veel andere landen. Een grote overeenkomst is dat het beleid sterk georiënteerd is op de aanpak van de woningvoorraad in stadswijken en er veel belang wordt gehecht aan herdifferentiatie van de woningvoorraad en sociale menging van de bevolking (Kleinhans 2005). Voor een overzicht van onderzoek uit andere landen verwijzen we naar: Galster en Zobel (1998), Van Kempen en Bolt (2003), Atkinson (2005), Bolt en Torrance (2005), Gijsberts (2007) en Galster (2007).
 - 18 Voor een overzicht van (ook) andere onderdelen van het volkshuisvestingsbeleid om de bevolkings-samenstelling te beïnvloeden, en dan met name het tegengaan van etnische concentratie, zie Dagevos (2007).

- 19 In die studie is de herstructurering in de periode 1998-2003 bekeken en de effecten daarvan op de bevolkingssamenstelling, sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid in 2006.
- 20 Onttrekkingen vinden plaats door verbouw, onbewoonbaarverklaring, buitengebruikstelling, afbraak, brand en andere rampen. Afbraak (of sloop) maakt ongeveer driekwart uit van alle onttrekkingen, een vijfde is verbouw (samenvoeging) en 5% betreft verandering van bestemming: deze verhouding is vrij constant door de tijd heen.
- 21 We zien hier dat de kwaliteit van de match beter is dan die in Aandacht voor de wijk (Wittebrood en Van Dijk 2007). Daar waren de niet-koppelbare experimentele buurten veel sterker afwijkend dan in de hier beschreven quasi-experimenten.
- 22 In de periode 2000-2006 zijn ongeveer de helft van de verkochte sociale huurwoningen in heel Nederland direct aan de zittende huurders verkocht; in de periode daarna is dit aandeel teruggelopen (Jókövi 2011).
- 23 In 2010 waren er in heel Nederland (exclusief de Nederlandse Antillen en Aruba) 115 Cruyff Courts, 68 Krajicek Playgrounds en 25 Jantje Beton Sprankelplekken.

3 Dynamiek in stedelijke woonbuurten

3.1 Sociale stijging en selectieve migratie

Binnen het krachtwijkenbeleid wordt enerzijds beoogd om bewoners te stimuleren tot het bereiken van een betere maatschappelijke positie en anderzijds om de sociale stijgers en de middenklasse te (blijven) binden aan de wijk. Naast autonome ontwikkelingen in de bevolkingsomvang (geboorte en sterfte), zijn het deze twee mechanismen die kunnen zorgen voor veranderingen in de sociaaleconomische samenstelling van de bevolking en daarmee mogelijk ook voor de verbetering van de leefbaarheid en veiligheid.

In de eerste plaats kan de sociaaleconomische positie van wijken veranderen doordat de sociaaleconomische positie van de bewoners verbetert. Naast het belang van individuele vooruitgang, wordt de groep sociale stijgers ook als relevant gezien voor de wijk als geheel. Zij zouden als rolmodel kunnen fungeren voor andere wijkbewoners met een lage sociaaleconomische positie. Het is dan, naast de bereikte sociaaleconomische positie, vooral de sociale stijging op zich (het vooruitkomen) dat als belangrijk wordt gezien. Met name in de aandachtswijken wordt belang gehecht aan de aanwezigheid van dit mechanisme, omdat hiermee kan worden voorkomen dat een (verdere) marginalisering van een deel van de bevolking plaatsvindt. Het behouden van sociale stijgers neemt in het krachtwijkenbeleid daarom een prominente plaats in.

In de tweede plaats kunnen wijken veranderen doordat de sociaaleconomische positie van vertrekkers en vestigers verschilt. Als vooral sociale stijgers en middenklassers de wijk verlaten en daar steeds meer een lage-inkomstengroep voor terugkomt, zal de bevolkingssamenstelling van de wijk 'verarmen'. Selectieve migratie kan dan – zeker op een wat langere termijn – zorgen voor grote veranderingen in de sociaaleconomische samenstelling van wijken. De zorg over het vertrek van de middenklasse is onder meer het gevolg van buitenlands onderzoek waaruit blijkt dat dit vertrek kan leiden tot negatieve socialisering van de achterblijvers. Zo zouden door het ontbreken van rolmodellen die behoren tot de middenklasse afwijkende (werk)normen onder de achterblijvende bewoners ontstaan (Lewis 1968). Ook het ontbreken van waardevolle contacten en informatie-uitwisseling met de middenklasse, die zou kunnen leiden tot een verbetering van de sociaaleconomische situatie van de lage-inkomstengroep, zou problematisch zijn (Wilson 1987). In de Nederlandse context is tot nu toe nauwelijks ondersteuning gevonden voor deze socialisatiemechanismen (zie bv. Kleinhans 2005; Bolt en Van Kempen 2008; Van Eijk 2011).

Juist vanwege de veronderstelde socialisatiefunctie en informatie-uitwisseling wil men graag de sociale stijgers en de middenklasse aan de wijk binden. Ook van de middenklasse wordt immers verwacht dat zij een belangrijke rol kunnen vervullen in met name de aandachtswijken. De VROM-raad heeft dit in het advies *Stad en Stijging* als volgt verwoord: 'Vooruitkomen blijkt mogelijk doordat men ondersteuning krijgt of gebruik maakt van kennis en contacten die aanwezig zijn in de sociale netwerken. Vanuit dit oogpunt is het permanent wegkleden van het sociaal kapitaal dat binnen deze groepen

wordt opgebouwd, een probleem voor de realisatie van de stijgingsfunctie van de stad' (VROM-raad 2006: 57). Beide mechanismen – het verbeteren van de sociaaleconomische positie van bewoners en het binden van de middenklasse – zouden er in de aandachtswijken voor moeten zorgen dat deze wijken een springplankfunctie vervullen. Bewoners stromen deze wijken in op een relatief laag sociaaleconomisch niveau, maken carrière, en verlaten na verloop van tijd de wijk. Ze worden opgevolgd door vergelijkbare personen aan het begin van hun carrière.

Verklaringen over de dynamiek van de bevolking in stadswijken gaan enerzijds in op de rol van selectieve migratie en anderzijds op de rol van economische ontwikkeling van de zittende bewoners. Het proces van selectieve migratie is als eerste beschreven in de ruimtelijke modellen van leden van de Chicago School (Burgess 1925/1974). De veronderstelling is dat (onder invloed van de bouw van nieuwbouwwijken) hoge-inkomstengroepen verhuizen naar de kwalitatief beste (en nieuwste) woningen en worden opgevolgd door de middenklasse (of door andere type huishoudens, andere etnische groepen enz.). De plaats van de middenklasse wordt dan weer opgevuld door de lage-inkomstengroep. Het resultaat van deze opwaartse mobiliteit van individuen op de woningmarkt zou zijn dat de meeste stadswijken op de lange termijn erop achteruit gaan (Grigsby et al. 1987).¹ Fielding (1992) merkt op dat de ontwikkeling van de zittende bewoners in de stadswijken van belang is in het model van de Chicago School. Hij ziet stadswijken als springplank (ook wel roltrap). Volgens deze benadering komen jonge mensen aan het begin van hun huishoudens- en arbeidscarrière in grote steden (en in specifieke wijken binnen steden) te wonen, onder meer vanwege de beschikbaarheid van gepaste en betaalbare woonruimte. Tijdens het verblijf in de wijk krijgen ze een eerste baan en maken promotie, waarna ze de wijk weer verlaten. Ze worden opgevolgd door een andere groep mensen die aan het begin van hun carrière staat.²

Op de theorie van de Chicago School is ook kritiek: zo blijven sommige stadswijken ondanks de vroegere bouwperiode, wel populair bij de midden- en hoge-inkomstengroepen. Dat kan komen doordat deze wijken bepaalde kenmerken hebben die van belang zijn voor deze groepen (zoals woningarchitectuur, groenvoorzieningen of de symboliek die aan de wijk verbonden is (Hoyt 1939; Firey 1945)). Daarnaast zijn er ook wijken die, door de relatief gunstige prijsstelling van de woningen en door de aanwezige stedelijke voorzieningen, een nieuwe groep bewoners aantrekt (vaak onderdeel van de creatieve klasse) waarbij het proces van gentrification leidt tot een stijging van de status van deze wijken (Ley 1996; Smith 1996).

In dit hoofdstuk zullen we onze tweede onderzoeksvraag beantwoorden: in welke mate is de sociaaleconomische positie van buurten gewijzigd door een verandering in de sociaaleconomische positie van individuele bewoners en door een selectieve in- en uitstroom van bewoners? Om deze vraag te beantwoorden, maken we gebruik van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het voor dit onderzoek geconstrueerde databestand bevat demografische en sociaaleconomische kenmerken van personen en huishoudens, en van de woonlocatie (viercijferig postcodegebied) over de periode 1999-2008 (voor meer informatie over de gebruikte gegevens, zie bijlagen B en D (voor bijlage D zie www.scp.nl onder *Wonen, wijken en interventies*), alsmede Permentier et al. 2010). De gegevens uit het SSB die we in

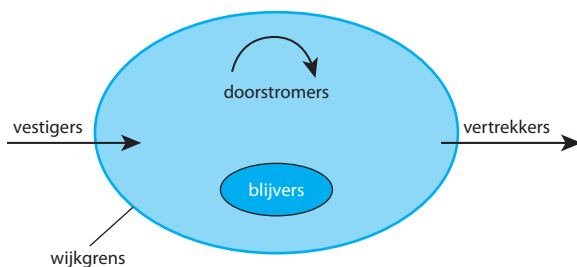
dit hoofdstuk presenteren gaan over de ruim vijf miljoen bewoners van de 695 woonbuurten in de G31 (inclusief de 83 postcodegebieden die samen de 40 aandachtswijken vormen). We zullen eerst een beschrijving geven van de ontwikkeling van de sociaaleconomische positie van aandachtswijken en de andere stedelijke woonbuurten (§ 3.2). Daarna geven we een beeld van de veranderingen die plaatsvinden in de sociaaleconomische positie van bewoners (§ 3.3) en vervolgens van de selectieve in- en uitstroom die daar plaatsvindt (§ 3.4). In paragraaf 3.5 besteden we afzonderlijk aandacht aan de selectieve migratie onder niet-westerse migranten. Tot slot zullen we in paragraaf 3.6 de bevindingen samenvatten.

Blijvers, doorstromers, vertrekkers en vestigers: een toelichting

In dit hoofdstuk maken we regelmatig een onderscheid tussen blijvers, doorstromers, vertrekkers en vestigers. Om deze groepen te onderscheiden hebben we gegevens nodig van ten minste twee momenten. Blijvers zijn degenen die in een periode van een jaar niet verhuizen, doorstromers verhuizen binnen hun eigen buurt, vertrekkers verlaten de buurt en vestigers komen daar wonen. Onder een buurt verstaan we – net als in de rest van deze studie – een viercijferig postcodegebied.

Figuur 3.1

Schematische weergave van de verhuisdynamiek in een buurt

Bron: SCP

3.2 Sociaaleconomische positie van wijken en ontwikkelingen daarin

Voordat we ingaan op de mogelijke processen die schuilgaan achter ontwikkelingen op het niveau van de wijk, brengen we de belangrijkste sociaaleconomische ontwikkelingen in beeld voor de stedelijke woonbuurten in de periode 1999-2008 en beschrijven we de sociaaleconomische positie in meer detail voor het meest recente jaar. We maken daarbij een onderscheid tussen aandachtswijken en de andere stedelijke woonbuurten.

3.2.1 Inkomstengroepen

Belangrijk in de discussie over het krachtwijkenbeleid is de aanwezigheid van de lage-inkomstengroep enerzijds en de midden- en hoge-inkomstengroepen anderzijds. Hoe staat het eigenlijk met de omvang van deze groepen in stedelijke woonbuurten en met name in de aandachtswijken en zijn het afgelopen decennium de verschillen tussen beide typen buurten toegenomen? Onder de lage-inkomstengroep verstaan we alle bewoners die binnen de 0% tot en met 20% van de Nederlandse inkomstenverdeling vallen op basis van hun gestandaardiseerde huishoudensmaandinkomsten (zie kader). In 2008 lag de bovengrens voor lage inkomsten bij 1200 euro. Alle bewoners die binnen de 20% tot en met 80% van de inkomstenverdeling vallen is de middeninkomstengroep (bovengrens ligt bij 3449 euro) en degenen die meer verdienen dan de genoemde bovengrens behoren tot de hoge-inkomstengroep.³

Tabel 3.1

Huishoudensmaandinkomsten van bewoners van aandachtswijken en de overige stedelijke woonbuurten, 1 september 2008 (in procenten en euro's)

gestandaardiseerd fiscaal huishoudinkomsten	aandachtswijken		overige stedelijke woonbuurten	
	aandeel (in %)	mediaan (in €)	aandeel (in %)	mediaan (in €)
laag (0% t/m 20%)	37	829	21	855
midden (20% t/m 80%)	52	1941	57	2197
hoog (80% t/m 100%)	9	4286	22	4535
inkomsten onbekend	3	n.v.t.	1	n.v.t.

Bron: CBS (SSB '08) SCP-bewerking

Het zal niet verrassen dat de lage-inkomstengroep duidelijk sterker is vertegenwoordigd in de aandachtswijken (37%) dan in de andere stedelijke woonbuurten (21%; zie tabel 3.1). Bovendien zijn de maandinkomsten binnen deze groep in de aandachtswijken lager dan die in andere buurten. In zowel de aandachtswijken als in de andere stedelijke woonbuurten vormt in 2008 de middeninkomstengroep de grootste groep bewoners. Wanneer we naar de mediane inkomsten van deze middengroep kijken, zien we echter wel verschillen: in de aandachtswijken liggen die beduidend lager (256 euro minder). Ook bij de hoge-inkomstengroep – die is ondervertegenwoordigd in de aandachtswijken – zijn de inkomsten in de aandachtswijken lager dan in de andere stedelijke woonbuurten.

Omdat we gebruik hebben gemaakt van een relatieve inkomstenverdeling (zie kader), kunnen we geen uitspraken doen over de ontwikkeling van de omvang van de inkomstengroepen. Wat we wel kunnen zien is dat de lage-inkomstengroep steeds vaker woonachtig is in de aandachtswijken, terwijl de hoge-inkomstengroep vaker in de andere buurten woonachtig is. Het gaat niet om hele sterke ontwikkelingen, maar over een periode van tien jaar is het duidelijk zichtbaar (bijlage F.1, voor bijlage F zie

www.scp.nl onder *Wonen, wijken en interventies*). We kunnen dus concluderen dat de ruimtelijke verschillen in sociaaleconomische positie (inkomsten) zijn toegenomen. Deze bevindingen liggen in de lijn van eerder onderzoek in Amsterdam en Rotterdam (De Vries et al. 2007).

Fiscaal loon: een toelichting

In het onderzoek maken we gebruik van het zogenoemde fiscaal loon. Dit betreft inkomsten uit loon, winst, uitkeringen, pensioenen en studiefinanciering, waarbij de inkomsten van gehuwde/samenwonende partners worden opgeteld. Deze inkomsten zijn gecorrigeerd voor de samenstelling en omvang van het huishouden (equivalentiefactor). Fiscaal loon is een onderdeel van het totale inkomen van de huishoudkern en is het loon vóór loonheffing. Inkomsten uit vermogen en alimentatie vallen hierdoor buiten beschouwing, net als huur- en kindertoeslag en eventuele belastingmaatregelen. Met name veranderingen in toeslagen en/of belastingmaatregelen kunnen leiden tot schommelingen in het fiscale loon, zonder dat dit leidt tot grote veranderingen in het besteedbare inkomen. Om rekening te houden met dergelijke veranderingen (bv. de invoering van het nieuwe zorgverzekeringsstelsel in 2006) hebben we gebruikgemaakt van een relatieve inkomstenverdeling. De inkomstengroepen en de bepaling van het aandeel sociale stijgers en dalers hebben we jaarlijks bepaald, waardoor effecten van conjunctuur en trendbreuken in de data als gevolg van fiscale maatregelen, geen rol meer spelen.

3.2.2 Sociaaleconomische categorie

De sociaaleconomische positie van wijken kan, naast de inkomstenpositie van bewoners, ook worden afgelezen aan de sociaaleconomische categorie (sec) waartoe de bewoners behoren. De sociaaleconomische categorie is gebaseerd op iemands belangrijkste inkomstenbron. De verschillen tussen aandachtswijken en overige stedelijke woonbuurten zijn beperkt (tabel 3.2). Het aandeel bewoners waar betaalde arbeid de belangrijkste inkomstenbron is, ligt in de aandachtswijken lager dan in de andere buurten (resp. 39% en 46%). Daarnaast zien we dat het aandeel bewoners voor wie een uitkering de belangrijkste inkomstenbron vormt, in de aandachtswijken hoger is (14%) dan in de andere stedelijke woonbuurten (8%). Wanneer gekeken wordt naar het type uitkering, blijken de verschillen enkel te zitten in het aandeel bewoners met een bijstandsuitkering: dit is in de aandachtswijken ruim tweemaal zo hoog als in de andere wijken. Verder liggen de mediane inkomsten binnen de afzonderlijke categorieën in de aandachtswijken relatief ongunstig.

Over de periode 1999-2008 zien we geringe, maar wel interessante ontwikkelingen. Het aandeel bewoners dat betaalde arbeid als belangrijkste inkomstenbron heeft, is licht toegenomen terwijl het aandeel bewoners met een bijstandsuitkering een duidelijke afname laat zien (bijlage F.2). Deze ontwikkelingen zijn waarschijnlijk het gevolg van de economische ontwikkelingen in Nederland. In de aandachtswijken komt dit patroon iets sterker terug dan in de andere stedelijke woonbuurten.

Tabel 3.2

Sociaaleconomische categorie van bewoners en hun huishoudmaandinkomsten, september 2008 (in procenten en euro's)

inkomsten uit:	aandachtswijken		overige stedelijke woonbuurten	
	aandeel (in %)	mediaan (in €)	aandeel (in %)	mediaan (in €)
arbeid (werknemer)	35	2288	41	2833
winst (zelfstandige)	3	1756	4	2452
uitkering (werkloosheid)	1	1380	1	1683
uitkering (bijstand)	7	1528	3	1917
uitkering (arbeidsongeschikt)	4	994	4	1040
uitkering (overig)	1	1343	1	1753
pensioen	12	1431	15	1675
scholier/student	22	1064	21	1874
overig	13	1042	11	1731

Bron: CBS (SSB'08) SCP-bewerking

Concluderend zien we, en dat zal geen verbazing wekken, dat de sociaaleconomische positie van aandachtswijken ongunstiger is dan die van andere stedelijke woonbuurten, zowel naar huishoudinkomsten als naar sociaaleconomische categorie. De ontwikkelingen die we hebben gesignaleerd, verschillen echter maar in beperkte mate tussen de aandachtswijken en de andere buurten.

Sociaaleconomische categorie: een toelichting

De sociaaleconomische categorie (sec) van een persoon is gebaseerd op het bovengenoemde fiscaal loon, waarbij de belangrijkste inkomstenbron bepalend is. Als er geen inkomstenbron bekend is, bijvoorbeeld bij mensen die van hun vermogen of andere niet gemeten inkomsten leven, dan wordt het individu tot de categorie 'overig' (lees: geen gemeten inkomstenbron) gerekend. Kinderen tot vier jaar vallen automatisch in de categorie 'overig' en 4-17-jarigen behoren altijd tot de categorie scholier/student. Bewoners ouder dan 17 jaar met als belangrijkste inkomstenbron de studiefinanciering behoren uiteraard ook tot de categorie scholier/student. Een persoon kan meerdere bronnen van inkomsten hebben. Zo kan een persoon in loondienst zijn en tegelijkertijd een arbeidsongeschiktheidsuitkering ontvangen. De bron met de hoogste inkomsten is bepalend tot welke sec een persoon wordt gerekend. Dit betekent dat als we kijken naar veranderingen in de sec, we alleen weten of de belangrijkste inkomstenbron is veranderd.

3.3 Sociale stijgers en dalers in de wijk

Hoewel de wijkontwikkelingen die we hebben laten zien in de vorige paragraaf beperkt zijn geweest in de periode 1999-2008, kan achter deze relatieve stabiliteit toch een aanzienlijke individuele dynamiek plaatsvinden. Inkomstenveranderingen en veranderingen in de sociaaleconomische categorie bij de bewoners kunnen tot veranderingen op het niveau van de wijk leiden, maar dat hoeft niet zo te zijn. Inkomststijgingen bij sommige huishoudens kunnen immers samengaan met inkomstendalingen bij andere huishoudens.

Naar aanleiding van het beleid zijn we geïnteresseerd in de groep met veranderingen in de inkomsten en de sociaaleconomische categorie, en met name in de groep sociale stijgers. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk is aangegeven, wordt aan deze groep stijgers een belangrijke plaats toegekend in met name aandachtswijken. Zij zouden als rolmodel kunnen fungeren voor andere wijkbewoners met een lage sociaaleconomische positie (zie ook § 1.3). Recent Nederlands onderzoek bevestigt het idee van de grote stad als springplank (De Vries et al. 2006b; Harts 2008). In deze studie bekijken we of de mogelijkheid tot sociale stijging in de aandachtswijken op eenzelfde niveau ligt als in de andere wijken en of dit het afgelopen decennium is veranderd. Uiteraard kijken we ook naar de sociale dalers.

In dit onderzoek spreken we van een sociale stijger als de huishoudkern een substantiële inkomststijging doormaakt of als iemand vanuit een uitkeringssituatie een betaalde baan krijgt (in loondienst of als zelfstandige). Om zicht te krijgen op de individuele veranderingen (de selectieve migratie komt in de volgende paragraaf aan de orde), concentreren we ons op bewoners die binnen hun wijk zijn blijven wonen: dat zijn mensen die in de periode van een jaar niet zijn verhuisd (blijvers) of binnen hun wijk zijn verhuisd (doorstromers). We kijken hierbij niet naar de vertrekkers en de vestigers omdat deze het beeld van de autonome individuele sociaaleconomische dynamiek in de wijk verstoren. Deze groepen zijn relevant voor het tweede mechanisme dat later in dit hoofdstuk aan de orde komt (§ 3.4).

3.3.1 Inkomstenverandering

We kijken eerst naar de mate waarin bewoners in de periode 2007-2008 een substantiële inkomstenverandering hebben doorgemaakt. We spreken hiervan als de gestandaardiseerde huishoudmaandinkomsten minimaal 5 percentielen zijn toegenomen. We hebben ervoor gekozen te spreken van een sociale stijger als iemand een inkomststijging heeft ten opzichte van andere Nederlanders (een relatieve stijging i.p.v. een absolute stijging; zie ook kader in § 3.2). Een vergelijkbare definitie hanteren we voor een substantiële daling in inkomsten (afname van de gestandaardiseerde huishoudmaandinkomsten met minimaal 5 percentielen). Als er een geringere stijging of daling heeft plaatsgevonden, noemen we dit geen verandering.⁴

Tabel 3.3

Sociale stijging in termen van gestandaardiseerd huishoudmaandinkomsten (mediaan), 2007-2008 (in procenten en euro's)

	aandachtswijken				overige stedelijke woonbuurten			
	blijvers N = 638.600		doorstromers N = 18.600		blijvers N = 3.960.200		doorstromers N = 91.100	
	(in %)	(in €)	(in %)	(in €)	(in %)	(in €)	(in %)	(in €)
daling in inkomsten	17	- 428	23	- 561	16	- 447	23	- 694
geen inkomstenverandering	61	59	43	58	64	76	45	72
stijging in inkomsten	19	547	27	748	19	571	27	794
inkomsten onbekend	3	n.v.t.	8	n.v.t.	1	n.v.t.	5	n.v.t.

Bron: CBS (SSB '07-'08) SCP-bewerking

Ruim 20% van de bewoners (die zowel in 2007 als in 2008 in dezelfde wijk woonde) is substantieel in huishoudinkomsten gestegen (tabel 3.3). Dat aandeel ligt onder de doorstromers (27%) hoger dan onder de blijvers (19%) en verschilt niet tussen aandachtswijken en de andere woonbuurten. Wel zien we dat de omvang van de inkomstenstijging in de aandachtswijken iets geringer is dan in de rest van de wijken. Bovendien is deze stijging in beide typen wijken voor de doorstromers aanzienlijk hoger dan voor de blijvers. Bij bijna 20% van de bewoners dalen de inkomsten substantieel: ook hierbij zien we geen verschillen tussen de aandachtswijken en de andere wijken. De mate van inkomstendaling verschilt wel: in aandachtswijken is deze geringer dan in de overige stadsbuurten. Verder zien we dat inkomstendaling vaker voorkomt bij doorstromers dan bij blijvers en dat de mate van daling bij de doorstromers ook hoger is dan bij de blijvers. Ook over een langere periode (1999-2008) zien we deze patronen (bijlage F.3). We mogen dus concluderen dat zowel de aandachtswijken als de andere wijken kunnen fungeren als een springplank voor haar bewoners.

3.3.2 Verandering in sociaaleconomische categorie

Naast sociale stijging door inkomstengroei, kan ook sprake zijn van sociale stijging doordat bewoners vanuit een uitkeringspositie een betaalde baan krijgen (in loondienst of als zelfstandige). Door per individu de sociaaleconomische categorie te vergelijken tussen twee opeenvolgende jaren (bv. 2007 en 2008), kunnen we nagaan of sprake is van sociale stijging (of daling). We concentreren ons daarbij opnieuw op de bewoners die binnen de wijk zijn blijven wonen (tabel 3.4). Het eerste dat opvalt, is dat er weinig veranderingen plaatsvinden in de sociaaleconomische categorie waar bewoners toe behoren. Het aandeel bewoners dat vanuit een uitkeringspositie naar een betaalde baan gaat is klein, namelijk 1%. Het aandeel bewoners dat de omgekeerde weg bewandeld, namelijk van werk naar uitkering, is eveneens 1%. Er is geen verschil tussen aandachtswijken en andere stedelijke woonbuurten. Ook zijn er nauwelijks verschillen tussen blijvers en doorstromers. We zien deze patronen over de hele periode van 1999 tot en met 2008

(bijlage F.4). In tegenstelling tot inkomstenverandering zien we dus weinig individuele dynamiek tussen de werk- en de uitkeringscategorie.

Tabel 3.4

Sociale stijging in termen van sociaaleconomische categorie, 2007-2008 (in procenten)

	aandachtswijken		overige stedelijke woonbuurten	
	blijvers	doorstromers	blijvers	doorstromers
stabiel werk	34	35	42	44
stabiel uitkering	12	12	7	7
van betaald werk naar uitkering	1	1	1	1
van uitkering naar betaald werk	1	1	1	1
overige veranderingen	51	50	49	47

Bron: CBS (SSB'07-'08) SCP-bewerking

3.3.3 Langetermijnblijvers

In de voorgaande subparagrafen hebben we steeds de veranderingen van bewoners in een periode van een jaar bekeken. Het is mogelijk dat de bevindingen anders zijn als we kijken naar de sociale stijging bij de 'harde kern' van bewoners. Is er een groep die nauwelijks vooruitgang kent en misschien genoodzaakt is in hun wijk te blijven wonen? Van alle bewoners die in 1999 in een aandachtswijk woonden (en de hele periode 1999-2008 in Nederland hebben gewoond), woont 32% in 2008 nog steeds in dezelfde woning. In de andere stedelijke woonbuurten is dat 41%. De 'harde kern' in aandachtswijken is dus beduidend kleiner dan in de andere wijken. De harde kern in de aandachtswijken behoort echter aanzienlijk vaker tot de lage-inkomstengroep: 55% kan tenminste een gedeelte van de periode 1999-2008 tot de lage inkomstengroep worden gerekend. In de overige buurten is dat 33%. Het aandeel van de kern waarvan de inkomsten tussen 1999-2008 in minimaal één jaar significant zijn toegenomen verschilt nauwelijks tussen de wijken (70% in de aandachtswijken en 72% in de andere buurten). Onder een vergelijkbaar aandeel vindt in deze periode in beide typen wijken op enig moment een daling van de inkomsten plaats.

Wat veranderingen in de sociaaleconomische positie betreft, laten aandachtswijken deels een ongunstig beeld zien. Van alle blijvers in deze wijken heeft bijna 10% alle jaren een uitkering terwijl dit in de andere stedelijke wijken minder dan 5% betreft. De verschillen in de transities van uitkering naar werk en van werk naar uitkering onder de blijvers verschillen dan weer niet naar type wijk.

Deze bevindingen sluiten dus aan op de hierboven gepresenteerde resultaten gebaseerd op een periode van 1 jaar. De conclusie is dan ook dat het proces van sociale stijging zich in vergelijkbare mate voordoet in aandachtswijken als in andere stedelijke woonbuurten. De stijgingsfunctie van aandachtswijken (de mogelijkheid van individuele bewoners om er in sociaaleconomisch opzicht op vooruit te gaan) lijkt op basis van onze resultaten dan ook niet onder druk te staan.

3.4 Selectieve in- en uitstroom van wijkbewoners

De bevolkingssamenstelling in een wijk kan dus wijzigen door een sociaaleconomische verandering van de zittende bevolking en doordat er andere mensen in de wijk gaan wonen. Als de groep die de wijk verlaat een andere sociaaleconomische positie heeft dan de groep die instroomt, is er sprake van selectieve migratie. Het proces van selectieve migratie kan een belangrijke functie vervullen wanneer wijken als springplank fungeren. In zogenoemde starterswijken is het gebruikelijk dat de kenmerken van de vertrekkers verschillen van die van de vestigers. In deze wijken (vaak aan de onderkant van de woningmarkt) vestigen zich jonge mensen aan het begin van hun wooncarrière. Zij blijven hier een aantal jaar wonen en maken in die tijd een sociaaleconomische stijging door. Vervolgens verlaten ze de wijk, onder meer vanwege gezinsvorming en gezinsuitbreiding (zie ook hoofdstuk 4). Deze vertrekkers worden dan wederom opgevolgd door jonge mensen die een vergelijkbare ontwikkeling doormaken.

3.4.1 Beeld van vertrekkers en vestigers

Jaarlijks verhuist in Nederland ongeveer 9% van de bevolking. In de G31 ligt dit hoger, namelijk 12%. In figuur 3.2 hebben we de verhuisdynamiek in de stedelijke woonbuurten in de G31 grafisch weergegeven (zie ook bijlage F.5). De grootste groep bewoners (88%) verhuist niet. Daarnaast is er een kleine groep van ruim 2% die wel verhuist, maar dit binnen de wijk doet (doorstromers). De overige 10% vertrekt uit de wijk en blijft voor het merendeel binnen de gemeente wonen. In de aandachtswijken ligt het aandeel vertrekkers (12%) iets hoger dan in de andere wijken (10%). Vertrekkers uit aandachtswijken blijven ook iets vaker binnen de eigen gemeenten wonen.

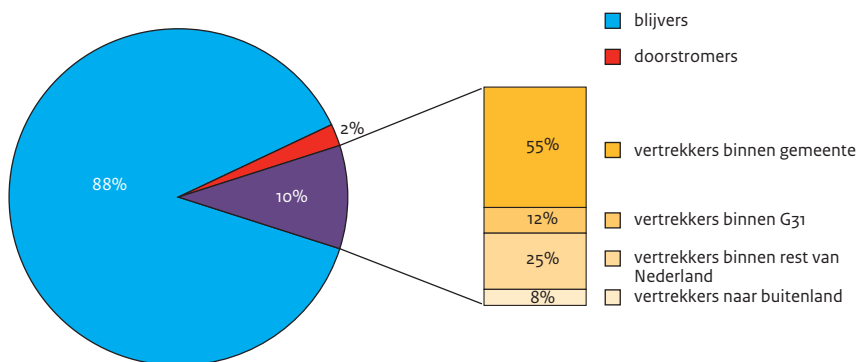
Voor de meeste bewoners die een wijk verlaten, zullen ook weer nieuwe bewoners in de plaats komen (vestigers). Van alle vestigers in de stadswijken van de G31 komt het grootste deel uit de gemeente zelf. Verder zijn er aanzienlijke verschillen binnen de groep vestigers die van buiten de gemeente komt. Zo is in de aandachtswijken 16% van de vestigers immigrant, terwijl dat in de andere wijken 13% is. Aandachtswijken spelen, mede vanwege de aanwezigheid van betaalbare woonruimte en de aanwezigheid van landgenoten, een belangrijke rol voor de immigranten (Zorlu en Mulder 2008; Permentier en Wittebrood 2011).

Over een langere periode blijkt in de aandachtswijken de dynamiek groter te zijn dan in de andere wijken. Rond de 68% van de bewoners die in 1999 in de aandachtswijken woonden, is tussen 1999 en 2008 uit de wijk verhuisd, tegenover 59% in de andere wijken.⁵ De stabiliteit van de aandachtswijken is daarmee duidelijk lager. Wanneer de aandachtswijk als springplank fungeert, hoeft deze hogere verhuismobiliteit niet als een probleem te worden gezien. In sommige studies worden echter ook nadelige effecten geconstateerd, bijvoorbeeld op de leefbaarheid en de zelfredzaamheid van bewoners (Sampson et al. 1997; Blokland-Potters 1998). Er zouden minder makkelijk sociale contacten tussen bewoners ontstaan (wat een voorwaarde voor uitwisseling van hulpbronnen

en kennis is), het onderling vertrouwen en de publieke familiariteit is geringer en bewoners zullen zich minder snel inzetten voor de leefbaarheid van hun wijk.

Figuur 3.2

Verhuisdynamiek in de stedelijke woonbuurten^a, 2007-2008

a Exclusief overleden en administratief afgevoerde personen.

Bron: CBS (SSB'07-'08) SCP-bewerking

3.4.2 Selectieve verhuisstromen?

De vraag is nu of de vertrekkers een selectieve groep bewoners vormen (in vergelijking met blijvers en doorstromers) en of de vertrekkers verschillen van de vestigers. We zullen de verschillende groepen vergelijken op hun sociaaleconomische positie en op de veranderingen die ze daarin hebben meegemaakt.

Vertrekkers vergeleken met blijvers en doorstromers

In tabel 3.5 hebben we voor de verschillende inkomstengroepen en de veranderingen in sociaaleconomische positie het aandeel blijvers, doorstromers en vertrekkers aangegeven. Doorstromers zijn relatief meer oververtegenwoordigd in de lage-inkomstengroep dan blijvers en vertrekkers. In de aandachtswijken zien we relatief veel huishoudens uit de lage inkomstengroep onder de doorstromers en relatief veel huishoudens uit de hoge inkomstengroep onder de vertrekkers. De verschillen zijn echter relatief gering. In de andere stedelijke woonbuurten zien we een vergelijkbaar patroon, waarbij de verschillen duidelijker zijn: bij de doorstromers en vertrekkers zijn de huishoudens met een laag inkomen behoorlijk oververtegenwoordigd. Vooral de huishoudens uit de hoge inkomstengroep zien we relatief weinig onder de doorstromers.

Tabel 3.5

Aandeel blijvers, doorstromers en vertrekkers in aandachtswijken en overige stedelijke woonbuurten naar sociaaleconomische positie en verandering daarin, 2007-2008 (in procenten)

	aandachtswijken			overige stedelijke woonbuurten		
	door- blijvers	door- stromers	vertrekkers	door- blijvers	door- stromers	vertrekkers
laag (0% t/m 20%)	36	42	37	19	36	26
midden (20% t/m 80%)	53	49	48	58	53	49
hoog (80% t/m 100%)	9	6	10	22	9	21
inkomsten onbekend	2	3	5	1	2	3
daling in inkomsten	17	23	23	16	23	25
geen inkomstenverandering	61	43	35	64	45	36
stijging in inkomsten	19	27	34	19	27	33
inkomstenverandering onbekend	3	8	8	1	5	5
stabiel werk	34	35	41	42	44	47
stabiel uitkering	12	12	7	7	7	5
van betaald werk naar uitkering	1	1	2	1	1	1
van uitkering naar betaald werk	1	2	1	1	1	1
overige veranderingen	51	50	49	49	47	46

Bron: CBS (SSB'07-'08) SCP-bewerking

Een verandering in inkomsten gaat vaak gepaard met een verhuizing: we zien namelijk onder degenen die binnen de wijk verhuizen en degenen die de wijk verlaten een relatief groot aandeel met een inkomstdaling of inkomstenstijging. Mogelijk komt dit door ontwikkelingen in de huishoudenssamenstelling (bv. samenwonen, scheiden). Dit wijst erop dat verhuizing (voor een groep mensen) mede het gevolg is van een toename of afname van financiële bronnen. In het geval van inkomstenstijging biedt dit de mogelijkheid de woonambitie (zoals een grotere woning van een goede bouwkwiteit) te realiseren door te verhuizen (zie Clark en Dieleman 1996; Clark et al. 2006). Interessant is dat we hier dezelfde patronen tegenkomen in de aandachtswijken en de andere buurten, wat impliceert dat we met een generiek (in plaats van een plaatsspecifiek) proces te maken hebben. Ook bij veranderingen in arbeidsmarktpositie valt op dat de patronen tussen de wijken vergelijkbaar is. Onder de vertrekkers zijn bewoners met stabiel werk oververtegenwoordigd en de bewoners met een stabiele uitkering ondervertegenwoordigd. Deze eerste groep heeft door de stabiele economische positie meer mogelijkheden op de woningmarkt dan de laatstgenoemde groep (Rossi 1955). We kunnen dus concluderen dat bewoners die de buurt verlaten wat betreft inkomstenniveau en inkomstenontwikkeling een selectieve groep zijn in vergelijking met degenen die in de buurt blijven wonen. Daarbij valt wederom op dat de aandachtswijken een vergelijkbaar patroon laten zien als de overige stedelijke woonbuurten.

Selectieve migratie naar inkomsten

Nu we weten dat een selectieve groep bewoners de buurt verlaat, is de vraag of daar net zo'n selectieve groep voor terugkomt of dat de vertrekkers en de vestigers onderling van elkaar verschillen, zoals we eigenlijk verwachten. Het is immers een veelgehoorde gedachte dat vooral de middenklasse en de sociale stijgers de aandachtswijken verlaten en dat daar een lagere-inkomstengroep voor terugkomt.

Opvallend is dat de vestigers slechts in geringe mate verschillen van de vertrekkers (tabel 3.6). Zowel in de aandachtswijken als in de andere wijken zien we dat onder de vestigers de lage-inkomstengroep omvangrijker is dan onder de vertrekkers, maar in de periode 2007-2008 waren deze verschillen bijzonder gering. In andere jaren waren zij iets groter (bijlage F.6). Deze beperkte selectieve migratie heeft dus weinig invloed op de sociaal-economische positie van de wijk als geheel. Opmerkelijk is bovendien dat de mate van selectieve migratie nauwelijks verschilt tussen de aandachtswijken en de andere buurten. Vaak wordt immers verondersteld dat die in aandachtswijken veel hoger ligt.

Tabel 3.6

Sociaaleconomische positie van vestigers en vertrekkers in aandachtswijken en overige stedelijke woonbuurten, 2007-2008 (in procenten)

	vestigers		vertrekkers	
	totaal	wv. immigranten	totaal	wv. emigranten
aandachtswijken (N =)	91.065	14.126	88.519	6.645
laag (0% t/m 20%)	39	52	38	52
midden (20% t/m 80%)	46	32	47	33
hoog (80% t/m 100%)	9	4	10	9
inkomsten onbekend	6	12	5	7
overige stedelijke buurten (N =)	453.112	57.591	425.798	34.010
laag (0% t/m 20%)	31	48	27	39
midden (20% t/m 80%)	46	28	47	31
hoog (80% t/m 100%)	19	14	22	25
inkomsten onbekend	4	10	4	6

Bron: CBS (SSB'07-'08) SCP-bewerking

Selectieve migratie naar sociale stijgers en dalers

Hoe zit het met de selectieve migratie als we de veranderingen in de sociaaleconomische positie bekijken.⁶ De verschillen tussen de vertrekkers en vestigers zijn opnieuw beperkt (tabel 3.7), maar lijken wel omvangrijker dan wanneer we kijken naar inkomstengroep. De bewoners zonder inkomstenverandering en de stijgers zijn iets oververtegenwoordigd onder de vertrekkers, terwijl de dalers oververtegenwoordigd zijn onder de vestigers. Op wijkniveau betekent dit een ondersteuning voor het idee van de stadswijk (ongeacht of het een aandachtswijk is of niet) als springplank waar sociale stijgers de wijk verlaten en een lagere-inkomstengroep (inclusief sociale dalers) zich vestigt.

Wanneer we kijken naar veranderingen in arbeidsmarktpositie, zien we dat bewoners met stabiele inkomsten uit arbeid iets oververtegenwoordigd zijn onder de vertrekkers. Opnieuw vinden we slechts geringe verschillen tussen de aandachtswijken en de andere buurten.

Tabel 3.7

Verandering in sociaaleconomische positie van vestigers en vertrekkers in aandachtswijken en overige stedelijke woonbuurten (exclusief immigranten en emigranten), 2007-2008 (in procenten)

	aandachtswijken		overige stedelijke woonbuurten	
	vestigers N = 76.939	vertrekkers N = 81.874	vestigers N = 395.521	vertrekkers N = 391.788
daling in inkomsten	30	23	30	25
geen inkomstenverandering	30	35	33	36
stijging in inkomsten	32	34	31	33
inkomstenverandering onbekend	9	8	6	5
stabiel werk	40	41	45	47
stabiel uitkering	7	7	5	5
van betaald werk naar uitkering	1	1	1	1
van uitkering naar betaald werk	2	2	1	1
overige veranderingen	51	49	48	46

Bron: CBS (SSB'07-'08) SCP-bewerking

3.4.3 Bestemming van de verhuizers

Naast de vraag of er sprake is van selectieve migratie, is ook de vraag interessant waar de verschillende inkomstengroepen onder de vertrekkers naartoe verhuizen. Is het bijvoorbeeld zo dat de midden- en hoge-inkomstengroepen de aandachtswijken inruilen voor niet-aandachtswijken, terwijl de lage-inkomstengroep uit een aandachtswijk naar een andere aandachtswijk verhuist? En is dit patroon afhankelijk van de herkomstwijk? Ten eerste valt hier op dat de bestemmingskeuze van de lage-inkomstengroep niet sterk verschilt van die van de middeninkomstengroep maar wel van die van de hoge-inkomstengroep (tabel 3.8). Deze laatste groep verhuist (ongeacht herkomstwijk) veel minder vaak naar aandachtswijken dan de eerstgenoemde groep. De hoge-inkomstengroep verhuist van alle groepen het vaakst naar een buurt in de rest van Nederland, wellicht naar een van de meer suburbane woongebieden. Een dergelijke verhuizing houdt waarschijnlijk in dat men naar een kwalitatief veel betere buurt verhuist. De lage- en middeninkomstengroepen verhuizen – zowel vanuit een aandachtswijk als uit andere wijken – vaker naar aandachtswijken dan de hoge-inkomstengroep.

Tabel 3.8

Bestemming van verhuizers vanuit de aandachtswijken en overige stedelijke woonbuurten in de G31 naar sociaaleconomische positie, 2007-2008 (in procenten)

	inkomsten- groep	door- stroom	naar aandachts- wijk	naar overige woonbuurten in G31	naar overige woonbuurten in rest van Nederland	naar buiten- land	totaal
aandachtswijk	laag	19	23	36	14	8	100
	midden	18	21	38	19	4	100
	hoog	11	13	43	27	6	100
	onbekend	19	22	37	15	8	100
overige stedelijke							
woonbuurt	laag	17	9	47	18	10	100
	midden	19	7	48	21	4	100
	hoog	15	4	46	27	8	100
	onbekend	16	9	45	19	10	100

Bron: CBS (SSB '07-'08) SCP-bewerking

Ten tweede valt op dat bewoners uit aandachtswijken, ongeacht hun sociaal-economische positie, veel vaker naar andere aandachtswijken verhuizen dan bewoners uit de overige stedelijke woonbuurten. Zo verhuist van de middeninkomstengroep uit de aandachtswijken 21% naar een andere aandachtswijk, terwijl dit in de overige woonbuurten 7% betreft.

Het is duidelijk dat de nieuwe bestemmingswijk verschilt tussen inkomstengroepen. Uiteraard kan een verhuizing naar een andere aandachtswijk voor het individuele huishouden gunstig uitpakken: wellicht verhuizen ze naar een rustiger deel in een aandachtswijk, met betere voorzieningen of minder leefbaarheidsproblemen of naar een grotere of zelfstandige woning die daar vrijkomt. Ook kan de verhuizing een verbetering van de woningkwaliteit met zich meebrengen. Op individueel of huishoudniveau kan dus wel degelijk vooruitgang kan worden geboekt, maar op het niveau van de wijken lijkt wat betreft de bevolkingssamenstelling niet veel te veranderen onder invloed van verhuisstromen.

3.5 Selectieve migratie en etnische herkomst

In de voorgaande paragraaf hebben we stilgestaan bij de vraag in hoeverre er sprake is van selectieve migratie naar inkomsten van bewoners. Uit eerdere studies is bekend dat hierbij ook de etnische herkomst van bewoners van belang is (Bolt et al. 2008). We gaan daarom na of de selectieve migratie naar inkomsten verschilt tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten.

Het aandeel niet-westerse migranten is sterk oververtegenwoordigd in de lage-inkomstengroep en deze oververtegenwoordiging is het grootst in de aandachtswijken (bijlage F.7). Zo behoort in 2008 49% van de niet-westerse migranten in de aandachtswijken tot de lage-inkomstengroep, terwijl dit onder de autochtone Nederlanders 24% is.

Het is onder meer door deze relatief lage inkomsten dat de niet-westerse migranten zijn aangewezen op de minder aantrekkelijke delen van de woningmarkt, zoals in de aandachtswijken aanwezig (Bolt et al. 2008). Toch hebben met name de niet-westerse migranten een relatief sterke binding met hun wijk (Kullberg et al. 2009). We zien dit ook terug door het hogere aandeel doorstromers binnen de buurt onder de niet-westerse migranten.

Hierboven hebben we laten zien dat vestigers – in zowel de aandachtswijken als de andere buurten – een minder sterke sociaaleconomische positie hebben dan de vertrekkers. De verschillen waren echter gering. Wanneer we een onderscheid maken tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten, zien we dit algemene patroon vooral onder de autochtone Nederlanders: de lage-inkomstengroep neemt in alle stedelijke woonbuurten onder invloed van verhuizingen toe en de midden- en hoge-inkomstengroepen kennen een afname (bijlage F.8). Dit patroon is sterker aanwezig in de aandachtswijken. De niet-westerse migranten laten sinds een aantal jaren echter een ander beeld zien. In de aandachtswijken is de lage-inkomstengroep oververtegenwoordigd onder de vertrekkers, terwijl de midden- en hoge-inkomstengroepen zich juist vaker vestigen. Mogelijk, maar dit moet in vervolgonderzoek nader bestudeerd worden, verhuist de lage-inkomstengroep onder de niet-westerse migranten naar huurwoningen in groeikernen of andere lage-inkomstewijken in de stad en verhuist de etnische middenklasse naar nieuwe koopwoningen in de aandachtswijk. We zien dus dat de autochtone middenklasse langzaam vervangen wordt door de middenklasse met een niet-westerse achtergrond, waardoor in sociaaleconomisch opzicht de aandachtswijken redelijk stabiel blijven. De westerse migranten kennen een patroon dat overeenkomt met dat van autochtone Nederlanders. Wel zien we bij de eerstgenoemde groep in de meest recente jaren een zeer sterke toename van de lage-inkomstengroep bij de vestigers. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de komst van Midden- en Oost-Europese werkmigrant die na het openstellen van de EU-grenzen in 2006 is toegenomen (bijlage F.8).

Kijken we naar de verhuisbestemming van de verschillende groepen, dan zien we dat het merendeel van de autochtone Nederlanders hun aandachtswijk verruilt voor een niet-aandachtswijk (voor alle inkomstengroepen; bijlage F.9). Autochtone Nederlanders die vanuit een niet-aandachtswijk verhuizen doen dat zelden naar een aandachtswijk. Het patroon van de niet-westerse migranten is anders. Zij verhuizen vanuit hun aandachtswijk relatief vaak naar een andere woning binnen dezelfde wijk of naar een andere aandachtswijk (voor vergelijkbare bevindingen zie Uunk en Dominguez Martinez 2002). Dit geldt vooral voor de migranten uit de lage- en middeninkomstengroepen. Niet-westerse migranten blijven bovendien relatief vaak binnen de G31 wonen. De niet-westerse migranten uit de hoge-inkomstengroep verhuizen vaker naar een niet-aandachtswijk en verlaten vaker de grote steden.

3.6 Tot slot

In dit hoofdstuk zijn we nagegaan in welke mate de sociaaleconomische positie van buurten is gewijzigd door een verandering in de sociaaleconomische positie van individuele bewoners en door een selectieve in- en uitstroom van bewoners. Met name

bij aandachtswijken wordt verondersteld dat sprake is van een verslechtering van de sociaaleconomische positie ten opzichte van andere stedelijke woonbuurten. Hierdoor zouden de mogelijkheden tot sociale stijging in de aandachtswijken achterblijven. Ook selectieve migratie waarbij de middenklasse de aandachtswijken verlaat en de lage-inkomstengroep de wijk instroomt en achterblijft zou kunnen leiden tot een neerwaartse spiraal.

In dit hoofdstuk hebben we laten zien dat de afgelopen tien jaar de onderlinge verschillen tussen de aandachtswijken en andere buurten beperkt is veranderd. We zien een grote stabiliteit in de bevolkingssamenstelling. In zowel de aandachtswijken als de andere stedelijke woonbuurten is in geringe mate sprake van selectieve migratie: de vertrekkers worden 'vervangen' door nieuwe bewoners (vestigers) waarbij de vertrekkers een iets hogere sociaaleconomische positie hebben dan de vestigers. De migratie is wel op een andere manier selectief, namelijk naar etnische herkomst. Zo blijkt dat onder de autochtone Nederlanders de midden- en hogere-inkomstengroepen relatief vaak de wijk verlaten en dat daar bewoners uit de lage-inkomstengroep voor in de plaats komen. Onder de niet-westerse migranten is dit patroon de laatste jaren juist omgekeerd: het is de middenklasse (en in mindere mate de hoge-inkomstengroep) die in de aandachtswijken komt wonen en het zijn de huishoudens uit de lage-inkomstengroep die de wijk relatief vaak verlaten.

Het functioneren van stadswijken als springplank betekent dat, naast selectieve migratie, de bewoners hun sociaaleconomische positie kunnen verbeteren. We hebben laten zien dat het aandeel sociale stijgers (rond de 20%) in de aandachtswijken ongeveer even groot is als in andere buurten. We hebben dan ook geen aanwijzingen gevonden dat de mogelijkheden tot sociale stijging in de aandachtswijken veel geringer zouden zijn. Ook hebben we geen indicatie gevonden dat de mogelijkheden tot sociale stijging de afgelopen tien jaar zijn afgenomen. Wel zien we dat het aandeel bewoners dat langdurig tot de lage-inkomstengroep behoort in de aandachtswijken hoger ligt dan in de andere wijken. De zorg dat er in aandachtswijken nauwelijks mogelijkheden zijn tot sociale stijging en dat er sprake is van selectieve migratie waarbij de middenklasse massaal de wijk verlaat, wordt in ons hoofdstuk dus niet ondersteund. De omvang van de middeninkomstengroep in de aandachtswijken is vrij stabiel en de vertrekkende middeninkomstengroep wordt voor een groot deel opgevolgd door bewoners die in sociaaleconomisch opzicht vergelijkbaar zijn.

Onze bevindingen roepen echter nog wel wat vragen op. Zo blijft onduidelijk of de hogere verhuisdynamiek in de aandachtswijken ook van invloed is op de onderlinge contacten tussen de inkomstengroepen en mogelijk op die manier nadelig uitwerkt voor de stijgingskansen van de lage-inkomstengroep. Een ander punt van aandacht is de soms omvangrijke herstructurering in wijken. Binnen ons onderzoek waren we niet in de gelegenheid de verhuisstromen die als gevolg van herstructurering plaatsvinden te onderscheiden van de reguliere verhuizingen (zie hierover Permentier et al. 2010). Dit kan – met name bij herstructurering waar huurwoningen zijn gesloopt en vervangen door koopwoningen – wel invloed hebben op de omvang van de selectieve migratie. Op basis van onze bevindingen kunnen we concluderen dat de sociaaleconomische positie van aandachtswijken nauwelijks is veranderd ten opzichte van de andere stedelijke

woonbuurten. De effecten van individuele sociale stijging en daling, alsmede van de selectieve migratie, op de sociaaleconomische positie van wijken is beperkt. Onder de vrij stabiele bevolkingssamenstelling in buurten schuilt echter een veel grotere individuele dynamiek.

Noten

- 1 Het proces van *filtering down* (achteruitgaan) van wijken gaat hand in hand met een *filtering up* (betere woonomgeving) voor huishoudens.
- 2 De tegenhanger van de springplank is de wijk als valkuil of afvoerputje. Steden en specifieke wijken kennen een instroom van sociaaleconomisch zwakke groepen en die maken in deze wijken geen sociaaleconomische stijging door en vertrekken evenmin uit deze wijken.
- 3 De analyses zijn verricht op het niveau van individuele personen, inclusief kinderen. Personen die binnen een jaar op een van de twee momenten tot een institutioneel huishouden behoren (bv. personen die in een verzorgings- of verpleeghuis of een psychiatrisch ziekenhuis wonen) zijn buiten de analyses gehouden.
- 4 We maken gebruik van de gestandaardiseerde huishoudinkomsten. Dat betekent dat we de totale inkomsten van de huishoudkern optellen en delen door een equivalentiefactor die staat voor de huishoudsamenstelling. Een stijging (of daling) in de gestandaardiseerde huishoudinkomsten kan dus verschillende redenen hebben. Globaal zijn er twee mogelijkheden voor een inkomstenstijging: het verkrijgen van (beter) betaald werk en een verandering in de huishoudsamenstelling (waarbij de equivalentiefactor wijzigt). Om een indruk te krijgen van de mate waarin inkomstenverandering gezien kan worden als sociale stijging zoals bedoeld in het krachtwijkenbeleid, zijn we nagegaan bij welk aandeel van de huishoudens de inkomstenverandering samenvalt met een verandering in de equivalentiefactor. Bij bijna driekwart van de sociale stijgers blijkt dat de omvang van het huishouden (gemeten aan de hand van de equivalentiefactor) niet is veranderd. Het gaat hier om bewoners waar daadwerkelijk een stijging van inkomsten heeft plaatsgevonden (bijvoorbeeld door een loonsverhoging). Bij iets meer dan een kwart van de sociale stijgers is wel sprake geweest van een verandering in de omvang van het huishouden. Zo zijn bij 12% van alle sociale stijgers de huishoudinkomsten toegenomen doordat ze zijn gaan samenwonen (de equivalentiefactor is dan toegenomen). Ook is bij 15% van de stijgers de inkomsten toegenomen doordat partners uit elkaar zijn gegaan of kinderen het huis hebben verlaten (de equivalentiefactor is dan afgenomen). De conclusie is dus dat bij het grootste deel van de stijgers een daadwerkelijke stijging van inkomsten heeft plaatsgevonden.
- 5 Het betreft hier het aandeel ten opzichte van de bevolking in de desbetreffende wijken in september 1999, die de gehele periode 1999-2008 in Nederland hebben gewoond.
- 6 Omdat het hier om veranderingen gaat – en we dus op twee momenten over gegevens moeten beschikken – zijn de immigranten en emigranten niet opgenomen. Het gaat dus om vertrekkers en vestigers die binnen Nederland verhuizen.

4 Buurtbinding en verhuismotieven¹

4.1 Motieven van bewoners

Binnen het krachtwijkenbeleid is een van de beleidsdoelen om sociale stijgers en middenklassehuishoudens te behouden voor de aandachtswijken. We hebben in de vorige hoofdstukken gezien dat deze bewoners de aandachtswijken zeker niet massaal verlaten en dat degenen die wel de wijk verlaten veelal vervangen worden door vergelijkbare bewoners.

Toch is het niet vanzelfsprekend dat sociale stijgers en middenklassehuishoudens in de aandachtswijken willen (blijven) wonen. Een 'ijzeren wet' op de woningmarkt is immers dat sociale ongelijkheden zich vertalen in ruimtelijke ongelijkheden en dat carrière op de arbeidsmarkt zich vaak vertaalt in het maken van een carrièrestap op de woningmarkt. Daarbij gaat het meestal niet alleen om een verbetering van de woning maar vaak ook om een kwaliteitsstap in de woonomgeving, die juist in arme wijken doorgaans te wensen over laat (Clark et al. 2006). Volgens deze 'ijzeren wet' zouden sociale stijgers en middenklassehuishoudens uit aandachtswijken dus vroeg of laat geneigd zijn hun sociale positie te verzilveren door naar een betere buurt te verhuizen. Amerikaanse en Britse onderzoekers laten zien dat een specifieke groep middenklassehuishoudens zichzelf een stedelijke identiteit zou toeschrijven, maar in toenemende mate alleen de lusten en niet de lasten van het stedelijke leven zou willen dragen. Deze stedelijke middenklasse zou zich steeds meer distantiëren van gemarginaliseerde groepen in de stad door zich terug te trekken in middenklasse-enclaves in diezelfde stad (Atkinson 2006; Butler en Robson 2003). Dit proces van *disaffiliation* komt volgens Savage et al. (2005) voort uit de behoefte van de stedelijke middenklasse om zich door middel van hun woonomgeving te onderscheiden van anderen. De stedelijke middenklasse zou zich dus niet willen associëren met wijken met een slechte reputatie; zelfsegregatie van middenklassehuishoudens zou de drijvende kracht vormen achter processen van segregatie.

De aanwezigheid van de sociale stijgers en de middenklassehuishoudens in de aandachtswijken past niet bij het hierboven geschetste beeld van een stedelijke middenklasse die zich ruimtelijk terugtrekt. Een vraag die opkomt is hoe we dit 'atypische' gedrag kunnen duiden. Wat zijn de redenen van middenklassebewoners in aandachtswijken om te blijven dan wel te vertrekken? En welke rol speelt de buurt bij deze beslissing? In dit kwalitatieve deel van ons onderzoek staat de vraag centraal welke overwegingen bij huidige en voormalige bewoners van aandachtswijken met middeninkomens een rol spelen om al dan niet in hun buurt te blijven wonen. Om hierop zicht te krijgen zijn interviews gehouden met huidige en voormalige middenklassebewoners uit aandachtswijken. Onderwerpen van gesprek waren onder andere hun woonsituatie en woongeschiedenis, verhuis- en vestigingsmotieven en eventuele verhuishwensen, afwegingen bij hun buurtkeuze, de waardering voor de buurt, hoeveel tijd ze doorbrengen in hun directe woonomgeving, of ze sociale contacten hebben in de buurt en functioneel gebonden zijn aan de buurt via bijvoorbeeld werk, vrijwilligerswerk of vrijetijdsbesteding, of ze gebruikmaken van lokale voorzieningen, en ten slotte wat ze vinden van het herstructureringsbeleid.

4.2 Theoretische achtergrond

Eerder onderzoek naar het verhuisgedrag van bewoners uit arme wijken en woonvoorkeuren van middenklassehuishoudens biedt verschillende aanknopingspunten om inzicht te krijgen in de rol die de woonomgeving kan spelen bij de verhuisoverwegingen van middenklassebewoners in Nederlandse aandachtswijken.

4.2.1 Verhuizingen uit arme buurten: de buurt als ‘push factor’?

De kwaliteit van de woonomgeving blijkt in de meeste gevallen niet de belangrijkste reden te zijn om te verhuizen: veranderingen in de gezinssituatie of levensfase (Mulder 1993) en de werksituatie (Clark en Dieleman 1996) zijn meestal de aanleiding voor veranderingen in de woonsituatie. Financiële kosten en grote tijdsinvestering hebben juist een beperkende invloed op het verhuisgedrag van mensen. Als echter de beslissing is genomen om te verhuizen, is de buurt één van de factoren die kan worden meegewogen in de uiteindelijke beslissing om te blijven of te vertrekken. Daarbij wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen factoren die uitgaan van onvrede over de woonomgeving (het *dissatisfaction model*) en factoren die uitgaan van een slechte balans tussen wat men zou kunnen besteden aan woonconsumptie en de huidige woonconsumptie (het *disequilibrium model*) (Clark en Dieleman 1996). Met name bij verhuizingen uit arme buurten wordt aangenomen dat het ontevredenheidsmodel van toepassing is en dat men verhuist omdat de kwaliteit van de woonomgeving in arme wijken negatief wordt gewaardeerd. Woonstress zou kunnen voortkomen uit verschillende aspecten van de buurt, waaronder de fysieke en de sociale kwaliteit van de woonomgeving en ongewenste veranderingen daarin.

Met betrekking tot de fysieke kwaliteit van de woonomgeving is bijvoorbeeld aangetoond dat bewoners in buurten met hogere dichtheden en minder groen meer geneigd zijn te verhuizen (Clark et al. 2006). Daarnaast kan ook het onderhoud van de openbare ruimte, geluidsoverlast en de aanwezigheid van zwerfvuil bijdragen aan de beslissing om de buurt te verlaten (Ross et al. 2001). Deze fysieke gebreken worden overigens vooral gezien als signalen dat de buurt in sociaal opzicht te wensen overlaat. In Nederland blijken sociale kenmerken vaak belangrijker voor het oordeel over de buurt dan fysieke kenmerken (VROM 2004). Het is dan ook waarschijnlijk dat sociale kenmerken van arme buurten een grotere rol spelen bij de beslissing om te verhuizen dan fysieke kenmerken. Uit onderzoek in andere landen blijkt eveneens dat sociale problemen in arme buurten een rol spelen bij verhuisgedrag: criminaliteit en het gebrek aan openbare veiligheid, een gebrek aan wederzijds vertrouwen en gedeelde normen en waarden tussen bewoners en het ontbreken van sociale controle (Clark en Ledwith 2006; Sampson en Raudenbush 1999). Ook de negatieve reputatie en lage sociale status van arme wijken, los van de werkelijke situatie, speelt een rol bij de beslissing om te verhuizen naar een andere buurt (Permentier et al. 2009). Daarnaast toont onderzoek aan dat de perceptie van veranderingen in de buurt in positieve (in het geval van verbetering) of negatieve (in het geval van achteruitgang) zin kan bijdragen aan verhuisgedrag (Feijten en Van Ham 2009). Dit aspect is wellicht van belang vanuit het perspectief dat koopwoningen

vaak niet alleen een woonfunctie hebben maar ook als investeringsobject worden gezien. Zo zouden middenklassebewoners uit aandachtswijken bijvoorbeeld kunnen anticiperen op overheidsinvesteringen en daardoor toch bereid zijn om in de huidige 'slechte' buurt een woning te kopen. Ten slotte kan volgens sommige onderzoekers de bevolkingssamenstelling van arme wijken bijdragen aan de beslissing om te verhuizen. Autochtone bewoners zouden bijvoorbeeld meer geneigd zijn om zwarte buurten te verlaten dan niet-westerse migranten (Crowder 2000; Van Ham en Clark 2009). In onderzoeksliteratuur wordt in dit opzicht wel gesproken over witte vlucht. Ook een lage sociaaleconomische positie van de buurt kan een rol spelen bij de beslissing van middenklassehuishoudens om te vertrekken (Harris 2001).

Er zijn wel kanttekeningen te plaatsen bij de aanname dat ontevredenheid over dergelijke problemen in de buurt zou leiden tot een 'makkelijke' of vanzelfsprekende beslissing van middenklassebewoners in aandachtswijken om te vertrekken. Ten eerste is het mogelijk dat de problemen in Nederlandse arme wijken simpelweg niet voldoende ernstig zijn om middenklassehuishoudens 'weg te jagen'. Daarnaast kan de buurt ook op een positieve manier een rol spelen bij de afweging om te blijven in plaats van te vertrekken. Zeker als men al langer in een buurt woont, is het dagelijks leven van bewoners op verschillende manieren met de buurt verbonden (Lupi 2005). Mensen kunnen gehecht zijn aan hun omgeving, in de buurt van bepaalde voorzieningen willen blijven wonen, of willen blijven omdat hun kinderen er naar school gaan of hun sociale netwerk zich deels in de buurt bevindt. Ook kan het zijn dat middenklassebewoners in arme wijken in positieve zin waarde hechten aan het wonen in een etnisch gemengde buurt. Zowel in de *gentrification* literatuur als in de literatuur over creatieve steden wordt bijvoorbeeld veel aandacht besteed aan de behoefte van stedelijke middenklassehuishoudens aan diversiteit, hoewel er onenigheid is over de vraag of het gaat om een behoefte aan diversiteit op het niveau van de stad of het niveau van de buurt. Wel laten Blokland en Van Eijk (2010) in recent Nederlands onderzoek zien dat sommige middenklassebewoners in gemengde buurten in Rotterdam bewust hebben gekozen voor een etnisch gemengde woonomgeving, hoewel dit in sociaal opzicht niet per definitie leidt tot etnisch gemengde contacten. Hoe dan ook, de levens van bewoners kunnen dus zowel in functionele, sociale als emotionele zin verbonden zijn met hun buurt, waardoor zij minder verhuisgeneigd zouden zijn. Mogelijk spelen zulke vormen van buurtbinding ook een rol bij verhuisgedrag van middenklassehuishoudens uit arme wijken in de Nederlandse context. Tegelijkertijd tonen verschillende onderzoeken aan dat juist middenklassebewoners in herstructureringswijken weinig binding hebben met de buurt (Van Beckhoven en Van Kempen 2003; Kleinhans 2005). Deze onderzoeken richten zich echter meestal op nieuwkomers in de buurt en niet op de middenklassehuishoudens die al langer in de buurt wonen.

Samenvattend zijn er dus verschillende buurtgerelateerde redenen om wel of niet te verhuizen. Ontevredenheid over de kwaliteit van de woonomgeving kan een rol spelen bij verhuisgedrag, ofwel als *push factor* ofwel als negatieve factor nadat de beslissing om te verhuizen is genomen om andere redenen. Daartegenover staat dat bewoners zich op verschillende manieren verbonden kunnen voelen of kunnen identificeren met de buurt, wat eventuele problemen in de woonomgeving 'compenseert' en hun dus aan de buurt

bindt. Het is dus nodig om meer zicht te krijgen op de mate waarin deze huishoudens hun buurt waarderen en mogelijke problemen in de buurt ervaren.

4.2.2 Het belang van de buurt voor de stedelijke middenklasse

Beide hierboven genoemde verklaringen voor de aanwezigheid van middenklassehuishoudens in Nederlandse achterstandswijken gaan ervan uit dat de woonomgeving er toe doet, in positieve zin (binding) of in negatieve zin (fysieke of sociale verloedering). Dit hoeft echter niet het geval te zijn. Onderzoek heeft aangetoond dat niet iedereen evenveel waarde hecht aan of gericht is op de woonomgeving (Pinkster en Van Kempen 2003). Dit hangt onder andere samen met individuele kenmerken. Zo heeft onderzoek aangetoond dat gezinnen met kinderen de kwaliteit van de woonomgeving vaak zwaarder laten meewegen in hun beslissing om zich ergens te vestigen, omdat zij relatief veel tijd doorbrengen in de eigen buurt (Karsten et al. 2006). Bovendien stellen zij andere of strengere eisen aan die woonomgeving, bijvoorbeeld met betrekking tot verkeersveiligheid, sociale veiligheid op straat en de kwaliteit van buurtscholen. Alleenstaande mannen zouden daarentegen juist minder bezorgd zijn over de kwaliteit van de woonomgeving en worden dan ook vaak gezien als pioniers in de *gentrification* van voormalige arme buurten. Clay (1979) spreekt in hun geval over risico-onverschilligheid.

Andere achtergrondkenmerken die invloed hebben op verhuisgedrag zijn onder meer leeftijd (Flap 1999) en etniciteit (Bolt et al. 2008). Met betrekking tot verhuizingen uit arme wijken laten Bolt e.a. zien dat niet-westerse migranten minder geneigd zijn om te vertrekken dan autochtone bewoners en dat dit niet alleen toe te schrijven is aan verschillen in sociaaleconomische status. Een eerste mogelijke verklaring voor deze bevinding is dat de veelal etnisch gemengde bevolkingssamenstelling van arme wijken door deze groepen anders wordt gewaardeerd. Dit kan te maken hebben met sociale aspecten van de buurt in de vorm van concrete relaties met buurtgenoten waar bewoners waarde aan hechten, wat bij niet-westerse migranten vaak een rol speelt bij verhuisgedrag (Zorlu 2009). Kullberg et al. (2009) stellen in een Nederlands onderzoek naar verhuisoverwegingen van niet-westerse migranten vast dat de beslissing om in zwarte buurten te blijven wonen niet uitsluitend een positieve keuze is voor de oude wijk, maar ook te maken heeft met een onbehagen over de manier waarop men in veelal 'witte' wijken zal worden ontvangen. Andere onderzoekers constateren daarnaast dat niet-westerse migranten met een lage sociale positie weliswaar minder geneigd zijn te verhuizen, maar dat etnische sociale stijgers en middenklassehuishoudens juist meer geneigd zijn om hun nieuw verworven sociale positie te verzilveren door middel van een betere woning in een betere wijk en daarmee los willen komen van de hechte en soms benauwende sociale relaties in de oude buurt (VROM 2007b). Het is echter ook mogelijk dat de gevonden etnische verschillen in verhuisgedrag niet worden veroorzaakt door verschillen in waardering van de buurt, maar door verschillen in mogelijkheden. Dit sluit aan bij het klassieke debat over de relatie tussen voorkeuren (*preferences*) enerzijds en structurele en individuele beperkingen (*constraints* en *resources*) anderzijds bij het verklaren van verhuisgedrag.

4.3 Interviews met middenklassebewoners

Op basis van het voorgaande zou de buurt in meer of mindere mate en op verschillende manieren een rol kunnen spelen bij de beslissing van sociale stijgers en middenklassehuishoudens uit Nederlandse aandachtswijken om al dan niet naar een andere buurt te verhuizen. Om dit nader te onderzoeken zijn – in het voorjaar van 2010 – 63 middenklassebewoners geïnterviewd die wonen of woonden in vooroorlogse en naoorlogse aandachtswijken in Amsterdam, Den Haag, Dordrecht en Schiedam (voor een gedetailleerde beschrijving van de opzet en uitvoering van het onderzoek zie bijlage C). In bijna alle wijken is er sprake van herstructurering door middel van sloop en nieuwbouw, maar dit gebeurt niet overal op dezelfde manier. In sommige wijken, zoals de Indische buurt in Amsterdam, wordt pandsgewijs gesloopt en vernieuwd en zijn de resultaten al zichtbaar. In andere wijken, zoals Den Haag-Zuidwest, is op veel grotere schaal gesloopt en liggen veel bouwterreinen nog braak. En in weer andere buurten, zoals de Schilderswijk in Den Haag en Bos en Lommer in Amsterdam, wordt slechts zeer beperkt gesloopt en is het herstructureringsbeleid dus veel minder zichtbaar in het straatbeeld. De mate waarin respondenten te maken krijgen met herstructurering verschilt bovendien niet alleen tussen, maar ook binnen wijken. Sommige respondenten wonen middenin de oude probleemgebieden, terwijl andere respondenten aan de zogeheten gouden randjes van aandachtswijken wonen of in middenklassebuurtjes waar zij eigenlijk nauwelijks worden geconfronteerd met de problematiek van aandachtswijken of met het proces van stedelijke vernieuwing.

Er zijn interviews gehouden met 29 blijvers (bewoners die minstens vier jaar in een aandachtswijk wonen), 15 doorstromers (bewoners die in de laatste vier jaar binnen de eigen aandachtswijk zijn verhuisd) en 19 vertrekkers (bewoners die in de laatste vier jaar zijn verhuisd uit een aandachtswijk). De respondenten hebben bijna allemaal een baan en meestal werkt de partner ook (voor meer informatie over de respondenten zie bijlage C). De meesten hebben een uitvoerende baan, bijvoorbeeld als secretaresse, verpleegkundige, administratief medewerker, verkoper, werknemer bij een bouwbedrijf, zelfstandig ondernemer of ICT-er. Slechts een klein deel van de respondenten is aan het solliciteren, (tijdelijk) arbeidsongeschikt of met pensioen. Afgezien van hun gedeelde sociaaleconomische achtergrond is de variatie in achtergrondkenmerken groot. Een op de drie respondenten is niet-westers migrant. Een derde van de respondenten is alleenstaand en bijna de helft heeft thuiswonende kinderen. Deze respondenten met kinderen zijn vooral voormalige bewoners uit aandachtswijken of huidige bewoners die aan de gouden randjes wonen.

Twee derde van de (middenklasse)respondenten woont of woonde in de aandachtswijk in een koopwoning. Zowel de huurders als de kopers wonen voornamelijk in de oudbouw. Slechts een klein deel van de interviews is afgenomen in de nieuwbouw, die deel uitmaakt van de herstructurering. Dit zijn zowel nieuwkomers als doorstromers. De woonduur van de respondenten loopt sterk uiteen (zie tabel 4.1). Er is duidelijk een onderscheid tussen twee groepen respondenten: een wat kleinere groep 'nieuwkomers' en een grotere groep oude bewoners. De 'nieuwkomers' zijn meestal relatief jonge starters op de woningmarkt, die hun wooncarrière in een aandachtswijk zijn begonnen.

De gemiddelde woonduur van de ‘oude garde’ onder de blijvers is 19 jaar en onder de vertrekkers 22 jaar. De woonduur van doorstromers is gemiddeld 16 jaar en slechts weinig doorstromers gelden nog als nieuwkomers.

Tabel 4.1

Woonduur in aandachtswijk naar blijvers, doorstromers en vertrekkers (in absolute aantallen)

	blijvers	doorstromers	vertrekkers
woonduur < 5 jaar	9	1	8
woonduur 5-10 jaar	1	3	1
woonduur > 10 jaar	18	11	10
totaal	29	15	19

Bron: SCP

4.4 Vestigingsmotieven en buurtbinding

Ondanks de grote verschillen in achtergrondkenmerken delen de respondenten redenen waarom zij zich oorspronkelijk in een aandachtswijk hebben gevestigd. Verreweg de belangrijkste reden om in de buurt te komen wonen – genoemd door 57 van de 63 respondenten – was de ligging en bereikbaarheid van de wijk in combinatie met relatief gunstige woningprijzen. Een bewoonster in Osdorp in Amsterdam vat het kort maar krachtig samen wanneer zij spreekt over de aankoop van haar in de jaren negentig gebouwde appartement: ‘We wilden toch wel heel graag nieuwbouw. En dit is betaalbaar en het is een mooie oppervlakte. Je krijgt veel voor weinig. De prijs-kwaliteitverhouding is goed, zeg maar.’ Voor de overige zes respondenten was de buurt bijzaak: er kwam op korte termijn een woning vrij.

De meeste respondenten beschouwen hun buurt als een gunstige uitvalsbasis voor hun drukke, werkende levens die zich grotendeels buiten de buurt afspelen. Zij brengen naar eigen zeggen nauwelijks tijd door in de buurt. Een veertiger uit een naoorlogse aandachtswijk in Amsterdam vertelt: ‘Ik ben gewoon heel veel aan het werk, dus ik ben niet zo heel veel thuis. Dus breng ik veel tijd door in de buurt? Nou dat valt wel mee... Ik woon hier natuurlijk (lacht), maar voor de rest...’ Dit kan echter niet zonder meer worden opgevat als een bewuste keuze om de buurt te vermijden. De buurt doet er volgens veel respondenten simpelweg niet zo toe, noch in positieve, noch in negatieve zin. In de woorden van een 28-jarige alleenstaande man in Moerwijk, Den Haag: ‘Ach, ik ben gewoon niet zo’n buurtmens.’ Veel respondenten komen eigenlijk alleen op straat voor de dagelijkse boodschappen, maar ze gaan dan meestal naar ‘neutrale’ ketens, zoals de Albert Heijn, de Etos of het Kruidvat. Wanneer deze winkels ontbreken, wordt daar in de interviews uitgebreid over geklaagd. Wanneer er wel ‘etnische’ winkels zijn, dan wordt daar door de meeste respondenten maar zeer beperkt gebruik van gemaakt. Dit geldt overigens niet alleen voor autochtone, maar ook voor de jongere, werkende niet-westerse respondenten die veelal hun boodschappen doen met de auto op weg naar of van werk.

Ook in hun vrije tijd brengen weinig respondenten tijd door in de buurt, alleen om bijvoorbeeld een hond uit te laten. Het sociale leven van veel respondenten speelt zich vrijwel uitsluitend buiten de buurt af. Afgezien van noodzakelijke contacten met burens – vaak via een Vereniging van Eigenaren – over praktische woonzaken, heeft men eigenlijk nauwelijks contacten in de buurt. Veelzeggend is het antwoord van een respondent uit Amsterdam Nieuw-West op de vraag om haar burens te beschrijven: ‘Ja, dat vind ik lastig omdat ik de bewoners in de buurt eigenlijk niet ken.’ De meeste bewoners geven aan nauwelijks behoefte te hebben aan buurtcontacten. Hun sociale leven is al druk genoeg. Een alleenstaande moeder van Surinaamse afkomst licht toe: ‘Nou, ik ga het je eerlijk zeggen hoor. Ik ben meer binnenshuis. Ik werk en ik kom thuis, dus ik hoef eigenlijk niet de deur plat te lopen bij de burens. Dat hoeft van mij niet. Ik ben gewoon een binnenshuis mens. Ik kom van mijn werk en ik ben gewoon lekker thuis. En ik bedoel, ik heb een heel leuk huis.’ Daarnaast geven sommige respondenten aan dat het ook niet makkelijk is om contact te maken met bewoners met een andere achtergrond, omdat de sociale afstand soms erg groot is, vooral als mensen niet werken. Zo vertelt een bewoonster uit Amsterdam-Noord dat het niet goed lukt om contact te krijgen met de oorspronkelijke bewoners, die ze omschrijft als ‘echte Amsterdammers’: ‘Het lijkt wel of die mensen bang zijn, alsof ik gewoon een ander soort ben.’

De meerderheid van de bewoners identificeert zich niet echt met de buurt of is gehecht aan de buurt. Veel gehoorde reacties op de vraag of men zich thuis voelt in de buurt zijn: ‘ik zou me overal wel thuis voelen’ en ‘Nou ja... thuis voelen... ik ben nu eenmaal gewend hier.’ Een alleenstaande dertiger uit de Stationsbuurt in Den Haag reageert op de vraag of hij zich thuis voelt als volgt: ‘Nou ja... niet in de zin van dat je gewoon heel veel sociale contacten met je burens hebt, bijvoorbeeld. Hier thuis voelen is niet van “hoi buurman” en je gaat bij elkaar op de koffie. Dat heb je bij mijn ouders in de buurt wel. Daar heb je dat soort contacten. Maar ja, wel thuis voelen in de zin dat ik het gewoon prettig vind om in het centrum van een grote stad te wonen en gewoon de levendigheid te hebben, maar dat zie ik dan eigenlijk groter dan puur en alleen de buurt, weet je.’ In veel gesprekken wordt thuis voelen gerelateerd aan ergens ‘gewend zijn’. Als uitvalsbasis maakt de buurt deel uit van de dagelijkse routines en tijd-ruimtepatronen van de respondenten van het reizen naar werk, het doen van boodschappen en het wandelen met de hond. Dit bekend zijn met de directe woonomgeving en langzaam ‘geworteld’ zijn op een bepaalde plek, kan worden gezien als een vorm van binding. Wel is die minder sterk dan de gevoelens van emotionele binding, waarbij bewoners zich identificeren met de buurt. In feite beschrijven deze bewoners in aandachtswijken een vorm van gebondenheid, die niet voortkomt uit specifieke buurtkenmerken, in plaats van verbondenheid waarbij de plaats onderdeel wordt van hun sociale identiteit.

Deze gebondenheid wordt ook wel als reden genoemd waarom bewoners, en dan met name de oude garde, in de buurt blijven wonen of binnen de buurt verhuizen. Een veel gehoorde reactie op de vraag of men wil verhuizen is dat men op een andere plek weer opnieuw zou moeten wennen. Een vrouw vertelt: ‘Je hebt hier je roots, zeer summier voor mij, want ik ben dus niet zo’n type dat overal op en af gaat, maar je bent het gewend, de buurt, je kent wat mensen [...]. En dan moet je daar weer opnieuw beginnen natuurlijk hè.’ Een interessante vraag is of dit gebrek aan binding op termijn kan

betekenen dat deze middenklassebewoners wellicht makkelijker de beslissing nemen om te verhuizen dan in andere wijken. Sommige blijvers formuleren expliciet de relatief losse band die zij met de buurt hebben. Een terugkerende opmerking is bijvoorbeeld: 'Als ik kinderen krijg of als het erger wordt, ben ik weg.'

Kortom, de meeste respondenten zijn slechts in beperkte mate op de buurt gericht. Dit geldt het sterkst voor de zogenaamde nieuwkomers, starters op de woningmarkt die hun verblijf in de buurt vaak als tijdelijk zien, maar het geldt ook voor bewoners die al langer in de buurt wonen en voor bewoners met schoolgaande kinderen, van wie je zou verwachten dat ze meer op de buurt zouden zijn gericht. De geringe binding blijkt daarnaast uit het feit dat de meeste vertrekkers, ongeacht hun woonduur in de vorige buurt, daar nauwelijks meer komen en de buurt dus niet missen. Overigens is het belangrijk om op te merken dat dit door veel respondenten niet als een probleem wordt gezien. De buurt doet er voor een deel van hen gewoonweg niet zo toe en ze hebben op dat terrein geen verwachtingen. Een voormalige bewoonster uit een van de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam verwoordt haar kijk op de buurt als volgt: 'Het was gewoon echt een plek om te wonen en niet om te leven.'

De uitzondering op dit verhaal is een kleine groep bewoners van de 'oude garde' die al lange tijd in de buurt woont. Het gaat dan om zowel autochtone als niet-westerse migranten, die nog familie in de buurt hebben. De autochtone bewoners wonen meestal in naoorlogse wijken en waren daar de eerste bewoners. Naast familiecontacten hebben zij contact met burens die door de tijd heen vrienden zijn geworden en met andere buurtgenoten die ze kennen van een vereniging of bewonersorganisatie. Het zijn doorgaans bewoners die zich op verschillende manieren hebben ingezet voor de buurt. Daarnaast zijn er enkele niet-westerse respondenten die sterk op de buurt zijn gericht in hun sociale leven. Zij vestigden zich rechtstreeks uit het land van herkomst in een aandachtswijk waar 'hun' groep vertegenwoordigd was en waar nu nog steeds veel familie woont. Een Turkse dertiger uit de Schilderswijk legt uit: 'We zitten gewoon bij elkaar, dus als er iets is gebeurt, dan is de familie heel snel ter plaatste. En het is ook belangrijk omdat mijn kinderen zo goed Turks leren. Als je in Katwijk woont of zo, dan leren ze wel goed Nederlands, maar dan zijn ze niet echt Turks.' Het verschil met de autochtone bewoners is echter dat zij meestal nauwelijks contact hebben met hun burens, behalve als die dezelfde etnisch-culturele achtergrond hebben. Er zijn enkele niet-westerse vertrekkers die vanwege dit soort sociale contacten met familie en vrienden nog in de oude buurt komen en dat missen in hun nieuwe buurt.

Overigens beschrijven zowel de autochtone als niet-westerse bewoners die contacten onderhouden in de buurt, hoe sociale contacten in de buurt zijn afgenomen. Veel langzittende bewoners zijn in sociaal opzicht in het heden dus veel minder aan de buurt gebonden dan in het verleden het geval is geweest. Een bewoonster uit Geuzenveld in Amsterdam vertelt: 'Nou, een beetje meer communicatie. Een beetje gezelligheid met elkaar heb je niet met de buitenlanders. Die sluiten zich op en die vinden hun eigen wereldje en hun eigen taal, daar blijven ze hangen. Dus dat is gewoon jammer. Ik zeg het ook hoor, het zijn aardige mensen, maar je hebt er verder niet veel aan. En we maken af en toe een praatje, maar het is allemaal heel gebrekkig, omdat ik ze niet begrijp. En dat vind ik dan heel jammer. Dat was vroeger wel anders.' Volgens sommige bewoners

draagt het herstructureringsbeleid bij aan het afnemend contact tussen bewoners. Een oude Amsterdammer, die recent vanuit Osdorp naar Purmerend is verhuisd, vertelt: ‘Wat krijg je dan allemaal, de woning komt leeg en daar worden tijdelijk studenten ingezet en antikraak. Daar heb je verder ook geen contact mee, je ziet ze en je praat even maar voor de rest. Vroeger was het gezellig, we zaten voor de deur en [...] Dan had je eentje van mijn fiets is stuk of mijn wiel is helemaal krom... nou, dat kan ik wel even maken voor je. Maar dat is allemaal niet meer, niemand kan wat, niemand doet wat en de meeste versta je niet eens. Dat komt er ook bij.’

Hoewel de meerderheid van de bewoners zich dus niet (meer) verbonden voelt met hun omgeving, betekent dit niet dat ze ontevreden zijn over hun omgeving. Sterker nog, veel blijvers en doorstromers geven aan dat ze in een ‘prima buurt’ wonen. Een veelgenoemd pluspunt van het wonen in een aandachtswijk is de al eerder genoemde combinatie van een betaalbare woning met een relatief centrale ligging (in het geval van vooroorlogse wijken) en goede bereikbaarheid per auto (in het geval van naoorlogse wijken). Naoorlogse wijken worden ook gewaardeerd vanwege de groene omgeving, het open en ruime karakter en parkeervoorzieningen. Daartegenover staat dat er wordt geklaagd over het gebrek aan voorzieningen en naoorlogse wijken worden vaak beschreven als ‘saai’; plekken waar alleen gewoond wordt en verder niets te beleven valt. Dit is het tegenovergestelde verhaal in meer centraal gelegen vooroorlogse wijken waar respondenten positief oordelen over winkelvoorzieningen en de levendigheid op straat, maar juist weer klagen over het ontbreken van groen in de buurt en de hoge dichtheden, het ontbreken van goede parkeergelegenheden en bereikbaarheid met de auto.

4.5 Prettig wonen in een buurt met problemen

Hoewel de geïnterviewde middenklasserespondenten uit aandachtswijken dus tevreden zijn over hun woonsituatie, die vooral wordt bepaald door de prijs-kwaliteitverhouding van de woning en puur functionele of praktische aspecten van de buurt, zijn ze niet blind voor problemen die in de buurt spelen. In vrijwel alle gesprekken is de bevolkingssamenstelling, en met name veranderingen daarin, een belangrijk thema. Daarbij is er een duidelijk onderscheid tussen de zogenaamde ‘oude garde’ die al lang in de buurt woont en de ‘nieuwkomers’ die tijdelijk in een aandachtswijk neerstrijken: de eerste groep bewoners is aanzienlijk negatiever over de bevolkingssamenstelling dan de tweede. Een dertiger in een vooroorlogse aandachtswijk in Amsterdam heeft dit verschil ook gemerkt: ‘Kijk, als je in een buurt gaat wonen waar toch heel veel allochtonen wonen, dan weet je dat, dus dat trekt ook vaak een bepaald type aan dat daar niet zo over zeurt, dat daar geen problemen mee heeft. Ik denk dat je eerder problemen krijgt met ouderen, die daar al hun hele leven woonden en dan de buurt zien veranderen.’ De verandering in bevolkingssamenstelling wordt in eerste instantie dus meestal beschreven in termen van etniciteit, maar dit wordt door veel respondenten vervolgens genuanceerd: het gaat niet zozeer over de instroom van niet-westerse migranten, maar over de instroom van nieuwkomers die zich asociaal gedragen. Een voormalige bewoonster van Moerwijk (Den Haag), die vanwege problemen met nieuwe burens is verhuisd, vertelt: ‘Mijn familie... die wonen een beetje in zo’n kringetje daar. Ik ben de enige die uit de buurt is

gaan wonen, maar ik moet wel zeggen... als ik daar zeg maar even langs rij, dan heb ik zoiets van, ja... Ik heb daar twintig jaar gewoond, dus ik mis het toch wel een klein beetje. Niet dat ik er spijt van heb om hier te komen wonen, maar ik heb daar gewoon ook heel fijn gewoond. Dat is gewoon zo. En dat het dan door anderen mensen verpest wordt, dat vind ik wel jammer. Er komen gewoon steeds meer asociale mensen daar.’

Veel respondenten klagen over asociaal gedrag op straat, zoals lawaai maken en vuil op straat gooien, en een gebrek aan zorg voor de omgeving. Verschillende respondenten beschrijven bijvoorbeeld over de verandering op de balkons. ‘Je kan precies zien waar een stelletje van die gasten [Turken en Marokkanen] zit. Daar hangt het helemaal vol met lappen en toestanden’, zo vertelt een autochtone vertrekker uit Vrederust in Den Haag. Veel bewoners beschrijven dit soort fysieke signalen van sociaal verval. Hoewel dit vaak wordt gekoppeld aan de verandering in bevolkingssamenstelling, leggen verschillende respondenten uit dat het niet alleen daarom gaat. Ze beschrijven hoe zij zelf burens van niet-westerse herkomst hebben of hadden, die niet ‘van die asociale allochtonen zijn’, maar ‘gewoon hardwerkende mensen, net als wij, die ook hun hypotheek moeten betalen’ (autochtone vertrekker uit Den Haag-Zuidwest). Kortom, de verandering in bevolking is niet alleen een verandering in etniciteit, maar ook in sociale klasse. Hierover klagen ook de niet-westerse respondenten. Een Turkse man uit de Schilderswijk in Den Haag vertelt: ‘En vooral vanaf dat er nieuwe woningen zijn gebouwd, zijn alle Hollanders gewoon verhuisd en vanaf die tijd komen alleen maar immigranten en dat vinden wij ook niet zo goed meer. Gewoon gemengd is veel beter.’ De verandering in etnische samenstelling werkt volgens veel respondenten bovendien stigmatiserend, hoewel ze dat zelf lang niet altijd terecht vinden. Verschillende respondenten beschrijven reacties van collega’s en vrienden over niet-westerse migranten op straat als ze op bezoek komen. Een autochtone vertrekker vertelt over zijn vorige buurt: ‘Ik denk dat allochtonen... bij een hoop mensen bepalend is. [...] Kijk, toen wij ons huis kochten, toen woonden bij ons Surinaamse mensen, Turkse mensen... het maakte niet uit, het was gewoon prima. Voor mij zijn die mensen niet anders dan anderen. Maar dat gebeurt wel, in mijn familie, en zelfs goede vrienden van ons, dat die toch op een gegeven moment zeggen van: “Het zijn allemaal allochtonen die er komen wonen.” Dat vinden wij heel vervelend.’

Meer in het algemeen erkennen veel bewoners dat hun buurt een slechte naam heeft, die de buurt nog erger doet klinken dan hij is. Een respondent vertelt hoe ongemakkelijk hij zich voelde toen een collega zijn auto niet bij hem in de straat durfde te parkeren: ‘Zijn eerste vraag was “kan ik mijn auto hier wel veilig laten staan?” Dat is heel erg kenmerkend voor de buurt. En hij heeft ook nog gezegd: “want de Bijlmer heeft zo’n goede naam niet.” Ja, de naam Bijlmer achtervolgt je wel hoor, ja. En als je zegt: “Ik woon in Zuidoost” en als ze zeggen van “oh is dat de Bijlmer?”, dan krijg je echt zo’n wanklank te horen.’

Ook het herstructureringsbeleid speelt volgens sommige respondenten hierin een rol. Een bewoner uit Den Haag-Zuidwest vertelt: ‘Ja, collega’s van mij zeiden: “Jullie wonen in Vrederust-West, dat is zo’n krachtwijk, toch? Ja, die buurt, dat is wel minder.” Ik denk dat het ook in de politiek negatiever wordt gebracht dan het is.’ Beleidsmakers hebben volgens de respondenten bovendien lang niet altijd een goed beeld van de buurt. Zo vertelt een respondente die met veel plezier in Amsterdam-Noord woont: ‘Beleidsmakers, zo van een afstandje, weten niet hoe het is om hier te wonen, ze weten niet hoe het is als

je weinig geld hebt, wat je keuze opties zijn, dat het dan een paradijsje is. Want ja... het is een hele slechte buurt, als je al die cijfers bij elkaar zet.'

Het herstructureringsbeleid wordt ook nog op een andere manier in verband gebracht met de verloedering van de buurt. Respondenten in buurten waar nog maar net begonnen is met de herstructurering menen dat het proces van achteruitgang wordt versterkt door nieuwkomers uit andere buurten die geherstructureerd worden. In buurten waar al gesloopt is, versterkt de sloop het fysieke verval. Braakliggende terreinen en bouwoverlast versnellen volgens respondenten in deze buurten het proces van verloedering en maken de buurt onaantrekkelijk en onoverzichtelijk.

Naast de veranderende bevolkingssamenstelling en fysieke verloedering wordt ook het ontbreken of verdwijnen van 'gewone' winkelvoorzieningen genoemd als negatief aspect van de buurt. Dit speelt volgens respondenten meer in naoorlogse dan in vooroorlogse wijken die worden gekenmerkt door een hogere mate van functiemenging en nabijheid van winkelvoorzieningen in het stadscentrum. In naoorlogse wijken wordt het verdwijnen van Nederlandse winkels zoals een slager of groenteboer in verband gebracht met de veranderende bevolkingssamenstelling, maar soms speelt herstructurering ook een rol doordat winkelcentra worden gesloopt of verbouwd. Hoewel dit natuurlijk tijdelijk is, duurt het proces van soms enkele jaren in de ogen van de respondenten te lang. Een laatste thema met betrekking tot probleemwijken is criminaliteit en veiligheid. Verschillende respondenten hebben zelf of in hun directe woonomgeving te maken gehad met inbraak in hun woning, in auto's en parkeergarages. Ook zijn enkele respondenten lastig gevallen op straat of beroofd, waardoor zij zich niet veilig voelen in de buurt. Dit speelt overigens slechts in een paar buurten. De meeste aandachtswijken zijn volgens de respondenten niet criminelere dan andere buurten in de stad. Bewoners lijken overigens wel een onderscheid te maken tussen criminaliteit, zoals inbraak, autoroof of beroving, en overlastgevend of asociaal gedrag van hangjongeren, zoals graffiti, krassen op auto's en plassen in het portiek, wat in de meeste wijken voorkomt.

4.6 Relativering en gewenning

Het is opvallend dat de respondenten aan de ene kant hun woonsituatie lijken te waarderen en aan de andere kant zich bewust zijn van het feit dat er in de buurt problemen spelen. De interviews laten verschillende verklaringen zien voor deze ogenschijnlijk tegenstrijdige verhalen.

Ten eerste wordt een deel van de respondenten nauwelijks geconfronteerd met problemen van de straat. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat problemen zich lang niet altijd afspelen in de directe woonomgeving van middenklassebewoners. Verschillende respondenten beschrijven hun woonomgeving in de aandachtswijk als een rustige, nette enclave in een groter gebied waar wel degelijk allerlei problemen spelen. Een voormalige bewoner uit Den Haag-Zuidwest vertelt: 'Het huis was eigenlijk wel een prima huis. Voor de buurt hoefden we eigenlijk ook niet echt weg. Het was zeg maar een wijkje in een wijk. Maar de wijk daaromheen, Zuidwest, staat niet goed bekend.'

De door VROM aangewezen aandachtswijken zijn relatief grote gebieden, die bestaan uit verschillende buurten waaronder middenklassebuurten of de zogeheten 'gouden

randjes', die fysiek vaak enigszins gescheiden liggen van aangrenzende probleembuurten. Maar ook in probleemgebieden in aandachtswijken kunnen bewoners op een lager schaalniveau toch in de luwte wonen. Zo vertelt een bejaarde bewoonster in een hoogbouwflat in Crabbehof (Dordrecht) over Antilliaanse gezinnen die overlast veroorzaken: 'Nee, daar hebben we hier niet zo'n last van. Wel verderop, daar bij die flat [wijst uit het raam]... daar zitten ze wel, maar bij onze flat is het rustig.' Een bewoonster uit Den Haag legt uit waarom ze haar woning in Moerwijk heeft gekozen: 'Het waren gewoon wat duurdere woningen zeg maar. Het was niet het spotgoedkoopste. Het waren wat duurdere flats, dus wat dat betreft had je ook een lager tokkie-gehalte zeg maar. Je had veel minder aso's rondlopen, veel minder "godverdorie, kanker dit, kanker zo". Vloeken, tieren, schelden. En dat je bedreigd wordt van "Pas op of ik snij je hoofd eraf". Dat komt hier niet voor.'

Ook bewoners die wel midden in een probleemgebied wonen, worden vaak beperkt geconfronteerd met sociale problemen in de buurt. Dit heeft te maken met het eerder beschreven fenomeen dat de meeste respondenten weinig tijd doorbrengen in hun directe woonomgeving. Verschillende respondenten beschrijven hoe ze met de auto hun parkeergarage binnenrijden of voor de deur parkeren en verder niet op straat komen. In feite fungeert de woning voor hen als een soort vesting: zolang problemen de woning niet binnendringen, woont men er prima. Een bewoonster van een nieuwbouwflat in Bos en Lommer (Amsterdam) vertelt: 'Nou ja, we zitten hoog, ze kunnen moeilijk inbreken. Ik zit veilig. De deuren zitten zo goed beveiligd hier dat ze niet kunnen binnenkomen. Ik heb een oogje daarvoor, je kunt er doorheen kijken. Ik laat niemand binnen. Echt niet. Ik voel me dus wel veilig. Ondanks dat het buiten niet zo veilig is.'

Ten tweede hebben veel respondenten de neiging om de problemen in de buurt op diverse manieren te relativiseren. Verschillende bewoners leggen uit dat de slechte reputatie van de buurt niet klopt. Een bewoner uit Amsterdam-Osdorp, die daar met plezier woont stelt: 'Osdorp valt mij enorm mee. Ik heb voorheen in de Baarsjes gewoond, en toen keek ik toch met een andere blik naar Osdorp. Van, daar wil ik niet wonen.' Sommige respondenten vinden bovendien dat hun buurt door de media wordt gestigmatiseerd. Een jonge autochtone bewoonster uit Amsterdam: 'Nou de Baarsjes zelf staat niet zo heel goed aangeschreven, maar het is wel op zich fijn wonen. [...] Het stadsdeel deed er alles aan om uit dat negatieve imago te komen, maar in ieder NOS-journaal zag je weer dat de camera's op het Mercatorplein in beeld gebracht werden, of het antiblowbord dat je daar niet mocht handelen. Dan denk ik, ja dat is een zomer geweest, dat is een keer uit de hand gelopen, en natuurlijk moeten er dan projecten ingezet worden om dat zo laag mogelijk te houden, maar verder merkte je er niets van als je daar kwam.'

Ook relativiseren bewoners uit aandachtswijken de problemen in hun buurt door er op te wijzen dat problemen in de buurt meestal geen problemen zijn van de buurt. Problemen met criminaliteit worden bijvoorbeeld gezien als een stedelijk probleem, waar je ook op andere plekken in de stad mee te maken krijgt. Een respondent vertelt: 'Alle buurten hebben wat, maar ik zeg als je ergens woont, je raakt toch gewend aan de omgeving en aan de dingen die er zijn. En elke buurt heeft zijn leuke, maar ook zijn minder leuke dingen.' Een andere respondent legt uit: 'De buurt waar ik nu in woon is niet de beste buurt zeg maar, zeker niet eigenlijk om te wonen... maar ja, aan de andere kant is het

relatief... ja, ik bedoel, ik heb eigenlijk nooit last gehad van dingen. Een keer een ruitje van de auto eruit geslagen, maar goed, dat kan je in de beste buurt ook gebeuren en, ja, ik bedoel ik vind het in ieder geval wel fijn om in de buurt van de binnenstad te wonen.' Verschillende bewoners benadrukken dat overlast en inbraken lang niet altijd worden gepleegd door medebewoners, maar ook door groepen jongeren of bendes die van buiten komen. Ook het asociale gedrag van medebewoners op straat zijn volgens respondenten niet uniek voor de eigen buurt, maar zijn een weerspiegeling van de verharding in de maatschappij als geheel en horen bij deze tijd.

Daarnaast relativeren bewoners de problemen in hun eigen buurt door te wijzen naar 'echte' probleemwijken. Sommige respondenten baseren dit op eigen ervaringen, omdat zij vanuit de ene aandachtswijk verhuist zijn naar een andere aandachtswijk. Zo vertelt een Antilliaanse respondente uit Den Haag-Zuidwest: 'Ik had al in Transvaal gewoond, dus ik wist wel wat de bodem was. Alles was alleen maar omhoog. Dus Transvaal en de Schilderswijk en dergelijke heb ik echt uit mijn zoektocht gelaten.' Andere respondenten baseren hun beeldvorming over de 'echte' probleemwijken op vluchtige impressies van de wijk en verhalen uit de media. Zo vertelt een respondent uit dezelfde aandachtswijk over de verpaupering en het asociale gedrag van bewoners in de Schilderswijk, dat hij wel eens heeft gezien als hij door de buurt fietste: 'Sommige mensen gooiden dan gewoon vuilniszakken naar beneden, vanaf hun balkon. Je wilt daar nog niet dood gevonden worden.'

Op hun beurt wijzen respondenten in deze 'echte' probleembuurten ook weer naar andere buurten of naar delen van hun eigen buurt verderop. Een Turkse respondent uit de Schilderswijk vat het als volgt samen: 'Wij zitten hier aan de rand van de Schilderswijk, de echte Schilderswijk... ja, daar komen we nooit.' Een interessante vraag is in hoeverre deze verwijzingen naar 'echte' probleemwijken voor mensen een soort *coping*-strategie is om de eigen situatie te relativeren. Vertrekkers uit aandachtswijken zijn bijvoorbeeld minder geneigd de problemen in hun vorige buurt te relativeren. Dit betekent echter niet dat zij per definitie ontevreden waren. De meerderheid vertelt dat ze best prettig hebben gewoond in hun vorige buurt en niet zo'n last hadden van de problemen van de straat, maar dat ze nu in hun nieuwe woonomgeving pas merken hoe prettig het is om in een buurt te wonen zonder problemen. Veel vertrekkers beschrijven dat ze nu pas, terugkijkend, beseffen hoezeer zij zich in hun oude buurt hadden aangepast aan de problemen die daar speelden. Hun oude buurt wordt als het ware in een nieuw perspectief geplaatst. Een voormalige bewoonster vertelt: 'De Westelijke Tuinsteden zijn zo aan het verpauperen, nee. Als ik er nu kom, mijn vrienden wonen er, verschrikkelijk... Dan denk ik, hoe hebben wij het hier volgehouden?'

Veel respondenten beschrijven dat er enige gewenning optreedt. Een man die vier jaar geleden in het Transvaalkwartier (Den Haag) is komen wonen, vertelt over de drukte en het lawaai op straat: 'En kinderen spelen echt 's avonds tot heel laat op straat... in het begin toen stoorde ik me eraan, maar nu... ik ben eraan gewend.' Dit proces van gewenning treedt volgens respondenten ook op bij de meer serieuze problemen in de buurt. Een respondente, die vanwege onrust in de buurt Amsterdam-Slotermeer heeft verlaten, vertelt: 'Het gekke is dat je er aan went. Op een gegeven moment denk je, oh een politie-helikopter cirkelt hier rond. Even de televisie aanzetten om te kijken of er weer ergens

een winkel overvallen is. Het is te gek voor woorden eigenlijk. Dus ik heb het hier een stuk rustiger.'

Kortom, bewoners in aandachtswijken weten inmiddels wel wat ze op straat kunnen tegenkomen en hoe ze daarmee om moeten gaan. Sommige respondenten hebben concrete strategieën ontwikkeld om op straat veilig te zijn. Zo vertelt een Surinaamse bewoonster uit de Schilderswijk in Den Haag: 'Je hoort heel veel, je leest heel veel in de krant. En dan denk je: dat zal mij niet gebeuren, want ik ben voorzichtig.' Een autochtone respondente vertelt dat ze in haar vorige buurt in Amsterdam op straat een hoofddoek droeg om niet lastig gevallen te worden: 'Er woonden heel veel buitenlandse gezinnen, waar ik overigens helemaal geen last van had. Het was alleen een beetje lastig als je 's avonds naar huis wilde. Of ze nou 6 of 60 waren, ik werd wel lastiggevalen daar. Maar dan deed ik gewoon een hoofddoek om 's avonds en dan had ik nergens last van. Daar werd mijn vriend heel boos om, maar ja, als het helpt, wat maakt het uit? Ik deed gewoon zo'n colsjaal en die deed ik gewoon als hoofddoekje om als ik uit de tram stapte. Ik had daar geen problemen mee. Als ze je dan met rust lieten, dan vond ik het best.' Ook het hebben van een hond draagt bij aan het veiligheidsgevoel op straat. Verschillende respondenten leggen uit dat ze altijd met hun hond de straat op gaan omdat dat de groep hangjongeren op een afstandje houdt. Een vertrekker uit Bos en Lommer (Amsterdam) vertelt bijvoorbeeld: 'De laatste jaren werd het steeds erger. Ik kreeg er steeds minder lol in. Ik voelde me helemaal niet meer lekker daar eigenlijk. Vooral 's nachts in het donker was het niets, dan durfde je amper nog naar buiten door dat stelletje schorem wat er rond liep... Een zootje van die jongens. We hadden een bankje beneden voor de deur en daar zaten ze te zuipen en te blowen en dergelijke allemaal. Kijk, met die hond daar waren ze allemaal bang voor, dus dan durfde ik er wel langs. [...] Ook als ik dan op de markt liep [...]. Dan stoven ze alle kanten op, want er was niets erger dan een hond.' Andere bewoners hebben vanwege het grote aantal inbraken in de buurt een hond genomen.

Samenvattend zijn er dus verschillende verklaringen voor de discrepantie tussen de objectieve beschrijving van respondenten van problemen in hun buurt en de manier waarop zij die ervaren. Bovendien worden de genoemde problemen gecompenseerd door positieve kanten van de buurt. Sommige bewoners geven aan dat de aanwezigheid van familie en vrienden de negatieve kanten van de buurt ruimschoots goedmaakt. De betaalbaarheid van de buurt speelt een vergelijkbare rol. Zo vertelt een voormalig bewoonster over een aandachtswijk in Amsterdam: 'Ja, [ik voelde me] onveilig en geïrriteerd. [...] Frustratie zelfs. Maar dat was wel een woning die ik toen goed kon betalen. En voor een persoon een paleis van ruimte. Want in Amsterdam is het niet zo makkelijk om heel kritisch te zijn, dus dan doe je het als je de kans krijgt. En daarna zie je het wel.'

4.7 De rol van de buurt bij verhuisbeslissingen

Hoewel middenklassebewoners zich bewust zijn van de problemen in hun buurt, ervaren zij die niet als dusdanig ernstig dat zij de beslissing nemen om te verhuizen. Dit blijkt onder andere uit het feit dat slechts 5 van de 29 blijvers van plan zijn te verhuizen

en de buurt niet als (belangrijke) reden noemen. Ook bij de doorstromers speelde de kwaliteit van de woonomgeving geen rol bij de verhuizing: slechts vier van de vijftien doorstromers maakten de overstap van een woning in een probleemgebied naar een woning in een aangrenzende middenklasse-enclave of gouden rand. Ook bij de meeste vertrekkers vormt de buurt geen aanleiding om te verhuizen. Slechts een drietal respondenten is vertrokken uit een aandachtswijk vanwege de buurt. Deze respondenten worden direct geraakt door problemen die in hun ogen symptomatisch zijn voor de achteruitgang, zoals overlastgevende nieuwe burens, inbraak in de woning of lastiggevallen worden op straat. De buurt lijkt dus een rol te spelen als *push factor* bij verhuizingen als deze de woning of het privéleven van bewoners ‘binnendringt’ en niet meer vermeden kan worden.

De buurt vormt noch bij doorstromers, noch bij vertrekkers de aanleiding om te verhuizen. Waarom kiezen doorstromers er dan voor om binnen de buurt te verhuizen en vertrekkers om elders te gaan wonen? De vraag is of dit te maken heeft met toeval, woonvoorkeuren die voortkomen uit verschillende achtergrondkenmerken of verschillen in buurtbinding.

Tabel 4.2

Belangrijkste reden om te verhuizen voor vertrekkers en doorstromers (in absolute aantallen)

	vertrekkers	doorstromers
verandering in gezinssituatie	7	0
levensfase (ouderdom/gezondheid)	0	4
verandering in werksituatie	1	0
koopwoning	2	4
woningkwaliteit	2	4
woninggrootte	2	0
buurt	3	0
sloop/nieuwbouw	2	2
totaal	19	15

Bron: SCP

Tabel 4.2 geeft een overzicht van de verhuismotieven van de twee groepen verhuizers. De belangrijkste aanleidingen om te verhuizen zijn veranderingen in de privésituatie en het verlangen naar een betere woning. Veranderingen in de werksituatie blijken nauwelijks een rol te spelen. Wel geven respondenten voor wie de woning de belangrijkste aanleiding is om te verhuizen aan, dat ze in de loop der jaren de woning qua inkomen ‘ontgroeid’ zijn. Zij beschrijven hoe er geleidelijk een mismatch is ontstaan tussen grootte, prijs of kwaliteit van de vorige woning en wat ze zouden kunnen besteden aan een betere woning, wat overeenkomt met het eerder genoemde *disequilibrium model*. Een respondent uit de Schilderswijk zegt over de beslissing om in de toekomst misschien te verhuizen: ‘Kijk, het hangt niet van één ding af, van zo’n wijk af. Dat is toch een stukje financiën en hoe het met werk zit.’ Wanneer de beslissing om te verhuizen is genomen,

kan de buurt wel een rol spelen bij de beslissing om te vertrekken. Vertrekkers hebben verschillende overwegingen om de buurt te verlaten, waarbij onderscheid gemaakt kan worden tussen drie groepen.

Een eerste groep vertrekkers bestaat uit bewoners met een lange woonduur, de zogenaamde oude garde, die de buurt achteruit hebben zien gaan en hun eigen buurt niet meer herkennen. Bij hen spelen de problemen in de buurt een belangrijke rol bij de beslissing om te vertrekken. Een voormalige bewoner uit Bos en Lommer in Amsterdam vertelt: 'Ik woonde in Bos en Lommer en dat wordt gesloopt, dus we moesten weg. En aangezien ik Amsterdam uit wilde en helemaal weg daar uit die aggenebbes buurt, zijn we hiernaartoe verhuisd.' Deze man woonde al 27 jaar in de buurt en heeft veel van zijn autochtone burens zien vertrekken. Hoewel hij vriendschappelijk contact heeft met zijn Marokkaanse en Turkse burens, neemt hij geen blad voor de mond over wat hij vindt van de veranderende bevolkingssamenstelling: 'Ja de hele buurt vond ik niets, al die hangjurken die er rondliepen. Als je in Badhoevedorp een winkel in kwam dan zeiden ze goedemorgen. Nou dat moest je hier eens doen in Bos en Lommer, dan staan ze je aan te kijken alsof ze water zien branden. Je hoeft echt geen twee keer goedemorgen te zeggen, want dan slaan ze je voor je kop. Zo voel ik me dan.' De buurt vormde voor deze bewoners niet de eerste aanleiding om te verhuizen, maar zij waren vaak wel opgelucht dat zij hun oude buurt achter zich konden laten. Een voormalige bewoner uit de Schilderswijk licht toe: 'Ik bedoel 70% tot 80% is van allochtone afkomst [...] maar als je om je heen, de letters van de winkels, je kunt niet lezen wat voor winkel het is bij wijze van spreken, er staat geen slagerij op, maar iets wat ik niet kan lezen, ja dan voel je je op een gegeven moment toch ook minder thuis.' Daarnaast speelt de verslechterde reputatie van de buurt een rol bij hun beslissing om te vertrekken. Zoals eerder is beschreven, vertellen verschillende vertrekkers dat zij in hun vrienden- en kennissenkring op onbegrip stuiten wanneer zij vertellen dat zij nog steeds in zo'n 'slechte' buurt wonen. Hoewel niet iedereen deze slechte naam terecht vindt, beschrijven zij dat ze het vervelend vonden om hierop aangesproken te worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze vertrekkers grotendeels de stad uit gaan.

Een tweede groep vertrekkers bestaat uit een relatief jonge groep bewoners die slechts kort in een aandachtswijk hebben gewoond. Dit zijn de al eerder genoemde starters op de woningmarkt, mensen die relatief aan het begin van hun wooncarrière staan en voor wie de aandachtswijk al bij vestiging als tijdelijke woonplaats werd gezien. Dit verklaart mede waarom hun levens, in de periode dat zij in de aandachtswijk woonden, nauwelijks verbonden zijn geraakt met de buurt. De buurt was voor hun uitsluitend een uitvalsbasis voor levens die zich elders afspelen. Zij waren zich vaak bewust van de problemen die in de buurt speelden voordat ze zich er vestigden en distantieerden zich van begin af aan van deze problemen. Twee soorten overweging spelen bij deze nieuwkomers vervolgens een rol bij de beslissing om te verhuizen. Een deel van hen is op zoek naar een grotere woning vanwege (verwachte) gezinsuitbreiding. Hoewel zij zelf vaak naar tevredenheid in hun aandachtswijk hebben gewoond, geven deze vertrekkers aan dat de komst van kinderen hun kijk op de buurt heeft veranderd. Een respondente van 53 jaar uit Osdorp beschrijft bijvoorbeeld het vertrek van jonge gezinnen in haar flatgebouw, waar ze nu vier jaar woont: 'Er wonen wat oudere [bewoners], vijftig-plussers. En hele jonkies, de

echte starters. Maar die proberen, als ze eenmaal een kind hebben, toch weer verder te kijken naar iets anders.' Zulke startende gezinnen beschrijven zelf hoe er een mismatch is ontstaan tussen de gezinssituatie, de woonomgeving die mensen daarbij vinden passen en hun eigen buurt. De oude buurt werd ongeschikt gevonden om kinderen te laten opgroeien. Overigens gaat het hierbij maar ten dele echt om de buurt. Meer in het algemeen vinden deze vertrekkers dat kinderen niet in de stad horen op te groeien vanwege een gebrek aan veilige en verkeersvrije buitenspeelmogelijkheden. Dit blijkt ook uit het feit dat vertrekkers met kinderen meestal de stad uit verhuizen, terwijl vertrekkers zonder kinderen relatief vaak in de stad blijven. Meer buurtspecifieke factoren, die bijdragen aan de beslissing om te vertrekken, zijn in de ogen van middenklassebewoners het gebrek aan geschikte scholen en het ongewenste gedrag waar kinderen op straat en in de klas aan zouden worden blootgesteld. Een respondente uit Amsterdam-West, die – anticiperend op gezinsuitbreiding – de stad uit is gegaan, vertelt over haar verhuisbeslissing: 'Ik wilde heel graag een eengezinswoning, [...] met een leuk tuintje, rustige buurt. En ook gewoon een buurt waar je kinderen veilig en op een rustige manier kunt opvoeden. [...] Als ik op straat keek naar de kinderen daar, dan heb ik altijd gedacht, mijn kind gaat niet tussen dit soort mensen opgroeien. Dat is gewoon een gevoel dat ik er bij had. Die kinderen daar leefden vooral buiten. Misschien wel door ruimtegebrek, dat ze naar buiten werden gestuurd en als ze gaan slapen dat ze dan weer het huis werden binnengelaten. Dat soort dingen. En heel veel zwarte scholen. Ik heb zelf een Turkse afkomst, maar ik heb zelf eigenlijk altijd op blanke scholen gezeten, waardoor ik me toch wel beter thuis voel in het land waar ik zelf ook leef zeg maar.' In feite weerspiegelt de afweging van deze vertrekkers zowel het *disequilibrium model* (de buurt past niet bij de levensfase) als het *dissatisfaction model* (de buurt is niet geschikt voor kinderen). Overigens vinden ook respondenten die in aandachtswijken wonen hun buurt vaak een ongeschikte plek om kinderen op te voeden. De vijf blijvers die binnenkort verwachten te verhuizen, hebben onlangs kinderen gekregen, maar ook blijvers zonder kinderen die tevreden zijn met hun woonsituatie zeggen soms dat ze zouden verhuizen als ze kinderen zouden krijgen. Respondenten die vooralsnog met kinderen in een aandachtswijk blijven wonen, zitten vooral in de zogenaamde middenklasse-enclaves of aan de gouden randjes en beschrijven hoe hun kinderen nauwelijks worden blootgesteld aan de buurt, omdat ze op voetbal zitten of naar de sportschool worden gebracht na schooltijd. Kortom, jonge kinderen lijken voor veel bewoners een belangrijke factor te vormen bij de beslissing om al dan niet in een aandachtswijk te blijven wonen.

Een deel van de vertrekkers met een korte woonduur, degenen zonder kinderen, hebben andere overwegingen om de buurt te verlaten. Met name dertigers in naoorlogse wijken willen een stap in hun wooncarrière maken door een woning te kopen of van een studentenkamer naar een eigen woning te verhuizen. Bij deze groep vertrekkers speelt mee dat ze de overstap hebben gemaakt van een studerend naar een werkend leven, hoewel die verandering in inkomenssituatie vaak al een paar jaar geleden heeft plaatsgevonden. Na een paar jaar sparen en met de garantie van een stabiel inkomen willen ze nu wat meer besteden aan woonlasten en een woning kopen. De aandachtswijk valt als optie af vanwege het gebrek aan voorzieningen en uitgaansmogelijkheden. Deze vertrekkers zijn op zoek naar buurten met een meer stedelijk karakter die beter past bij hun

leefstijl. Zij verhuizen richting stadscentrum, bijvoorbeeld naar andere, vooroorlogse aandachtswijken die centraler gelegen zijn, of naar kleinere stadskernen in de omgeving zoals Haarlem, Leiden of Delft waar een koopwoning relatief meer betaalbaar is. Eventuele problemen in de oude buurt spelen bij deze groep jonge vertrekkers slechts op de achtergrond een rol. Een autochtone man van 34 die naar Haarlem is verhuisd: 'Ja er waren natuurlijk ook wel wat minpunten, maar we zijn niet uit onvrede uit de buurt verhuisd.' Het zijn vooral de relatief centrale ligging en het stedelijke karakter, in interviews vaak omschreven als een behoefte aan gezellige koffietentjes of terrassen in de nabije omgeving, die door deze groep vertrekkers wordt meegewogen in de verhuisbeslissing. Een derde, kleinere groep vertrekkers heeft wel overwogen om in de buurt te blijven. Deze voormalige bewoners hebben geen kinderen of woonden in middenklasse-enclaves of aan de gouden randjes van aandachtswijken. Hun oude buurt is uiteindelijk afgefallen als optie, omdat deze vertrekkers naar eigen zeggen de kosten van de nieuwbouwwoningen die deel uitmaken van de vernieuwingsoperatie niet konden opbrengen. Dit heeft deels te maken met hun gezinssituatie (zij zijn relatief vaak alleenstaand), maar ook met de hoogte van hun inkomen (de meerderheid van de geïnterviewde middenklasserespondenten zit met hun uitvoerende banen relatief aan de onderkant van de groep middeninkomens). Zoals één van de vertrekkers het verwoordde: 'Wie kan dat nou betalen? Ja, een arts of advocaat misschien, maar ik niet met mijn [administratieve] baan in het ziekenhuis.' De relatief dure nieuwbouwwoningen zijn voor deze vertrekkers dus een net te grote prijsstap ten opzichte van de oude huurwoning of de relatief kleine koopwoning in de oudbouw. Een Turkse man vertelt over zijn oude buurt in Amsterdam: 'Als ik het daar had kunnen kopen, had ik het ook gedaan. Maar het is hier betaalbaarder dan daar.[...] Voor het geld wat deze woning heeft gekost, had ik daar hetzelfde kunnen kopen als wat ik huurde, qua oppervlakte. Dus dat schoot dan niet op.' Met name in Amsterdam speelt voor sommige tweeverdieners die wel genoeg verdienen mee, dat ze de hoge prijzen niet in verhouding vinden met de kwaliteit van de buurt: als ze dan toch zo veel zouden uitgeven voor een woning, dan willen ze er ook een betere buurt voor terugzien. Deze vertrekkers zijn uitgeweken naar oudbouw in andere aandachtswijken of naar suburbane en dus goedkopere locaties, wat de vraag oproept in hoeverre de herstructureringsplannen gericht op het vasthouden van sociale stijgers voldoende inhaken op de woonwensen en het budget van de potentiële doelgroep. Toch zijn er ook verhuizers die ervoor kiezen om wel in hun eigen buurt een andere woning te zoeken. Bij de meeste doorstromers vormt de woning de belangrijkste aanleiding voor verhuizing, ofwel vanwege de kwaliteit van de oude woning (klein, donker, gehorig, wens om een tuin te hebben, behoefte aan een aangepaste woning vanwege ouderdom of ziekte) ofwel vanwege de wens om een woning te kopen. De geïnterviewde doorstromers zijn vooral alleenstaand en stellen zonder kinderen of met volwassenen kinderen die het huis uit zijn. Van de vier doorstromers die wel kinderen hebben, zijn er twee verhuisd naar een grotere woning in de luwte in een blok koopwoningen, woont er één in een nieuwe sociale huurwoning omdat de vorige werd gesloopt en is er één autochtone dertiger die verwacht binnenkort vanwege gezinsuitbreiding de wijk alsnog te verlaten. Bij geen van de doorstromers was een verandering in de gezinssituatie reden om te verhuizen, waardoor er verder geen behoefte bestond aan een grotere of juist

kleinere woning. Vanuit gezinsoogpunt of werk was er ook geen reden om de dagelijkse routines te veranderen. Uit de interviews blijkt dat de meeste doorstromers bij de afweging om binnen of buiten de buurt te gaan zoeken, oorspronkelijk hebben laten meewegen dat ze hun dagelijkse leefpatronen liever niet zouden willen veranderen door van woonlocatie en buurt te wisselen. Een paar doorstromers is ten slotte verhuisd vanwege het aanbod aan nieuwbouwwoningen. Zij waren eigenlijk niet van plan te verhuizen en wilden hun dagelijkse routines niet veranderen, maar hadden wel oog voor een grotere woning die past bij hun budget of een nieuwbouwwoning.

Samenvattend blijken vertrekkers en doorstromers dus verschillende redenen te hebben om te verhuizen, wat samenhangt met verschillen in levensfase en met een verschillende houding ten opzichte van de buurt: vertrekkers zijn ofwel starters op de woningmarkt die een stap maken in hun gezinssituatie of hun carrière waarbij een mismatch ontstaat tussen de huidige en gewenste woonomgeving, ofwel oude bewoners die in een andere levensfase terechtkomen en dat als aanleiding zien om de in hun ogen verslechterde buurt achter zich te laten. Doorstromers zijn grotendeels alleenstaanden of samenwonenden die geen verandering in hun gezinssituatie doormaken of anticiperen en die, afgezien van de woning zelf, geen reden hebben om te verhuizen.

4.8 Opvattingen over herstructurering

Een laatste gespreksonderwerp in de interviews was wat de respondenten vinden van de vernieuwing van hun (vorige) buurt. De vraag was of dit een rol speelt bij hun overwegingen om te blijven of te vertrekken. Ten eerste is er een duidelijk onderscheid tussen de opvattingen van de respondenten over het doel van herstructurering en het proces van sloop en nieuwbouw. De meeste respondenten oordelen positief over het doel om een meer gemengde buurt te creëren: sociale huurwoningen vervangen door koopwoningen wordt op zich als een goed idee gezien. Kopers zouden beter zorgen voor de woonomgeving, werkende mensen gedragen zich fatsoenlijker. Een bewoonster legt uit: 'Ik denk dat er andere mensen komen te wonen en ik denk juist mensen die een koopwoning hebben en toch net iets zuiniger of netter met hun omgeving omgaan en het aanzien van de buurt wordt verbeterd denk ik.' Een andere respondent vertelt over de nieuwkomers in de nieuwbouw: 'Ja, het zijn echt eh... hoe zeg je dat. Kantoormensen, zeg maar. Mensen met een baan die geld in hun woningen steken, en een mooi tuintje en zo.' Opvallend is dat het de meeste mensen hierbij niet gaat om etniciteit, maar om gedrag. Respondenten die in de nieuwbouwflats wonen, maken bijvoorbeeld een duidelijk onderscheid tussen burens van niet-westerse herkomst met een goede baan ('net als wij') en niet-westerse migranten in de rest van de wijk. Een bewoner uit Bos en Lommer stelt: 'In deze flat zitten ook Surinaamse mensen, Turkse mensen, mensen uit Iran en weet ik veel welke landen, maar daar hebben we geen last van. Gewoon een praatje op de lift en even lachen... niets aan de hand. Het zijn juist de jongelui op straat die de boel verpesten.'

Toch zijn er ook wel bewoners die enkele kanttekeningen plaatsen bij de nieuwbouw. Dit zijn met name bewoners die wat meer tijd doorbrengen of doorbrachten in de buurt en daar ook nog wat contacten hebben of hadden met medebewoners. Een jonge Turkse

vrouw die onlangs is vertrokken vanuit een aandachtswijk in Amsterdam vraagt zich bijvoorbeeld af wat het effect zal zijn van de komst van nieuwe kopers: 'Met koopwoningen trek je toch andere mensen aan. Maar of het de buurt helpt, dat weet ik niet. Ik heb mijn twijfels daarbij. Die mensen komen daar ook gewoon om te slapen en gaan weer naar hun werk met de auto. Ik weet niet of ze met elkaar in contact komen.' Ook zijn sommige bewoners kritisch over de betaalbaarheid van de woningen en wat er met de oude bewoners uit de sociale huurwoningen gaat gebeuren. Zelf hebben ze de middelen om door te stromen naar iets beters of duurders, maar ze beseffen dat lang niet iedereen zich dat kan permitteren. Een bewoonster uit Geuzenveld (Amsterdam) zegt bijvoorbeeld: 'Er is ergens op rijksniveau een besluit genomen [...] en men heeft dus gigantisch veel goedkope woningen gesloopt en daar alleen maar dure woningen voor teruggezet. In de hoop dat er dan een differentiatie zou komen qua bewoners. En dat is onzin, dat werkt niet zo. Nee hoor. [...] Waarom zou een Turks of Marokkaans gezin niet een duurdere huur kunnen betalen? Dat is echt onzin. Dat zijn niet voornamelijk de mensen met een zwak inkomen. Het zijn voornamelijk de ouderen die een zwak inkomen hebben. [...] Want die lagere woningen waar wij zaten, die werden uiteindelijk allemaal gekocht door Turkse en Marokkaanse gezinnen. Je kunt wel zeggen 95%. Dus ook daar laat ik weer zien dat het helemaal niet zo is dat ze zo arm zijn.'

Meer in het algemeen komt in veel interviews de prijs van de nieuwbouwwoningen die als onderdeel van de herstructurering worden gebouwd aan de orde. Volgens veel respondenten zijn deze woningen te duur, wat als verklaring wordt gezien voor de leegstand in nieuwbouwcomplexen. Een bewoner uit Den Haag-Zuidwest zegt hierover: 'Nou... Dat heeft misschien een stukje met de crisis te maken, en misschien is het minder aantrekkelijk. Misschien denken mensen van: ik investeer mijn geld liever ergens anders, een andere buurt misschien. [...] Het zijn gewoon te hoge prijzen die er gevraagd worden en dat schrikt mensen af.' De vele opmerkingen over de huur- en koopprijzen van de nieuwbouwwoningen zijn opvallend, omdat juist de relatief gunstige prijs-locatieverhouding vaak wordt genoemd als pluspunt van het wonen in een aandachtswijk en de oorspronkelijke reden om in die buurt te gaan wonen. Er is dus in de ogen van veel respondenten een slechte balans tussen de lage kosten in de sociale huursector en de relatief kleine en dus goedkope koopwoningen in de oudbouw en de kosten van een grotere nieuwbouwwoning.

Een tweede terugkerend thema in de interviews is het proces van herstructurering. Alle respondenten zijn uitgesproken negatief over langdurige sloop. De braakliggende terreinen en de bouwoverlast zouden het proces van verloedering versnellen en de buurt nog onaantrekkelijker maken. Voor sommige vertrekkers heeft dit de beslissing om te verhuizen makkelijker gemaakt. Zij hadden al het plan om op termijn te verhuizen naar een woning die beter past bij hun levensfase en hebben geen zin meer om in een bouwput te wonen. Dit suggereert dat herstructurering de uitstroom van bewoners zou kunnen versnellen, ook als de eigen woning niet wordt gesloopt. Dit heeft wellicht tevens te maken met het gebrek aan verbondenheid met de buurt, zoals hierboven is beschreven. Bovendien heeft geen van de doorstromers gekozen om te blijven omdat ze verwachtten dat de buurt zal verbeteren. Het motto lijkt: eerst zien, dan geloven.

Een andere, eerder genoemde kanttekening van respondenten bij het proces van

herstructurering is dat er een stigmatiserende werking zou uitgaan van het label ‘aandachtswijk’ of ‘krachtwijk’. Een respondent uit Den Haag vertelt over de manier waarop zijn buurt in het nieuws is geweest: ‘Ja, als krachtwijk. Die ene minister zou dat allemaal even opvijzelen. Zo noemden ze deze buurt dus ook. Omdat er veel verpaupering was. Maar ja... Ik zag het zelf niet. [...] Tuurlijk, er zal wel meer verpaupering zijn in bepaalde wijken in de stad. [...] Maar ze drukken dan wel gelijk een stempel op zo’n wijk dat je zegt van, nou, is dat wel goed?’ Dit ongewenste bijeffect van het herstructureringsbeleid zou de beslissing van middenklassebewoners om binnen de buurt door te stromen of te vertrekken wel eens op een onverwachte, averechtse manier kunnen beïnvloeden. Een bewoner uit de Schilderswijk licht toe: ‘Dus als ik zou verhuizen, dan zou ik hier wel vandaan verhuizen naar een beter bekend staande wijk.’ Tegelijkertijd erkennen de meeste bewoners dat de reputatie van hun buurt toch al niet zo best was en dat het wel belangrijk is dat er iets aan de buurt wordt gedaan.

Kortom, hoewel bewoners denken dat herstructurering de buurt op de lange termijn zal verbeteren door de komst van kopers in de nieuwbouw, ondervinden ze op de korte termijn vooral overlast hiervan en lijker er ongewenste neveneffecten te zijn. De meerderheid van de vertrekkers en doorstromers vindt de nieuwbouwwoningen te duur om zelf te kopen en men is bezorgd over verdere stigmatisering door de media-aandacht die er naar aanleiding van het beleid wordt besteed aan de problemen in de buurt. Dit heeft niet alleen gevolgen voor de mate waarin bewoners zelf hun buurt waarderen, maar het kan ook bijdragen aan de beslissing om bij een verhuizing naar een andere buurt te gaan in plaats van in de oude buurt te blijven wonen.

4.9 Tot slot

Samenvattend geven de interviews een gedifferentieerd beeld van de manier waarop de woonomgeving in aandachtswijken een rol speelt bij de verhuisoverwegingen van middenklassebewoners.

Een eerste bevinding is dat geconstateerd moet worden dat lang niet alle middenklassebewoners in aandachtswijken dagelijks geconfronteerd worden met problemen op het gebied van leefbaarheid en veiligheid. Veel middenklassebewoners wonen relatief in de luwte, in enigszins afgeschermdde buurten of in hoge appartementencomplexen die letterlijk boven de problemen van de straat uitstijgen. Maar ook bewoners die wel midden in probleemgebieden wonen, ondervinden daar lang niet altijd last van, bijvoorbeeld omdat ze weinig tijd doorbrengen in hun buurt en mentaal niet erg op de buurt gericht zijn. Zij ‘consumeren’ als het ware de positieve kanten van het wonen in aandachtswijken, waaronder de goede prijs-kwaliteitverhouding in combinatie met een gunstige ligging, en vermijden en/of relativeren zo veel mogelijk de negatieve kanten. Kortom, de waardering van de woonsituatie wordt niet overheerst door sociale problemen in de buurt, maar de meeste respondenten zijn zich wel bewust van deze problemen. Dit blijkt ook uit het feit dat bewoners die goed zicht hebben op de meer problematische kanten van de buurt, dit niet als doorslaggevend voor een verhuizing zien. Slechts in een klein aantal gevallen, wanneer de problemen van de straat bewoners direct raken of het huis binnendringen door inbraak of burenoverlast, vormde de buurt werkelijk een *push*

factor. Tegelijkertijd kan worden geconstateerd dat de waardering van de woonsituatie nauwelijks in positieve zin wordt beïnvloed doordat bewoners zich op verschillende manieren verbonden voelen met de buurt. Voor de meerderheid van de middenklasesrespondenten geldt dat hun levens zich buiten de buurt afspelen. Het lijkt dus niet zo te zijn dat sociale of emotionele binding het gebrek aan kwaliteit in de woonomgeving compenseert. De relatie is eerder andersom: het is het gebrek aan buurtbinding dat er voor zorgt dat bewoners voldoende afstand hebben tot de buurt om de problemen aldaar te relativieren. Anders gezegd, juist omdat bewoners nauwelijks met de problemen van de straat worden geconfronteerd – ofwel omdat zij zich daar bewust van distantiëren, ofwel omdat zij naar eigen zeggen weinig waarde hechten aan hun woonomgeving – zijn zij tevreden met hun woonsituatie.

Een tweede bevinding is dat, wanneer de beslissing is genomen om te verhuizen, de woonomgeving op verschillende manieren een rol speelt bij de afweging om in de buurt te blijven of te vertrekken. Bij vertrekkers hangt dit samen met hun woongeschiedenis in de buurt en de levensfase waarin zij verkeren: vertrekkers met een lange woonduur oordelen vaak negatief over de veranderingen die hun buurt heeft ondergaan en beschrijven een gevoel van vervreemding van hun omgeving. In hun geval lijkt het *dissatisfaction model* van toepassing: onvrede over de woonomgeving weegt mee bij de beslissing om te vertrekken, hoewel het niet de aanleiding is. Voor de vertrekkers met een kortere woonduur geldt dat hun vestiging in de aandachtswijk vaak bij voorbaat als tijdelijk werd gezien, als een tussenfase in hun wooncarrière, en zij hebben dan ook niet echt een band met hun buurt opgebouwd. Voor hen fungeerde de vorige buurt vooral als een transitiebuurt, die bij voorbaat ongeschikt wordt gevonden voor de volgende levensfase (in het geval van het krijgen van kinderen) of hun leefstijl (in het geval van bewoners zonder kinderen die carrière maken en dat willen verzilveren in een meer stedelijke leefomgeving). Hier vormt het *disequilibrium model* dus een betere verklaring om het verhuisgedrag te begrijpen. Er ontstaat in feite een mismatch tussen de levensfase en de woonomgeving. Dit wordt het meest expliciet zichtbaar bij middenklassebewoners van aandachtswijken die kinderen krijgen: niet alleen is er behoefte aan een grotere woning, maar ook aan een woonomgeving die meer geschikt wordt gevonden voor kinderen. Bij de meeste doorstromers is er geen sprake van een dergelijke wanverhouding tussen levensfase en de daarbij in de ogen van respondenten ‘passende’ woonomgeving. Voor hen is de woning zelf vaak de aanleiding om te verhuizen, ofwel vanwege de kwaliteit van de woning ofwel vanwege de behoefte om een woning te kopen. Omdat er verder geen reden is om iets aan hun dagelijkse leefpatronen te veranderen, kiezen zij liever voor een woning in dezelfde woonomgeving. Overigens wil dit niet zeggen dat deze doorstromers in sociale, emotionele of functionele zin meer verbonden zijn met de buurt dan vertrekkers. De beslissing om te blijven is vaak vooral een pragmatische overweging. Een laatste bevinding met betrekking tot de rol van de woonomgeving bij verhuisbeslissingen is dat het proces van herstructurering van de woonomgeving op verschillende manieren de beslissing om te vertrekken kan versnellen: ofwel direct doordat herstructurering een directe aanleiding vormt om te verhuizen (vanwege sloop), ofwel indirect doordat de sociale problematiek van de buurt tijdelijk verergert en winkelvoorzieningen tijdelijk verdwijnen.

Meer in het algemeen roepen deze bevindingen over buurtwaardering, buurtbinding en verhuisoverwegingen van middenklassehuishoudens in aandachtswijken enkele bedenkingen op ten aanzien van het krachtwijkenbeleid. Aandachtswijken lijken voor de geïnterviewde middenklasserespondenten vooral de functie te vervullen van een geschikte, betaalbare uitvalsbasis en/of een transitiefase in wooncarrières van starters op de woningmarkt zonder kinderen. In de ogen van veel respondenten vormt de bouw van relatief grote en dure nieuwbouwwoningen dan ook een bedreiging voor de belangrijkste consumptiewaarde van aandachtswijken: de gunstige prijs-kwaliteitverhouding van woningen op een relatief centrale locatie. Verder laat het onderzoek zien dat de geïnterviewde middenklasserespondenten die binnen de buurt zijn verhuisd of die als relatieve nieuwkomers op de woningmarkt tijdelijk in een aandachtswijk zijn neergestreken, weliswaar hun woonsituatie waarderen, maar nauwelijks tijd doorbrengen in de buurt.

Noot

- 1 Dit hoofdstuk is geschreven door dr. Fenne Pinkster, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam (Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies). Het onderzoek is mede tot stand gekomen met behulp van onderzoeksassistenten Pauline Albers, Rosalie de Bruin en Suzanne Paanen.

5 Slotconclusies

Het krachtwijkenbeleid zoals dat sinds 2007 wordt uitgevoerd, heeft uiteenlopende doelstellingen. Enerzijds is het gericht op het terugdringen van fysieke en sociale problemen in de wijk, anderzijds is er aandacht voor het verbeteren van de (sociaaleconomische) positie van individuele bewoners. In deze studie zijn verschillende onderzoeksvragen beantwoord die gerelateerd zijn aan de genoemde doelstellingen. Dit laatste hoofdstuk vat deze antwoorden samen. Daarnaast zullen we proberen tot meer algemene conclusies te komen door de bevindingen uit de verschillende onderdelen te verbinden. Een belangrijk kenmerk van dit onderzoek is dat we ons niet alleen gericht hebben op de aandachtswijken, maar op alle woonbuurten in de G31-gemeenten. Bovendien hebben we deze buurten en hun bewoners retrospectief gevolgd over de periode 1999-2008 (soms 2009). Hierdoor zijn we in staat geweest de positie van aandachtswijken te relateren aan die van andere buurten en hebben we de aandachtswijken en het aldaar gevoerde beleid in perspectief kunnen plaatsen.

In welke mate zijn interventies, zoals die ook terugkomen in het krachtwijkenbeleid, een effectief instrument om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren?

Voor vier interventies hebben we de effectiviteit onderzocht. Twee interventies zijn gericht op de woningvoorraad (herstructurering en verkoop van sociale huurwoningen) en twee interventies op de openbare ruimte (groenaanleg en de aanwezigheid van sport- en speelvoorzieningen).

Herstructurering is de meest rigoureuze interventie die we hebben onderzocht: een deel van de woningvoorraad wordt gesloopt en vervangen door nieuwe woningen. Bij deze interventie zien we een gunstig effect op de sociale cohesie en op de leefbaarheid en veiligheid. Dit effect is sterker wanneer huurwoningen worden vervangen door koopwoningen, waarschijnlijk doordat bij deze ingreep de bevolkingssamenstelling verandert. Interessant is dat we bij de verkoop van sociale huurwoningen – waar de bevolkingssamenstelling van de buurt nauwelijks verandert – ook een gunstig effect zien op de sociale cohesie. Hierbij wordt niet de woningvoorraad aangepast, maar enkel de relatie tussen de bewoners en hun woning (de eigendomsverhouding verandert). We veronderstellen dat bewoners door de andere eigendomsverhouding meer investeren in of zich meer verbonden voelen met hun woning en de woonomgeving. Bij de verkoop van sociale huurwoningen zien we ook een gunstig effect op de veiligheidsbeleving, criminaliteit, verloedering en tevredenheid van bewoners met hun woonomgeving. De aanpassingen in de woningvoorraad hebben nauwelijks effect op het aandeel sociale stijgers in de wijk: zowel in de experimentele buurten als in de controlebuurten zien we een zelfde ontwikkeling. Het is wel belangrijk om te realiseren dat beide interventies in verschillende typen wijken worden ingezet. Herstructurering vooral in de wat slechtere wijken en de verkoop van sociale huurwoningen in de wat betere wijken.

Naast de interventies gericht op de woningvoorraad, hebben we interventies onderzocht die gericht zijn op de openbare ruimte, namelijk meer groen en de aanwezigheid

van sport- en speelvoorzieningen. Beide zijn, naast het stimuleren van het sporten en bewegen van individuele bewoners, gericht op het vergroten van ontmoetingskansen tussen bewoners en via deze weg op het verbeteren van de leefbaarheid en veiligheid. Uit de bevindingen blijkt dat er nauwelijks sprake is van gunstige effecten van de interventies op de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid. Wel zien we een gunstig effect van meer groen op de afname van geweld en diefstallen en een minder grote toename van geweld bij de aanwezigheid van een Cruyff Court, Krajicek Playground en/of een Jantje Beton Sprankelplek.

In welke mate is de sociaaleconomische positie van buurten gewijzigd door een verandering in de sociaaleconomische positie van individuele bewoners en door een selectieve in- en uitstroom van bewoners?

Uit ons onderzoek blijkt dat bij een aanzienlijk deel van de bewoners de inkomsten veranderen. In de aandachtswijken nemen bij ruim 20% van de wijkbewoners de huishoudinkomsten substantieel toe; de groep sociale stijgers is daarmee even groot als in de andere woonbuurten in de G31. Bij een iets kleinere groep (net onder de 20%) dalen de inkomsten. Een verandering in sociaaleconomische positie kan ook optreden door een verandering in de arbeidsmarktpositie: 1% krijgt vanuit een uitkeringspositie een baan en een even grote groep laat een tegenovergestelde overgang zien. Dit betekent dat de sociaaleconomische positie van buurten nauwelijks wijzigt door een verandering in de sociaaleconomische positie van individuele bewoners.

Verder laat ons onderzoek zien dat elk jaar 12% van de bevolking uit de 31 grote gemeenten naar een andere woning verhuist, waarvan het merendeel naar een andere buurt. Het aandeel verhuizers ligt in de aandachtswijken in relatieve termen beduidend hoger dan in de andere buurten (resp. 14% en 12%). Deze vertrekkers worden 'vervangen' door nieuwe bewoners (vestigers). De sociaaleconomische positie van de vertrekkers en de vestigers wijken maar in beperkte mate van elkaar af: we zien dat jaarlijks het aandeel bewoners uit de lage-inkomstengroep dat zich vestigt, iets groter is dan het aandeel dat de wijk verlaat. Onder de midden- en hoge-inkomstengroepen is dat andersom. We zien dit patroon zowel in de aandachtswijken als in de overige buurten. Omdat de selectieve migratie beperkt is, leidt de in- en uitstroom van bewoners nauwelijks tot een wijziging van de sociaaleconomische positie van buurten.

De migratie is wel op een andere manier selectief, namelijk naar etnische herkomst. Zo blijkt dat onder de autochtone Nederlanders wel de midden- en hogere-inkomstengroepen relatief vaak de wijk verlaten en dat daar bewoners uit de lage-inkomstengroep voor terugkomen. Onder de niet-westerse migranten is dit patroon – vooral de laatste jaren – juist omgekeerd: het is de middenklasse (en in mindere mate de hoge-inkomstengroep) die in de aandachtswijken komt wonen en het zijn de huishoudens uit de lage-inkomstengroep die de wijk relatief vaak verlaten.

Welke overwegingen spelen bij huidige en voormalige bewoners van aandachtswijken met middeninkomens een rol om al dan niet in hun buurt te blijven wonen?

Interviews met huidige en voormalige middenklassebewoners uit aandachtswijken, geven een gedifferentieerd beeld van de manier waarop de woonomgeving in aandachtswijken een rol speelt bij verhuisoeverwegingen.

De middenklassebewoners die in een aandachtswijk wonen, zijn veelal tevreden met hun woonsituatie. Zij worden nauwelijks met de problemen van de straat geconfronteerd – ofwel omdat zij zich bewust daarvan distantiëren, ofwel omdat zij naar eigen zeggen weinig waarde hechten aan hun woonomgeving. De bewoners zijn zich wel bewust van de sociale problemen in de buurt, maar beschouwen dit niet als doorslaggevend voor een verhuizing. Alleen wanneer de problemen van de straat bewoners direct raken of het huis binnendringen door inbraak of burenoverlast, vormt de buurt een *push factor*. Als eenmaal de beslissing is genomen om te verhuizen, speelt de woonomgeving een grotere rol. Een deel van de bewoners die vertrekt – met name degenen die al lang in de aandachtswijk wonen – oordeelt negatief over de veranderingen die hun buurt heeft doorgemaakt en beschrijven een gevoel van vervreemding van hun omgeving. Een ander deel heeft de buurt bij voorbaat als tijdelijk gezien en meestal geen band met de buurt opgebouwd. Deze groep vertrekt omdat de buurt ongeschikt is geworden voor hun levensfase of leefstijl en verkiest een andere woonomgeving. De doorstromers binnen de wijk hebben meestal geen veranderingen doorgemaakt in levensfase, maar willen wel een grotere of betere woning.

Centraal thema: veranderende mensen en andere mensen

Het thema dat binnen dit rapport steeds impliciet of expliciet een rol heeft gespeeld, is of bewoners van wijken zelf veranderen (bijvoorbeeld in sociaaleconomisch opzicht, levensfase of gedrag) of dat bewoners die in de wijk komen wonen anders zijn dan de bewoners die de wijk verlaten. In beide gevallen kan de wijk op termijn veranderen. Uit hoofdstuk 2 blijkt dat interventies gericht op de woningvoorraad vooral effect hebben op de leefbaarheid en veiligheid in wijken en dat de interventies gericht op de openbare ruimte nauwelijks (en soms zelfs ongunstige) effect hebben. Het is waarschijnlijk dat de gunstige effecten van herstructurering te verklaren zijn doordat er andere mensen in de wijk zijn komen wonen. Deze gedachte wordt ondersteund door de bevinding dat de effecten bij specifieke herstructurering – expliciet gericht op het veranderen van de bevolkingssamenstelling door huurwoningen te vervangen door koopwoningen – sterker zijn dan bij algemene herstructurering. De gunstige effecten van verkoop van sociale huurwoningen is waarschijnlijk deels verklaarbaar doordat er andere mensen komen wonen, maar mogelijk veranderen mensen ook doordat ze een andere ‘verhouding’ met hun woning krijgen en daardoor meer investeren in hun woning en de woonomgeving. In hoofdstuk 3 zijn we gedetailleerd ingegaan op de vraag in welke mate bewoners in sociaaleconomisch opzicht veranderen en of de bewoners die de wijk verlaten en die er voor terugkomen in dat opzicht van elkaar verschillen (selectieve migratie). Van circa 40% van de bewoners veranderen de inkomsten substantieel, waarbij ongeveer evenveel bewoners hun inkomsten zien stijgen als dalen. Ook blijkt dat de bewoners die de wijk

verlaten in sociaaleconomisch opzicht sterk lijken op de bewoners die zich daar vestigen. Ondanks de inkomstenveranderingen en verhuisbewegingen, veranderen de wijken in sociaaleconomisch opzicht nauwelijks. Wel blijkt de autochtone middenklasse de laatste jaren te worden vervangen door niet-westerse migranten uit de middenklasse. Dat individuele veranderingen een belangrijke verklaring zijn voor dynamiek in de wijk blijkt ook uit hoofdstuk 4. Dit betekent dat levensfase een belangrijke overweging is om al dan niet te verhuizen. Vooral veranderingen die te maken hebben met huishoudenssamenstelling, met name het krijgen van kinderen, vormen een belangrijke overweging om de aandachtswijk te verlaten.

Veronderstellingen en verwachtingen binnen het wijkenbeleid

In deze studie zijn op verschillende plaatsen veronderstellingen en verwachtingen geformuleerd, zoals die terugkomen in het krachtwijkenbeleid. In dit laatste hoofdstuk willen we een aantal van die veronderstellingen en verwachtingen aan de orde stellen.

In de eerste plaats wordt verondersteld dat het label ‘aandachtswijk’ een adequate manier is om wijken te selecteren en daar bepaald beleid te voeren. Los van de discussie over de selectie van deze wijken, willen we hier benadrukken dat de aandachtswijken vaak zeer heterogeen zijn en (mede daardoor) een verschillende aanpak vereisen. In het beleid zelf is die ruimte gegeven doordat afzonderlijke wijkactieplannen zijn opgesteld, waardoor rekening kan worden gehouden met de lokale omstandigheden. Bij de evaluatie van het beleid gebeurt dat veel minder, omdat – net als in dit onderzoek – de aandachtswijken vaak als groep worden bestudeerd. Het is dan ook de vraag of de effectiviteit van het krachtwijkenbeleid wel kan worden beoordeeld via het label ‘aandachtswijk’. Zo hebben we laten zien dat interventies zowel in aandachtswijken als in andere wijken worden ingezet en dat de interventies die worden ingezet sterk verschillen tussen aandachtswijken. Daarnaast bleek uit de interviews met bewoners uit aandachtswijken die tot de middenklasse behoren, dat de wijken nogal heterogeen zijn qua leefbaarheid en veiligheid. Mogelijk is dit een verklaring voor de soms geringe verschillen tussen de aandachtswijken en de andere buurten.

In de tweede plaats krijgen de aandachtswijken een speciale positie toegekend. Dat het hier een specifieke groep buurten betreft, staat natuurlijk buiten kijf. In de aandachtswijken wonen meer huishoudens met lage inkomsten en meer niet-westerse migranten en de leefbaarheid en veiligheid is er ongunstiger (zie ook tabel 1.2). In het beleid worden met name zorgen geuit over de selectieve migratie: verondersteld wordt dat de middeninkomens wegtrekken naar andere, betere wijken, terwijl lagere inkomens en kansarmen instromen en achterblijven. Ook zouden in aandachtswijken de kansen om te stijgen op de sociale en maatschappelijke ladder slecht functioneren. Op grond van onze bevindingen, kunnen deze veronderstellingen enigszins gerelativeerd worden. Zo blijken sociale stijgers en de middenklasse niet massaal de aandachtswijken te verlaten. De verhuismobiliteit is in de aandachtswijken weliswaar iets hoger dan in andere buurten, maar de mate van selectieve migratie is beperkt. De bewoners die de wijk verlaten lijken in sociaaleconomisch opzicht op de bewoners die daarvoor in de plaats komen. Bovendien verschillen de patronen van selectieve migratie nauwelijks tussen de aandachtswijken en de andere buurten. Ook hebben we laten zien dat in zowel de aandachtswijken als

de andere wijken het aandeel sociale stijgers vergelijkbaar is. Kortom, we hebben minder verschillen gevonden tussen aandachtswijken en andere wijken dan verwacht; verschillen die doorgaans zijn geselecteerd op de aanwezigheid van een cumulatie van problemen en achterstanden.

In de derde plaats is een belangrijke verwachting in het krachtwijkenbeleid dat sociale stijgers en de middenklasse als rolmodel kunnen fungeren voor andere wijkbewoners met een lage sociaaleconomische positie. Dit vereist de aanwezigheid van voldoende sociale contacten tussen de verschillende groepen bewoners. Uit de bevindingen van hoofdstuk 4 blijkt dat het belang van de sociale stijgers en de middenklasse voor de buurt niet moet worden overschat. De interviews laten namelijk een interessante paradox zien. De middenklassebewoners die in de aandachtswijken blijven wonen, zijn relatief weinig buurtgericht, terwijl de middenklassebewoners die hun buurt belangrijk vinden en daar ook meer op zijn gericht vertrekken; juist de bewoners waarvan verwacht mag worden dat ze een bijdrage leveren aan de aandachtswijk.

Summary

Housing, neighbourhoods and interventions

The ‘empowered neighbourhoods’ policy in perspective

The ‘empowered neighbourhoods’ (*krachtwijken*) policy was introduced in the Netherlands in 2007 with the dual purpose of tackling the social problems in 40 designated ‘priority neighbourhoods’ while improving the position of residents in those neighbourhoods. The central objective of the policy is to transform these priority neighbourhoods within the space of eight to ten years into neighbourhoods where people have opportunities and which are pleasant places to live. Several studies that have been published recently show that the position of the priority neighbourhoods has improved. A question which arises here, however – and a question on which earlier research has so far shed little light – is whether any improvements in the liveability and safety of these neighbourhoods is actually the result of the empowered neighbourhoods policy: it may be that comparable developments are also taking place in other neighbourhoods. It is also uncertain how far neighbourhood improvements are the result of changes in the composition of the local population: it could be, for example, that these changes are the result of changes in the socioeconomic position of local residents, or of the fact that certain groups of residents move out of their neighbourhood and are replaced by other groups. With regard to this latter point, in addition to the actual neighbourhood dynamic, the decision-making processes through which residents of priority neighbourhoods go are also interesting. A key feature of this study is that we looked not only at the priority neighbourhoods, but included all residential neighbourhoods in the 31 largest Dutch municipalities. We moreover tracked these neighbourhoods and their residents retrospectively over the period 1999–2008 (sometimes 2009); this enables us to say something about the position of the priority neighbourhoods in relation to that of other neighbourhoods.

Impact of neighbourhood interventions

We investigated the effectiveness of various interventions forming part of the empowered neighbourhoods policy: restructuring of the housing stock, sale of social housing, creation of green spaces and the presence of sports and play facilities. We set up a quasi-experiment for each intervention, in which we sought a comparable ‘control neighbourhood’ within the same municipality as the neighbourhood in which an intervention took place (experimental neighbourhood). Where we were able to find sufficient control neighbourhoods for the experimental neighbourhoods, and provided these were genuinely comparable, any differences found in the development of the neighbourhoods suggest an effect of the intervention in question.

Restructuring is the most rigorous intervention we studied; it involves part of the housing stock being demolished and replaced by new homes. This has consequences for the population composition: the proportion of households with a low income reduces and the proportion of non-Western migrants increases less quickly. These effects are

more marked in the case of specific restructuring activities in which rented homes are replaced by owner-occupier homes. The sale of social housing has virtually no impact on the population composition.

These two interventions aimed at the housing stock share the common aim of increasing social cohesion and improving liveability and safety in the neighbourhood. Restructuring, and especially specific restructuring, is found to have a positive impact on social cohesion. It is interesting to note that the sale of social housing – which has virtually no effect on the composition of the neighbourhood population – also has a positive impact on social cohesion. It is not the housing stock that changes here, but merely the relationship between the residents and their home (the ownership structure changes). The assumption is that this prompts homeowners to invest more in their home and their residential environment. Both restructuring and the sale of social housing also has favourable effects in relation to crime, perceived (lack of) safety and people's satisfaction with their residential environment. The sale of social housing has a positive effect on neighbourhood decay. Changes to the housing stock have virtually no effect on the percentage of social climbers in the neighbourhood: the trend is comparable in both the experimental and the control neighbourhoods. The interventions aimed at the housing stock – restructuring and the sale of social housing – thus have a positive influence. However, it is important to bear in mind that these interventions are employed in different types of neighbourhoods: restructuring is mainly used in the most deprived neighbourhoods, while sale of social housing takes place mainly in neighbourhoods with a slightly higher status.

In addition to interventions aimed at the housing stock, we also studied interventions focusing on the public space: more green space and the presence of sports and play facilities. Both these interventions are aimed at increasing the opportunities for residents to meet and thereby improve the liveability and safety of the neighbourhood. Our findings show that these interventions have virtually no impact on social cohesion, liveability or safety. We do however find a positive effect of more green spaces in the form of a reduction in violence and theft and a smaller increase in violence in neighbourhoods where there is a Cruyff Court, Krajicek Playground and/or a Jantje Beton Sprankelplek (public playgrounds which provide a safe area to play for local children and other members of the community). One possible explanation for these findings could be that these kinds of changes to the public space not only attract residents who have a positive influence on liveability and safety, but also individuals who cause nuisance and have a negative influence on subjective safety. We would however stress here that our findings could be the result of the way in which the interventions were measured: these measurements are a less good 'fit' with what we really wish to measure than in the case of interventions aimed at the housing stock.

Dynamic in urban residential neighbourhoods

Social advancement and selective migration are important themes in the empowered neighbourhoods policy. In the priority neighbourhoods, in particular, it is assumed that there has been a deterioration in socioeconomic status compared with other urban residential neighbourhoods, with the result that there are fewer opportunities for social

advancement in these neighbourhoods. Selective migration, in which members of the middle class move out of priority neighbourhoods while low-income groups move into the neighbourhood and fall behind, could lead to a downward spiral. Using figures from the Social Statistics Database (SSB), we monitored the more than five million residents of urban residential neighbourhoods in 31 Dutch municipalities retrospectively over the period 1999-2008. The database constructed for this study contains demographic and socioeconomic characteristics of individuals and households, as well as of residential location (four-digit postcode area).

We have shown that the population profile is very stable from a socioeconomic perspective, and that the differences between the priority neighbourhoods and other neighbourhoods in the Netherlands have hardly changed over the last ten years. Selective migration has been low in both the priority neighbourhoods and the other urban neighbourhoods: the leavers have been 'replaced' by new residents (settlers), while the leavers have a higher socioeconomic status than the settlers. This weaker economic position of the settlers fits in with the function of urban residential neighbourhoods as a springboard: people who are generally at the start of their career (in terms of both labour market and household) settle in these neighbourhoods, while people who have lived in the neighbourhood for a number of years and have already carved out a career move out. Neighbourhood migration is selective in another way, namely in terms of ethnic origin. For example, among native Dutch residents, it is mainly the middle and higher income groups who relatively often move out of the neighbourhood to be replaced by residents from low-income groups. Among non-Western migrants this pattern – particularly in recent years – is precisely the reverse: it is the middle class (and to a lesser extent the high-income group) who have moved into the priority neighbourhoods, while households from the low-income group have relatively often moved out.

This springboard function of urban neighbourhoods means that, in addition to selective socioeconomic migration, residents are able to improve their socioeconomic position. The percentage of social climbers (around 20%) in the priority neighbourhoods is roughly the same as in the other neighbourhoods studied, which means we found no evidence that the opportunities for social advancement are much smaller in the priority neighbourhoods. We also found no indications that the opportunities for social advancement have declined over the last decade. We do however see that the percentage of residents who remain in the low-income group for a long period is higher in the priority neighbourhoods than in other neighbourhoods.

Based on our findings, we may conclude that the socioeconomic status of priority neighbourhoods has hardly changed compared with other urban residential neighbourhoods. The effects of individual upward and downward social mobility and of selective migration on the socioeconomic status of neighbourhoods are limited. However, the fairly stable population profile of neighbourhoods masks a strong individual dynamic.

Neighbourhood loyalty and relocation motives

The large-scale analyses of selective migration show that there is no mass exodus of social climbers and middle-class households from priority neighbourhoods, and that those who do leave the neighbourhood are often replaced by residents who are compara-

ble socioeconomically. Despite this, it cannot be taken for granted that the middle-class groups will want to (continue to) live in priority neighbourhoods; there is an 'iron law' in the housing market which states that residents will sooner or later seek to cash in their social position by moving to a better home and/or neighbourhood. To gain a clearer picture of the motivations of this group, 63 interviews were conducted with current and former middle-class residents of priority neighbourhoods. These interviews produce a differentiated picture of the way in which the residential setting in priority neighbourhoods plays a role in the relocation decisions of the middle class.

A first finding is that by no means all middle-class residents in priority neighbourhoods are confronted on a daily basis with problems in relation to liveability and safety. Many middle-class residents live in fairly sheltered neighbourhoods or in high-rise apartment blocks which are literally far above the problems on the streets. But even residents who live in the middle of problem areas are by no means always affected by them. It is thus not the case that people's appreciation of their housing situation is dominated by social problems in the neighbourhood, even though most respondents are aware of those problems. The majority of the middle-class respondents interviewed live their lives largely outside the neighbourhood. It thus appears not to be the case that social or emotional loyalty compensates for the lack of quality in the residential setting. If anything, the relationship operates in the opposite direction: it is precisely the *lack* of neighbourhood loyalty which allows residents to have sufficient emotional distance from the neighbourhood and to put the problems there into perspective.

A second finding is that, once the decision has been taken to move home, the residential setting plays a role in several ways in the decision as to whether to stay in the neighbourhood or move out. For those who leave, the decision is shaped to a large extent by their residential history in the neighbourhood and their phase of life at the time. Leavers who have lived in the neighbourhood for a long time often take a negative view of the changes that their neighbourhood has undergone and describe a sense of alienation from their environment. The situation is different for leavers who have lived in the neighbourhood for a shorter period; in many cases they always regarded their settlement in the priority neighbourhood as temporary, as an interim stage in their housing career, and have not really developed any emotional ties to the neighbourhood. For most of those moving on there is no question of an imbalance between phase of life and what respondents regard as an 'appropriate' residential setting. For them, the home itself is often the reason for moving, either because of the quality of the existing home or because of a desire to buy a home. As there is no reason for them to change their daily lifestyle patterns, they prefer to choose a home in the same residential setting.

The process of restructuring can also accelerate the decision to leave in several ways: either directly because restructuring is the immediate reason for moving (because of demolition), or indirectly because the social problems in the neighbourhood temporarily become worse and shopping facilities temporarily disappear.

Empowered neighbourhoods policy and priority neighbourhoods

A number of assumptions and expectations are formulated in this study, which are taken from the empowered neighbourhoods policy. In the first place, it is assumed that the label 'priority neighbourhood' is an adequate means of selecting neighbourhoods and implementing specific policy there. Apart from the discussion about the selection of these neighbourhoods, we would emphasise here that priority neighbourhoods are often very heterogeneous and (partly because of this) demand a varied approach. In the second place, priority neighbourhoods are in a special position. There is no question that this is a specific group of neighbourhoods; there are more low-income households living in these neighbourhoods, there are more non-Western migrants and the liveability and safety are below average. Yet we found considerably fewer differences between the priority neighbourhoods and other neighbourhoods than we might have expected on the grounds of the objectives of the empowered neighbourhoods policy. Third, a key expectation in the empowered neighbourhoods policy is that social climbers and the middle classes will serve as a role model for other neighbourhood residents with a low socioeconomic status. Our findings show that the importance of social climbers and the middle classes for the neighbourhood should not be overestimated.

Bijlage A Overzicht aandachtswijken naar postcodegebied

gemeente	naam aandachtswijk	nummer		
		postcodegebied	naam postcodegebied	
Alkmaar	Overdie	1813	Overdie	
Amersfoort	De Kruiskamp	3814	De Kruiskamp	
Amsterdam	Amsterdam-Noord	1024	Nieuwendam-Noord	
		1031	Buiksloterham	
		1032	Volewijk	
		Nieuw-West	1061	De Kolenkit
			1062	Westlandgracht
			1063	Slotermeer-Noordoost
			1064	Slotermeer-Zuidwest
			1065	Slotervaart
			1067	Geuzenveld/Lutkemeer/Ookmeer
	1068	Osdorp-Oost		
	1069	Osdorp-Midden/De Punt/Sloten		
	Bos en Lommer	1055	Bos en Lommer	
		1056	Kommert/Van Galenbuurt	
		1057	Hoofdweg/Overtoomse Veld	
		Amsterdam-Oost	1092	Transvaalbuurt
			1094	Indische Buurt-West
		Bijlmer	1103	Bijlmer-Oost
			1104	Bijlmer-Oost
	Arnhem	Klarendal	6822	Klarendal
Presikhaaf		6826	Presikhaaf-West	
Het Arnhemse Broek		6828	Spijkerkwartier/Broek	
Malburgen/Immerloo		6832	Immerloo I/Eimersweide	
		6833	Groene Weide/Kamillehof/Bakenhof	
		6841	Meinerswijk/Malburgen-West	
		6841	Meinerswijk/Malburgen-West	
Deventer	Rivierenwijk	7417	Rivierenwijk	
Dordrecht	Wielwijk/Crabbehof	3317	Wielwijk/Crabbehof	
Eindhoven	Woensel-West	5621	t Groenewoud	
Eindhoven	Doornakkers	5642	Poeijersstraat/Doornakkers	
	Bennekel	5654	Gestel buiten Rondweg I	
Enschede	Velve-Lindenhof	7533	Velve-Lindenhof	
's-Gravenhage	Stationsbuurt	2515	Stationsbuurt	
	Schilderswijk	2525	Schildersbuurt-West/Groente- en Fruitbuurt	
	Schilderswijk	2526	Schildersbuurt-Noord/-Oost	

gemeente	naam aandachtswijk	nummer	
		postcodegebied	naam postcodegebied
	Den Haag-Zuidwest	2532	Moerwijk-Zuid
		2533	Zuiderpark/Moerwijk-West/Morgenstond
		2541	Morgenstond-Zuid
		2542	Dreven/Gaarden
		2544	Loosduinen/Bouwlust/Vrederust
		2545	Morgenstond-West
		2572	Transvaalkwartier
Groningen	Transvaal	2572	Transvaalkwartier
	Korrewegwijk	9715	Korrewegwijk
	De Hoogte	9716	De Hoogte
Heerlen	Meezenbroek	6415	Meezenbroek
Leeuwarden	Heechterp/Schieringen	8924	Heechterp/Schieringen
Maastricht	Maastricht-Noordoost	6222	Beatrixhaven/Nazareth/Meerssenhoven
	Maastricht-Noordoost	6224	Wyckerpoort/Oostermaas
Nijmegen	Hatert	6535	Hatert
Rotterdam	Rotterdam-West	3014	Oude Westen
		3021	Middelland
		3022	Nieuwe Westen-Noord
		3024	Delfshaven
		3025	Bospolder
		3026	Tussendijken
		3027	Spangen
		3031	Rubroek
		3033	Provenierswijk
		3034	Crooswijk
	Rotterdam-Noord	3035	Oude-Noorden-Zuid
		3036	Oude-Noorden
		3038	Bergpolder
		3042	Kleinpolder
		3072	Katendrecht/Afrikaanderwijk/Kop v. Zuid
		3073	Bloemhof
		3074	Hillesluis
		3081	Tarwewijk
		3082	Oud-Charlois
		3083	Carnisse/Zuidplein
Bergpolder	Bergpolder	3038	Bergpolder
	Overschie	3042	Kleinpolder
	Oud-Zuid	3072	Katendrecht/Afrikaanderwijk/Kop v. Zuid
Vreewijk	Zuidelijke Tuinsteden	3073	Bloemhof
		3074	Hillesluis
		3081	Tarwewijk
		3082	Oud-Charlois
		3083	Carnisse/Zuidplein
Schiedam	Nieuwland	3075	Vreewijk
		3085	Zuidwijk
		3086	Pendrecht
		3118	Buurt 62, 68
		3119	Buurt 63-67, 71

gemeente	naam aandachtswijk	nummer	
		postcodegebied	naam postcodegebied
Utrecht	Kanaleneiland	3526	Industriegebied/Transwijk/Columbuslaan
		3527	Vollenhovelaan/Marshalllaan
	Ondiep	3552	Ondiep/Loevenhoutsedijk
	Zuilen-Oost	3554	De Rijkstraat/Kenaustraats/Schaakbuurt
	Overvecht	3561	Taagdreef/Wolgadreef
		3562	Zamenhofdreef/Neckardreef
		3563	Amazonedreef
Zaanstad	Poelenburg	3564	Overvecht-Noord
		1504	Poelenburg

Bijlage B Constructies van gebruikte variabelen

B.1 Gebruikte variabelen in hoofdstuk 2

Woningvoorraad

Voor de woningvoorraad worden vier indicatoren gebruikt, te weten: het aandeel huurwoningen, het aandeel meergezinswoningen, het aandeel woningen gebouwd voor 1945 en het aandeel woningen gebouwd in de periode 1945-1970.

Huishoudens met lage inkomsten

Onder de lage-inkomstengroep verstaan we alle huishoudens die binnen de 0% tot en met 20% van de Nederlandse inkomensverdeling vallen op basis van hun ongestandaardiseerde huishoudensmaandinkomsten. Op basis van de Nederlandse inkomstenverdeling uit 1999 hebben we de 20% inkomensgrens bepaald. Deze lag op 1100 euro per maand. Voor de jaren daarna is de inkomstenverdeling van het betreffende jaar gebruikt om – net als in 1999 – de 20% inkomensgrens te bepalen. Voor elk jaar is de lage-inkomstengroep dus gebaseerd op de (relatieve) inkomstenverdeling van het betreffende jaar. De inkomsten hebben uitsluitend betrekking op inkomsten uit arbeid, winst, uitkering, pensioen en studiefinanciering. Inkomsten uit onder andere vermogen, alimentatie, huurtoeslag en kinderbijslag zijn niet bekend. We maken gebruik van het zogenoemde fiscaal maandloon uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB): hierbij zijn de bruto-inkomsten verminderd met pensioenpremies en zorgverzekeringspremies.

Sociale stijgers

Onder sociale stijgers verstaan we alle personen die in een periode van een jaar minimaal 5 percentielen gestegen zijn in de Nederlandse inkomstenverdeling. Deze inkomstenverdeling is gebaseerd op het ongestandaardiseerde huishoudensmaandinkomsten.

Etnische heterogeniteit

Als indicator voor etnische heterogeniteit wordt het percentage niet-westerse migranten gebruikt. Deze informatie is afkomstig uit de ABF-monitor (die hiervoor gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gebruikt). Niet-westerse migranten zijn personen van wie ten minste één ouder geboren is in een niet-westers land. Hieronder vallen Turkije en landen in Azië, Afrika, het Caribisch gebied en Zuid-Amerika, behalve Japan en Indonesië.

Sociale cohesie

Sociale cohesie in een buurt is gemeten met behulp van negen stellingen over de sociale verhoudingen en de omgang binnen de buurt in het Woningbehoefteonderzoek van 1998 en 2002 en het WoonOnderzoek Nederland (WOON) 2006 en 2009. Het gaat om de volgende stellingen:

- Ik ben gehecht aan deze buurt.
- Ik voel mij thuis in deze buurt.
- Ik heb veel contact met mijn directe buren.
- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners.
- Ik voel mij medeverantwoordelijk voor de leefbaarheid in de buurt.
- In deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om.
- Ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid.
- Mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks.
- Ik ben tevreden met de bevolkingsamenstelling in deze buurt.

Per stelling is op een 5-punts antwoordschaal vastgesteld in hoeverre de respondent het eens is met de stelling. Alle items zijn zo gecodeerd dat een hogere score duidt op meer sociale cohesie. We hebben de items gehercodeerd, waarbij we de twee hoogste scores de waarde 1 hebben gegeven en de overige scores de waarde 0. Vervolgens hebben we per respondent de gemiddelde score berekend, waarbij op twee items missende waarden zijn toegestaan. Deze scores zijn geaggregeerd naar het postcodeniveau. De schaal kan waarden aannemen tussen 0 en 100.

Criminaliteit en verloedering

Geweld/bedreiging, diefstal en verloedering zijn gemeten aan de hand van een aantal buurtproblemen waarvoor de ondervraagden konden aangeven of ze (bijna) nooit, soms of vaak voorkomen in de eigen buurt. De gegevens zijn afkomstig uit de Politie-monitor Bevolking (1995-2005), Bevolkingsmonitor Politiekorpsen (2006) en de Integrale Veiligheidsmonitor (2009).

De volgende buurtproblemen zijn in de vragenlijst opgenomen om te kunnen meten hoe vaak geweld en bedreiging voorkomen:

- gewelddelicten;
- bedreiging;
- op straat lastigvallen;
- dronken mensen op straat.

Diefstal is vastgesteld aan de hand van:

- fietsdiefstal;
- diefstal uit auto's;
- inbraak in woningen;
- vernieling/beschadiging aan auto's.

Fysieke verloedering is gemeten aan de hand van:

- rommel op straat;
- hondenpoep op straat;
- vernieling van telefoocellen, bus- of tramhokjes;
- bekladding van muren en/of gebouwen.

De indeling van de buurtproblemen is gebaseerd op een factoranalyse, waarin de items over de percepties van buurtproblemen van de individuen zijn betrokken (zie voor meer informatie hierover: Wittebrood en Van Dijk 2007). We hebben de items gehercodeerd

waarbij de antwoordcategorie ‘vaak’ de waarde 1 heeft gekregen en de overige scores de waarde 0. Vervolgens hebben we per respondent de gemiddelde score berekend, waarbij op twee items missende waarden zijn toegestaan. Deze scores zijn vervolgens geaggregeerd naar het postcodeniveau. De schalen kunnen waarden aannemen tussen 0 en 100.

Onveiligheidsbeleving

Aan alle respondenten is de vraag gesteld: ‘Voelt u zich wel eens onveilig?’ Degenen die deze vraag met ‘ja’ beantwoorden, wordt vervolgens gevraagd of zij zich zelden, soms of vaak onveilig voelen. We hebben het percentage respondenten berekend dat zich soms of vaak onveilig in hun buurt voelt. De gegevens zijn afkomstig uit de Politie-monitor Bevolking (1995-2005), Bevolkingsmonitor Politiekorpsen (2006) en de Integrale Veiligheidsmonitor (2009).

Tevredenheid met de woonomgeving

Percentage respondenten dat op een schaal van een tot vijf te kennen geeft zeer tevreden of tevreden te zijn met de woonomgeving (twee categorieën). Afkomstig uit het Woningbehoefteonderzoek van 1998 en 2002 en het Woon 2006 en 2009.

B.2 Gebruikte variabelen in hoofdstuk 3

Inkomstengroep

Onder de lage-inkomstengroep verstaan we alle bewoners die binnen de 0% tot en met 20% van de Nederlandse inkomstenverdeling vallen op basis van hun gestandaardiseerde huishoudensmaandinkomsten (gestandaardiseerd naar huishoudsamenstelling). Op basis van de Nederlandse inkomstenverdeling uit 1999 hebben we de 20% inkomstengrens bepaald. Onder de hoogste inkomstengroep verstaan we alle bewoners die binnen de 80% tot en met 100% van de inkomstenverdeling vallen en de middengroep tussen de 20% tot en met 80%. We hebben voor elk jaar deze indeling toegepast. Voor elk jaar zijn de inkomstengroepen dus gebaseerd op de (relatieve) inkomstenverdeling van het betreffende jaar. De inkomsten hebben uitsluitend betrekking op inkomsten uit arbeid, winst, uitkering, pensioen en studiefinanciering. Inkomsten uit onder andere vermogen, alimentatie, huurtoeslag en kinderbijslag zijn niet bekend. We maken gebruik van het zogenoemde fiscaal maandloon uit het ssv: hierbij zijn de bruto-inkomsten vermindert met pensioenpremies en zorgverzekeringspremies.

Sociale stijgers

Onder sociale stijgers verstaan we alle personen die in een periode van een jaar minimaal 5 percentielen gestegen zijn in de Nederlandse inkomstenverdeling. Deze inkomstenverdeling is gebaseerd op het gestandaardiseerde huishoudensmaandinkomsten.

Bijlage C Selectie respondenten voor interviews

Binnen het kwalitatieve onderzoek wilden we graag spreken met respondenten die woonachtig zijn in een aandachtswijk en die in hun wijk zijn blijven wonen (blijvers), respondenten die binnen hun wijk zijn verhuisd en respondenten die hun wijk hebben verlaten. We wilden ongeveer 60 interviews houden, verspreid over een beperkt aantal aandachtswijken.

Voor het kwalitatieve onderzoek hebben we respondenten geselecteerd die eerder aan het WoonOnderzoek Nederland (WOON) 2009 hebben meegewerkt. Ten eerste konden we zo een goede selectie maken van de bewoners die we wilden interviewen. Ten tweede hebben we bij de interpretatie van de interviews de achtergrondinformatie van de respondent kunnen gebruiken.

Selectie uit het WOON 2009

Uitgangspunt waren de 4302 respondenten uit het WOON 2009 die ten tijde van het bevolkingsonderzoek woonachtig waren in een van de aandachtswijken, hoofd/partner zijn binnen het huishouden en hebben aangegeven mee te willen werken aan vervolgonderzoek. Van deze groep zijn de middeninkomens geselecteerd: de 40% tot en met 80% binnen de inkomensverdeling. Dit zijn respondenten met een gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen tussen de 18.300 en 29.700 euro (Bron: CBS StatLine). Uiteindelijk vallen 1508 personen binnen deze groep, waarvan er 90 zijn verhuisd sinds zij aan het WOON hebben meegewerkt.

Daarnaast zijn respondenten geselecteerd die op 1 januari 2006 woonachtig waren in een van de aandachtswijken en deze op een zeker moment (voorafgaand aan het interview) hebben verlaten. Het betreft hier 142 respondenten.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft de totale groep potentiële respondenten begin januari 2010 door het Gemeentelijke Basis Administratie (GBA) gehaald, zodat we degenen die sinds het interview zijn overleden niet meer zouden benaderen en van de andere respondenten over het meest recente woonadres zouden beschikken.

Voor ons onderzoek hebben we respondenten geselecteerd in de gemeenten Amsterdam, Den Haag, Dordrecht en Schiedam. Bij de keuze voor deze gemeenten hebben we rekening gehouden met type woningmarkt en grootte van de stad. Uiteindelijk hadden we de beschikking over 714 respondenten.

Selectie van respondenten voor interviews

De 714 geselecteerde respondenten wonen of woonden in de periode 2006-2010 in een van de genoemde aandachtswijken. Op basis van hun woongeschiedenis hebben we een

onderscheid gemaakt naar drie typen bewoners: blijvers, doorstromers en vertrekkers. Respondenten zijn eerst benaderd via een brief en vervolgens gebeld of gemaild met de vraag of zij beschikbaar waren voor een afspraak. Er zijn 212 brieven verstuurd, waarbij is geprobeerd om een zo goed mogelijke spreiding te krijgen van blijvers en doorstromers in verschillende aandachtswijken en van vertrekkers uit verschillende aandachtswijken die naar andere bestemmingen zijn verhuisd (een andere aandachtswijk, elders in de stad of de stad uit). De selectie van de respondenten was een iteratief proces: respondenten zijn in verschillende etappes benaderd om – met behulp van gegevens uit het Woon – een variatie aan interviews met verschillende typen respondenten te garanderen op basis van type (herkomst)buurt, etniciteit en gezinssituatie. Huidige bewoners van aandachtswijken en allochtone bewoners waren vaker geneigd te weigeren. Meestal vanwege tijdsgebrek, maar ook een aantal keer vanwege onderzoeksmoeheid of een kritische houding ten opzichte van het herstructureringsbeleid. Driekwart van de potentiële respondenten met wie contact is geweest, was bereid mee te werken. Uiteindelijk zijn er 63 interviews gehouden. De interviews zijn geanalyseerd met behulp van het softwareprogramma Atlas.ti.

Uiteindelijke respondenten

Het veldwerk is uitgevoerd in het voorjaar van 2010. De respondenten wonen of woonden in aandachtswijken in Amsterdam (32), Den Haag (26), Schiedam (2) en Dordrecht (3). Respondenten in Amsterdam zijn afkomstig uit de Van der Pekbuurt, Nieuwendam-Noord, de Indische Buurt, Amsterdam-Zuidoost, Slotervaart, Geuzenveld, Bos en Lommer en Osdorp. Respondenten in Den Haag komen uit Morgenstond, Moerwijk, Vrederust, de Schilderswijk, Transvaalkwartier en de Stationsbuurt. Respondenten in Schiedam wonen in Nieuwland en de Dordrechtse respondenten wonen in Crabbehof. Van alle interviews zijn er 44 afgenomen bij bewoners die nu in een aandachtswijk wonen (waarvan 28 blijvers en 14 doorstromers) en 22 bij respondenten die recent uit een aandachtswijk zijn vertrokken. Bij de potentiële respondenten uit het Woon bleken geen vertrekkers en slechts 1 doorstromer in de aandachtswijken in Schiedam en Dordrecht te zijn. Daar zijn dus alleen blijvers geïnterviewd. De interviews duurden gemiddeld ruim een uur en zijn grotendeels afgenomen bij mensen thuis en in een klein aantal gevallen op het werk.

Zoals hierboven al is aangegeven, hebben we respondenten geselecteerd op basis van het wonen of gewoond hebben in een aandachtswijk. De categorie ‘aandachtswijk’ fungeert als een zogenoemde *proxy* voor probleebuurt (zie § 1.5 voor de selectie van de aandachtswijken). Tijdens het veldwerk bleek het criterium aandachtswijk en daaraan gerelateerd de indeling naar blijvers, doorstromers en vertrekkers op verschillende manieren problematisch. Ten eerste is het schaalniveau van sommige aandachtswijken zo groot dat binnen het aangewezen gebied niet alle buurten kunnen worden gezien als ‘probleebuurt’. Het gaat dan om middenklassebuurten binnen de aandachtswijk die niet worden gekenmerkt door de sociale problematiek die centraal staat in het stedelijk vernieuwingsbeleid. Soms zijn deze middenklassebuurten fysiek gescheiden – door verkeerswegen, parken of water – van omliggende buurten die wel worden

gekenmerkt door problemen. In verschillende interviews blijkt dat bewoners van zulke middenklassegebieden, binnen aandachtswijken op straat eigenlijk niet te maken krijgen met de sociale problematiek van achterstandswijken, zich in het geheel niet identificeren met het label aandachtswijk en niet geconfronteerd worden met stedelijke vernieuwingsprojecten.

Ten tweede blijkt dat aandachtswijken niet volledig overlappen met de grenzen van buurten, omdat aandachtswijken zijn aangewezen op basis van postcodegebieden. Sommige postcodegebieden die niet binnen een aandachtswijk vallen, zijn daardoor fysiek niet goed te onderscheiden van de ‘aangrenzende’ aandachtswijk. Hierdoor zijn sommige respondenten benaderd als vertrekkers, terwijl zij dat zelf niet zo zien. Een voorbeeld: in de Indische buurt in Amsterdam zijn twee respondenten, een ‘blijver’ en een ‘vertrekker’, geïnterviewd. De eerste respondent heeft postcode 1094 (aandachtswijk), de tweede woonde voorheen ook in postcodegebied 1094 maar is vanwege sloop van zijn woning verhuisd naar 1095 (geen aandachtswijk). Ze wonen echter allebei op de Zeeburgerdijk (tien huizen bij elkaar vandaan), ze gaan naar dezelfde Albert Heijn en hebben last van dezelfde groep hangjongens. Met andere woorden, de vertrekker is in zijn eigen beleving verhuisd binnen de probleebuurt (in zijn geval vanwege sloop van zijn vorige huurwoning). Een ander voorbeeld: in Moerwijk in Den Haag is een vertrekker geïnterviewd die in een nieuwbouwuurt woont, met uitzicht op zijn oude portiekflat 50 meter verderop in de straat. Op basis van zijn postcode is hij verhuisd van een aandachtswijk naar een niet-aandachtswijk, maar in zijn eigen beleving is hij binnen de buurt blijven wonen. Zijn familie woont nog steeds om de hoek en hij gaat naar dezelfde moskee. Het nieuwbouwuurtje was volgens de respondent het resultaat van stedelijke vernieuwing. Samenvattend kan worden gesteld dat er in sommige gevallen een mismatch blijkt te bestaan tussen wat respondenten als hun buurt zien en het label aandachtswijk. Ook is er een mismatch tussen het label aandachtswijk als een probleemcategorie en de mate waarin de woonomgeving op basis van sociale kenmerken (bv. problemen op het gebied van leefbaarheid en veiligheid, hoge werkloosheidscijfers of lage kwaliteit van de woningen) kan worden gezien als probleebuurt. Kortom, het hanteren van het criterium aandachtswijk als proxy voor (probleem)buurt geeft niet altijd inzicht in de situatie waarin mensen wonen en de context waarbinnen zij hun verhuisbeslissing maken. Het gevaar hiervan is dat er verkeerde conclusies kunnen worden getrokken met betrekking tot de vraag in hoeverre arme wijken/achterstandswijken/probleemwijken een ‘push factor’ vormen of een rol spelen bij verhuisgedrag van middenklasse bewoners. Ter illustratie: sommige vertrekkers zijn verhuisd vanwege de buurt omdat zij in een probleemgebied woonden, terwijl andere vertrekkers niet verhuisd zijn vanwege de buurt omdat zij niet in een probleemgebied woonden. Als ze behandeld worden alsof ze in een vergelijkbare omgeving woonden (namelijk een aandachtswijk), geeft dat een vertekend beeld over de rol die de buurt zou spelen in verhuismotieven van middenklassebewoners. Een vergelijkbaar probleem treedt op voor vertrekkers die zelf aangeven binnen de buurt te zijn verhuisd omdat zij zich sterk met die buurt verbonden voelen. Daarom is bij de analyse van de interviews onderscheid gemaakt tussen ‘blijvers’ en ‘doorstromers’ die in een probleemgebied of in middenklassegebieden wonen. Bij de vertrekkers kan onderscheid gemaakt worden tussen vertrekkers die in een ander postcodegebied

in een aandachtswijk zijn terechtgekomen, vertrekkers die in dezelfde stad in een niet-aandachtswijk zijn gaan wonen en vertrekkers die de stad hebben verlaten voor niet-aandachtswijken.

Tabel C.2

Aantal respondenten naar woongeschiedenis en type gebied

	aantal
blijvers (N = 28), wv.	
in probleemgebied	22
in middenklassegebied	7
doorstromers (N = 15), wv.	
in probleemgebied	11
in middenklassegebied	4
vertrekkers (N = 20), wv.	
naar andere aandachtswijk	6
naar elders in de stad	6
de stad uit	8
totaal	63

Bron: SCP

Enkele achtergrondkenmerken van de respondenten staan vermeld in tabel C.3. Bij het benaderen is geprobeerd om voldoende variatie te krijgen naar geslacht, etniciteit, gezinssituatie en type wijk. Met betrekking tot het aandeel allochtone respondenten is dit slechts ten dele gelukt. Een praktische reden is dat het aantal potentiële allochtone middenklasserespondenten binnen de gekozen gemeenten in het Woon relatief klein is, wat deels een weerspiegeling is van de groep middenklassebewoners in aandachtswijken, die voor de meerderheid bestaat uit autochtone bewoners die al langer in de buurt wonen. Een bijkomende reden voor het relatief lage aantal interviews met allochtone respondenten is dat deze groep vaak niet kon worden bereikt vanwege ontbrekende contactgegevens en dat de respons tegenviel als ze wel werden bereikt. De allochtone respondenten zijn grotendeels eerste generatie immigranten en zijn geboren in onder andere Suriname, de Nederlandse Antillen, Ghana, Turkije, Marokko, Irak en voormalig Joegoslavië. Een derde van de respondenten heeft kinderen. Dit zijn vooral blijvers en vertrekkers, en dan met name vertrekkers die de stad uit zijn gegaan. Doorstromers hebben relatief minder vaak kinderen (2 van de 8). Met betrekking tot de woonsituatie van de respondenten kan geconstateerd worden dat degenen die nog in een aandachtswijk wonen, overwegend in woningen uit de oorspronkelijke bouwperiode van de buurt zijn gevestigd en dat het relatief vaak gaat om een koopwoning.

Tabel C.3

Aantal respondenten naar woongeschiedenis en achtergrondkenmerken^a

	totaal	blijvers	doorstromers	vertrekkers
totaal	63	29	15	19
geslacht				
man	32	15	7	10
vrouw	31	14	8	9
werk				
werk	47	22	9	16
werkloos	2	1	0	1
studie	1	0	1	0
pensioen/arbeidsongeschikt	13	6	5	2
etniciteit				
autochtoon	44	20	10	14
allochtoon	19	9	5	5
gezinssituatie				
met kinderen	19	9	4	6
zonder kinderen, samenwonend	17	8	3	6
zonder kinderen, alleenstaand	27	12	8	7
type aandachtswijk ^b				
naoorlogs	34	14	10	10
vooroorlogs	29	15	5	9
huur/koopwoning ^c				
huur	17	9	8	-
koop	26	19	7	-
bouwperiode ^d				
oudbouw	33	22	11	-
nieuwbouw	10	6	4	-

a Met de achtergrondkenmerken geslacht, etniciteit, gezinssituatie en type aandachtswijk is rekening gehouden bij het benaderen van respondenten.

b Bij type aandachtswijk gaat het bij de vertrekkers om de vorige buurt

c Bij huur/koopwoning is bij de vertrekkers informatie over de vorige woning in de aandachtswijk niet bekend.

d Bij bouwperiode is bij de vertrekkers informatie over de vorige woning in de aandachtswijk niet bekend.

Bron: SCP

Literatuur

- Atkinson, R. (2005). *Neighbourhoods and the Impacts of Social Mix: Crime, Tenure Diversification and Assisted Mobility*. Bristol/Glasgow: Housing and Community Research Unit / ESRC Centre for Neighbourhood Research (CNR Paper 29).
- Atkinson, R. (2006). Padding the Bunker: Strategies of Middle-class Disaffiliation and Colonisation in the City. In: *Urban Studies*, jg. 43, nr. 4, p. 819-832.
- Beckhoven, E. van, en R. van Kempen (2002). *Het belang van de buurt: de invloed van herstructurering op activiteiten van blijvers en nieuwkomers in een Amsterdamse en Utrechtse buurt*. Den Haag/Utrecht: Directoraat Generaal Wonen/Nethur Partnership.
- Beckhoven, E. van, en R. van Kempen (2003). Social effects of urban restructuring: a case study in Amsterdam and Utrecht, the Netherlands. In: *Housing Studies*, jg. 18, nr. 6, p. 853-875.
- Beckhoven, E. van, en R. van Kempen (2006). Towards more social cohesion in large post-second world war housing estates? A case study in Utrecht, the Netherlands. In: *Housing Studies*, jg. 21, nr. 4, p. 477-500.
- Bergeijk, E. van, A. Kokx, G. Bolt en R. van Kempen (2009). *Helpt herstructurering? Effecten van stedelijke herstructurering op wijken en bewoners*. Delft: Eburon.
- Blokland-Potters, T.V. (1998). *Wat stadsbewoners bindt – Sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok gora.
- Blokland, T. en G. van Eijk (2010). Do people who like diversity practice diversity in neighbourhood life? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 36, nr. 2, p. 313-332.
- Bolt, G. en M.I. Torrance (2005). *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*. Utrecht: Nethur.
- Bolt, G. en R. van Kempen (2008). *De Mantra van de Mix*. Utrecht: Forum.
- Bolt, G., R. van Kempen en M. van Ham (2008). Minority ethnic groups in the Dutch housing market: spatial segregation, relocation dynamics and housing policy. In: *Urban studies*, jg. 45, nr. 7, p. 1359-1384.
- Bonnerman, F., M. Hoppesteijn en A.E. de Klerk (2002). *Een koopwoning nabij: onderzoek naar de verkoop van huurwoningen in Nederland in 2002*. Amersfoort: Laaglandadvies.
- Breedveld, K., D. Romijn en A. Cevaal (2009). *Scoren op het Cruyff Court, winnen in de wijk*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Bryson, A., R. Dorsett en S. Purdon (2002). *The use of propensity score matching in the evaluation of active labour market policies*. London: Policy Studies Institute and National Centre for Social Research.
- Burgess, E.W. (1925/1974). *The growth of the city*. In: R.E. Park, E.W. Burgess en R.D. McKenzie (red.), *The city* (p. 47-62). Chicago: Chicago University Press.
- Butler, T. en G. Robson (2003). *London calling: the middle classes and the re-making of inner London*. Oxford: Berg.
- Clark, W.A.V. en F. Dieleman (1996). *Households and housing. Choice and outcome in the housing market*. New Brunswick, NJ: Center for Urban Policy Research.
- Clark, W.A.V. en V. Ledwith (2006). Mobility, housing stress, and neighborhood contexts: evidence from Los Angeles. In: *Environment and Planning A*, jg. 38, nr. 6, p. 1077-1093.
- Clark, W.A.V., M.C. Deurloo en F. Dieleman (2006). Residential mobility and neighbourhood outcomes. In: *Housing Studies*, jg. 21, nr. 3, p. 323-342.
- Clay, P. (1979). *Neighborhood renewal: middle-class resettlement and incumbent upgrading in American neighborhoods*. Lexington, MA: Heath.

- Cook, T.D. en D.T. Campbell (1979). *Quasi-experimentation: design and analysis issues for field settings*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Copinga, M., I. Gorissen, T. König en M. Roessingh (2010). Op veel terreinen verbeteringen in de aandachtswijken. In: *Sociaaleconomische Trends*, jg. 27, nr. 1, p. 13-18.
- Crowder, K. (2000). The racial context of white mobility: an individual-level assessment of the white flight hypothesis. In: *Social Science Research*, jg. 29, nr. 2, p. 223-257.
- Dagevos, J. (2007). Etnische concentratie tegengaan in Nederland. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Interventies voor integratie: het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van etnisch contact* (p. 55-91). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dam, F. van, S. Boschman, P. Peeters, R. van Kempen, G. Bolt en P. Ekamper (2010). Nieuwbouw, verhuizingen en segregatie. Effecten van nieuwbouw op de bevolkingssamenstelling van stadswijken. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Eijk, G. van (2011). *Unequal networks: spatial segregation, relationships and inequality in the city*. Amsterdam: IOS Press.
- Farrington, D.P. (2003). Methodological quality standards for evaluation research. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, jg. 587, nr. 1, p. 49-68.
- Farrington, D.P., D.C. Gottfredson, L.W. Sherman en B.C. Welsh (2002). The Maryland Scientific Methods Scale. In: L.W. Sherman, D.P. Farrington, B.C. Welsh en D.L. MacKenzie (red.), *Evidence-based crime prevention* (p. 13-21). Londen: Routledge.
- Feijten, P. en M. van Ham (2009). Neighbourhood change ... reason to leave? In: *Urban Studies*, jg. 46, nr. 10, p. 2103-2122.
- Fielding, A.J. (1992). Migration and social mobility: South East England as an escalator region. In: *Regional Studies*, jg. 26, nr. 1, p. 1-15.
- Firey, W. (1945). Sentiment and symbolism as ecological variables. In: *American Sociological Review*, jg. 10, nr. 2, p. 140-148.
- Flap, H. (1999). Buurt of gemeenschap: 'meeting' or 'mating'. In: B. Volker en R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten: Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en sociale geografie* (p. 11-33). Amsterdam: Stichting Interuniversitair Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek.
- Flap, H.D. en B.G.M. Völker (2005). Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt. In: B.G.M. Völker (red.), *Burgers in de buurt* (p. 41-67). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Galster, G. (2007). Should policy makers strive for neighborhood social mix? An analysis of the Western European evidence base. In: *Housing Studies*, jg. 22, nr. 5, p. 523-545.
- Galster, G. en A. Zobel (1998). Will dispersed housing programmes reduce social problems in the us? In: *Housing Studies*, jg. 13, nr. 5, p. 605-622.
- Gijsberts, M. (2007) Etnische concentratie tegengaan in het buitenland. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Interventies voor integratie: het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van etnisch contact* (p. 92-145). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Graaf, P. van der, en J.W. Duyvendak (2005). *Emmen revisited: de koersresultaten van vijfjaar integrale wijkvernieuwing*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Greenbaum, R.T. en G.E. Tita (2004). The impact of violence surges on neighborhood business activity. In: *Urban Studies*, jg. 41, nr. 13, p. 2495-2514.
- Grigsby, W., M. Baratz, G. Galster en D. MacLennan (1987). The dynamics of neighborhood change and decline. In: *Progress in Planning*, jg. 28, nr. 1, p. 1-76.

- Ham, M. van, en W.A.V. Clark (2009). Neighbourhood mobility in context: household moves and changing neighbourhoods in the Netherlands. In: *Environment and Planning A*, jg. 41, nr. 6, p. 1442-1459.
- Harding, D.J. (2003). Counterfactual models of neighborhood effects: the effect of neighborhood poverty on dropping out and teenage pregnancy. In: *American Journal of Sociology*, jg. 109, nr. 3, p. 676-719.
- Harris, D. (2001). Why are whites and blacks averse to black neighbors? In: *Social Science Research*, jg. 30, nr. 1, p. 100-116.
- Harts, J.J. (2008). Stad in stad uit. In: *Geografie*, jg. 17, nr. 9, p. 14-17.
- Heckman, J., J. Smith en N. Clements (1997). Making the most out of programme evaluations and social experiments: accounting for heterogeneity in programme impact. In: *Review of Economic Studies*, jg. 64, nr. 4, p. 487-537.
- Helleman, G. (2011). Kei-overzicht: Rijksbeleid door de jaren heen. Geraadpleegd januari 2011 via www.kei-centrum.nl.
- Hoyt, H. (1939). *The Structure and Growth of Residential Neighbourhoods in American Cities*. Washington D.C.: Federal Housing Administration.
- Jókövi, M. (2011). Waarom verkoopt de ene corporatie meer huurwoningen dan de ander? In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, jg. 17, nr. 1, p. 22-27.
- Karsten, L., A. Reijndorp en J. van der Zwaard (2006). *Smaak voor de stad. De stedelijke woonvoorkeur van gezinnen*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Kempen, R. van, en G. Bolt (2003). *Tussen fysiek en sociaal: een literatuuronderzoek naar de relatie tussen fysieke en sociale verschijnselen in steden*. Den Haag: Kenniscentrum Grote Steden.
- KEI (2010). *Argumenten voor verkoop huurwoningen*. Geraadpleegd in januari 2011 via www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=2782.
- Kleinans, R. (2005). *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Delft: Delft University Press.
- Kleinans, R.J., L. Veldboer en J.W. Duyvendak (2000). *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Kullberg, J. (2006). *De tekentafel neemt de wijk: beloften en beperkingen in de herstructurering van buurten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J., L. Harms en V. Veldheer (2004). Wonen en omgeving. In: *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 501-543). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J., J. Dagevos en M. Vervoort (2009). *Goede burens kun je niet kopen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Leidelmeijer, K., R. Schulenberg en A. Bogaerts (2009). *Waterbedeffecten van het wijkenbeleid: nulmeting*. Amsterdam: RIGO.
- Lewis, O. (1968). The culture of poverty. In: D.P. Moynihan (red.), *On understanding poverty: Perspectives from the social sciences* (p. 187-200). New York: Basic Books.
- Ley, D. (1996). *The new middle class and the remaking of the central city*. New York: Oxford University Press.
- Lindert, C. van, M. Frelier en D. Nielander (2009). *Gebruik en effecten van openbare sport- en speelruimte gemeente Almere*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Lupi, T. (2005). *Buurtbinding: van veenkolonie tot Vinex-wijk*. Amsterdam: Aksant.
- Maas, J., P. Spreeuwenberg, M. van Winsum-Westra, R.A. Verheij, S. de Vries, P.P. Groenewegen (2009). Is green space in the living environment associated with people's feelings of social safety? In: *Environment and Planning A*, jg. 41, nr. 7, p. 1763-1777.

- Mulder, C.H. (1993). *Migration dynamics: A life course approach*. Amsterdam: Thesis Publisher.
- Neele, J. en R. de Wild (2008). Koper vaak tevreden over aangekochte huurwoning. In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, jg. 14, nr. 5, p. 45-49.
- NIJZ (2008). *Gezonde Krachtwijken? Analyse van de wijkactieplannen op het thema gezondheid*. Woerden: Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie.
- Noije, L. van, en K. Wittebrood (2008). *Sociale veiligheid ontsleuteld: veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ouwehand, A. en S. Davis (2004). *Operatie geslaagd, vervolgingreep noodzakelijk: evaluatieonderzoek naar de wijkaanpak van naoorlogse wijken in de jaren negentig*. Delft: Onderzoeksinstituut Technische Bestuurskunde.
- Papa, O., N. Bosch en M. Ket (2002). *De effecten van verkoop van sociale huurwoningen*. Rotterdam: Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting.
- Permentier, M., M. van Ham en G. Bolt (2009). Neighbourhood reputations and the intention to leave the neighbourhood. In: *Environment and Planning A*, jg. 41, nr. 9, p. 2162-2180.
- Permentier, M. en K. Wittebrood (2011). De woonsituatie van vluchtelingengroepen in Nederland. In: E. Dourleijn en J. Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland: over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (p. 126-141). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Permentier, M., K. Wittebrood, M. Das en G. van Daalen (2010). *Mogelijkheden en beperkingen van het Sociaal Statistisch Bestand voor het onderzoek 'Sociale dynamiek in de wijk'*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pinkster, F. en R. van Kempen (2003). *Leefstijlen en woonmilieuvoorkeuren*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Rosenbaum, P. (2002). *Observational studies* (tweede druk). New York: Springer Verlag.
- Rosenbaum, P. en D. Rubin (1983). The central role of the propensity score in observational studies for causal effects. In: *Biometrika*, jg. 70, nr. 1, p. 41-55.
- Rosenbaum, P. en D. Rubin (1985). Constructing a control group using multivariate matched sampling methods that incorporate the propensity score. In: *The American Statistician*, jg. 39, nr. 1, p. 33-38.
- Ross, C., J. Mirowsky en S. Pribesh (2001). Powerlessness and the amplification of threat: neighborhood disadvantage, disorder and mistrust. In: *American Sociological Review*, jg. 66, nr. 4, p. 568-591.
- Rossi, P.H. (1955). *Why families move*. Glencoe: Free Press.
- Rossi, P.H., H.E. Freeman en M.W. Lipsey (2004). *Evaluation. A Systematic Approach* (zevende druk). Thousand Oaks: Sage.
- Sampson, R.J. en S.W. Raudenbush (1999). Systematic social observation of public spaces: a new look at disorder in urban neighborhoods. In: *American Journal of Sociology*, jg. 105, nr. 3, p. 603-651.
- Sampson, R.J., S.W. Raudenbush en F. Earls (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. In: *Science*, jg. 277, nr. 5328, p. 918-924.
- Savage, M., J. Barlow en B. Longhurst (2005). *Globalization and belonging*. Londen: Sage.
- Sherman, L.W., D.P. Farrington, B.C. Welsh en D.L. MacKenzie (red.) (2002). *Evidence-based crime prevention*. Londen: Routledge.
- Smith, N. (1996). *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city*. New York: Routledge.
- TK (1996/1997). *Nota Stedelijke vernieuwing*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1996/1997, 25427, nr. 2.
- TK (2006/2007a). *Grotestedenbeleid 2005-2009*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30128, nr. 12.
- TK (2006/2007b). *Aanpak wijken*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30995, nr. 1.
- TK (2008/2009). *Krachtwijken: monitoring en verantwoording van het beleid*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31723, nr. 1.

- Veldheer, V. (1996). Van planmatig naar onderhandelend bestuur: veranderingen in het welzijnsbeleid tussen 1976 en 1996. In: P. Hulsén en R. Reussing (red.), *Keuzen maken; Nederland tussen 1976 en 1996* (p. 107-126). Enschede: Twente University Press.
- Visser, P. en F. van Dam (2006). *De prijs van de plek: woonomgeving en woonprijs*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Völker, B., H. Flap en S. Linderberg (2007). When are neighbourhoods communities? Community in Dutch neighbourhoods. In: *European Sociological Review*, jg. 23, nr. 1, p. 99-114.
- Vreke, J., I. Salverda en F. Langers (2010). *Niet bij rood alleen: Buurtgroen en sociale cohesie*. Wageningen: Alterra.
- Vries, A. de, H. van Amsterdam en H. Thorborg (2006a). *Indelen en afbakenen: ruimtelijke typologieën in het beleid*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Vries, A. de, B. Hamers en J. Latten (2006b). Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen. In: *Bevolkingstrends*, jg. 54, nr. 4, p. 41-45.
- Vries, A. de, B. Hamers, D. Manting en J. Latten (2007). Stad uit balans: een grotere kloof tussen arme en rijke wijken? In: *Bevolkingstrends*, jg. 55, nr. 3, p. 32-37.
- VROM (2003). *Nieuwbouw en herstructurering. Doorstroming en dynamiek in nieuwe en oude wijken*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM (2004). *Leefbaarheid van wijken*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM (2007a). *Wijkselectie ten behoeve van wijkenaanpak. Bijlage 1*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM (2007b). *Kiezen voor de stad. Kwalitatief onderzoek naar de vestigingsmotieven van de allochtone middenklasse*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM-raad (2006). *Stad en stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag: VROM-raad.
- VROM/WWI (2007). *Actieplan Krachtwijken: van aandachtswijk naar krachtwijk*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer / Wonen, Wijken en Integratie.
- VROM/WWI (2010). *Achter de voordeur bij de G31*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer / Wonen, Wijken en Integratie.
- VWS (2006). *Samen voor sport*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Wilson, W.J. (1987). *The Truly Disadvantaged. The Innercity, the Underclass and Public Policy*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Wittebrood, K. en M. van Beem (2004). *Sociale veiligheid vergroten door gelegenheidsbeperking: wat werkt en wat niet?* Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Wittebrood, K. en T. van Dijk (2007). *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wittebrood, K. en V. Veldheer (2008). Bevordert sloop en nieuwbouw de leefbaarheid van een wijk? In: *Bestuurswetenschappen*, jg. 62, nr. 4, p. 65-79.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zorlu, A. (2009). Ethnic differences in spatial mobility: The impact of family ties. In: *Population, Space and Place*, jg. 15, nr. 4, p. 323-342.
- Zorlu, A. en C.H. Mulder (2008). Initial and subsequent location choices of immigrants to the Netherlands. In: *Regional Studies*, jg. 42, nr. 2, p. 245-264.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het s.c.p.: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het s.c.p. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

scp-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests (2010).* Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009 (2010).* Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008 (2010).* Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden (2010).* Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009 (2010).* Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands (2010).* Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden (2010).* Annette Roest, Anne Marika Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Bepert aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie (2010).* Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008 (2010).* Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7
- 2010-11 *At home in the Netherlands (2010).* Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd (2010)*. Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0455 6
- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd (2010)*. Andries van den Broek (red.). ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening (2010)*. Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2010)*. Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010 (2010)*. Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The scp life situation index since 1974 (2010)*. Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelmethode onder niet-westerse migranten (2010)*. R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands (2010)*. Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010 (2010)*. Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners (2010)*. Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede (2010)*. Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief (2010)*. Mariëlle Cloin. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030 (2010)*. Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik (2010)*. Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger (2010)*. Mariëlle Cloin, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid (2010)*. Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten (2010)*. Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010 (2010)*. Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde (2010)*. Andries van den Broek en Mariëlle Cloin (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen (2010)*. Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5
- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010 (2010)*. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

- 2010-33 *Armoedesignalement* (2010). SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez.
 ISBN 978 90 377 0541 6

SCP-publicaties 2011

- 2011-1 *Kleur. scp-nieuwjaarsuitgave 2011* (2011). ISBN 978 90 377 0537 9
 2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7
 2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.).
 ISBN 978 90 377 0526 3
 2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4
 2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
 2011-6 *Informeel groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0
 2011-7 *Gezinsrapport 2011* (2011). Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6
 2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0457 0
 2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3
 2011-12 *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief* (2011). Karin Wittebrood, Matthieu Permentier, m.m.v. Fenne Pinkster. ISBN 978 90 377 0065 7
 2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede.
 ISBN 978 90 377 0551 5
 2011-14 *Werkgevers over de crisis* (2011). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0543 0
 2011-15 *Op weg naar een inclusieve arbeidsmarkt. Bijdragen van de sprekers op het symposium 15 oktober 2010, Den Haag* (2011). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.).
 ISBN 978 90 377 0546 1
 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis* (2011). Desirée Verbeek en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0547 8
 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en internationaal perspectief* (2011). K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens.
 ISBN 978 90 377 0557 7
 2011-19 *Kwetsbare ouderen in de praktijk. Een journalistieke samenvatting* (2011). Malou van Hintum. ISBN 978 90 377 0555 3

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens.
 ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het scp* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de awbz. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). J. Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de scp-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en JacoDagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de ggz* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2